

Επίσκεψη στις Φυλακές Αγιάς Χανίων

Δράση Μεταπτυχιακού Προγράμματος
'Επιστήμες Αγωγής: Κριτική Παιδαγωγική και Εκπαίδευση Εκπαιδευτικών',
από το Κέντρο Μελέτης και Έρευνας της Ιστορίας της Εκπαίδευσης και του
Διδασκαλικού Επαγγέλματος ΚΕΜΕΙΕΔΕ –Παιδαγωγικό Τμήμα Δ.Ε.
του Πανεπιστημίου Κρήτης

Επιμέλεια: Πέλλα Καλογιαννάκη
Ρέθυμνο, 2020

Διαμόρφωση e-book και Ζωγραφική Εξωφύλλου: Γιώργος Πανταζής, Εικαστικός

copyright ΚΕΜΕΙΕΔΕ

Μεταπτυχιακό Πρόγραμμα ΠΤΔΕ Πανεπιστημίου Κρήτης:
Επιστήμες Αγωγής: Εκπαίδευση Εκπαιδευτικών και Κριτική Παιδαγωγική

Δράση Μεταπτυχιακού Προγράμματος

**‘Επιστήμες Αγωγής: Κριτική Παιδαγωγική και Εκπαίδευση Εκπαιδευτικών’,
από το Κέντρο Μελέτης και Έρευνας της Ιστορίας της Εκπαίδευσης και του
Διδακταλικού Επαγγέλματος ΚΕΜΕΙΕΔΕ –Παιδαγωγικό Τμήμα Δ.Ε.
του Πανεπιστημίου Κρήτης**

Τίτλος Δράσης: Επίσκεψη στις Φυλακές Αγιάς Χανίων

Διευθυντής ΚΕΜΕΙΕΔΕ: Αντώνης Χουρδάκης, Καθηγητής, Διευθυντής Κέντρου
Επιμόρφωσης και Διαβίου Μάθησης-ΚΕΔΙΒΙΜ του Πανεπιστημίου Κρήτης

Διευθυντής Μεταπτυχιακού Προγράμματος: Κων/νος Καρράς, Αναπληρωτής
Καθηγητής ΠΤΔΕ Πανεπιστημίου Κρήτης

Υποστήριξη Δράσης στις Φυλακές: Γιάννης Ιερωνυμάκης, Εργαστηριακό Διδακτικό
Προσωπικό-ΕΔΙΠ Παν/μίου Κρήτης- Διδάσκων του Μεταπτυχιακού Προγράμματος

**Αποτίμηση Δράσης: Πέλλα Καλογιαννάκη, Καθηγήτρια ΠΤΔΕ Πανεπιστημίου
Κρήτης, Συντονίστρια των Δράσεων του Μεταπτυχιακού Προγράμματος**

<https://kemeiede.org/> Instagram account: @xeniseum)

Ζωγραφιά Κρατούμενου

ΔΡΑΣΗ : ΕΠΙΣΚΕΨΗ ΣΤΙΣ ΦΥΛΑΚΕΣ ΑΓΙΑΣ ΧΑΝΙΩΝ (ΦΕΒΡΟΥΑΡΙΟΣ 2020)

Αποτίμηση της Δράσης

από τους συμμετέχοντες/συμμετέχουσες μεταπτυχιακούς φοιτητές και φοιτήτριες:

Αλεξανδράκη Κατερίνα, Αλεξοπούλου Πελαγία, Αντωναίου Ευαγγελία, Ασπραδάκη Έλενα, Βαλασσάκη Μαρία, Βαρδάκη Μαρία, Βασιλάκη Κατερίνα, Γιαννούλη Μαρία, Γιάτσε Βάλια, Γρηγοράκη Απόστολο, Ηλιάκη Ευαγγελία, Καμάρη Βαρβάρα, Μαραβελάκη Στέλιος, Μαρτσάκης Βασίλης, Μπακαλάρου Χριστίνα, Μπατζιογιώργος Κώστας, Πανταζής Γιώργος, Παντελίδης Σάββας, Παπαδάκης Μιχάλης, Παραδείσης Γιώργος, Πατάτα Ελένη, Περιστερίδη Μαρία, Πετράκη Ελευθερία, Ραμουτσάκη Ιωάννα, Καρέλα Αγγελική, Καρελιώτη Βασιλική, Καρκάνη Χρυσή, Κονάκη Πανωραία, Κοτρώνη Μαρία, Κούλη Αγγελική, Τσουκνάκη Μαρία,

Φαραντάκη Ξένια, Φασουλάς Χάρης, Κουράκη Έλενα, Κουνδουράκη Αναστασία, Κοφινάκη Νεκταρία, Μαθιουδάκη Εύα και Χειμωνάκη Γεωργία

Η αποτίμηση αυτή έγινε σε συνεργασία με την κ. *Πέλλα Καλογιαννάκη*, Καθηγήτρια του Παιδαγωγικού Τμήματος Δ.Ε. του Πανεπιστημίου Κρήτης και Συντονίστρια των Δράσεων του Μεταπτυχιακού Προγράμματος

I. Εισαγωγικά

Η Δράση 'Επίσκεψη στις Φυλακές' πραγματοποιήθηκε τον Φεβρουάριο του 2020 στο πλαίσιο του Μεταπτυχιακού Προγράμματος 'Επιστήμες Αγωγής: Κριτική Παιδαγωγική και Εκπαίδευση Εκπαιδευτικών' αποτέλεσε μία βιωματική παρέμβαση για τους μεταπτυχιακούς φοιτητές και φοιτήτριες του ακαδημαϊκού έτους 2019-2020 στο ΠΤΔΕ του Πανεπιστημίου Κρήτης.

Η οργάνωση της επίσκεψης υπήρξε χρονοβόρα, με την έννοια της γραφειοκρατίας και παράλληλα απαιτητική με την in situ επίσκεψη στις Φυλακές υψίστης ασφαλείας Αγιάς Χανίων. Οι 45 μεταπτυχιακοί φοιτητές και φοιτήτριες για την συγκεκριμένη επίσκεψη χρειάστηκε να μελετήσουν τις φυλακές στο πλαίσιο της κριτικής παιδαγωγικής και να αναλύσουν σχετικά κείμενα κριτικών παιδαγωγών όπως του Paulo Freire. Τα σχετικά αυτά κείμενα μπορεί κανείς να τα δει στην ιστοσελίδα του Μεταπτυχιακού Προγράμματος.

Οι φοιτητές/φοιτήτριες χωρίστηκαν σε τρεις ομάδες και με τη συνοδεία τεσσάρων διδασκόντων μπήκαν στις φυλακές, μίλησαν με τον διευθυντή της φυλακής και την κοινωνική λειτουργό της και 'δούλεψαν', συζήτησαν, δημιούργησαν με τους έγκλειστους συνανθρώπους τους μέσα σε ένα περιβάλλον αλληλοσεβασμού, ειλικρινούς έκφρασης κατανόησης.

Η εμπειρία υπήρξε καταλυτική, όπως φάνηκε από τις μετέπειτα συζητήσεις και έτσι δημιουργήθηκε η ανάγκη γραπτής έκφρασης των συναισθημάτων και της εμπειρίας της επίσκεψης από μέρους των μεταπτυχιακών φοιτητών και φοιτητριών. Σε αυτό το πλαίσιο ζητήθηκε από τον καθένα/την καθεμιά να περιγράψει γραπτά με συνοπτικό τρόπο τα συναισθήματα και τις σκέψεις που δημιουργήθηκαν μετά την επίσκεψη, και μάλιστα στην προοπτική της Κριτικής Παιδαγωγικής.

Στο παρόν σύντομο 'εγχειρίδιο'/συλλογή κειμένων, συμπεριλαμβάνονται οι γραπτές ιδεολογικές, συναισθηματικές και κριτικές αξιολογήσεις της προσωπικής βιωματικής προσέγγισης του καθενός και της καθεμιάς ξεχωριστά και παρατίθενται ακριβώς όπως διατυπώθηκαν γραπτά από τους ίδιους. Στόχος αυτής της διαδικασίας είναι η γραπτή αποτύπωση μιας μοναδικής βιωματικής εμπειρίας

καθώς και η έκφραση καίριων ιδεών, σκέψεων και συναισθημάτων για μια κριτική παιδαγωγική που κατά κύριο λόγο δίνει φωνή σε αυτούς που δεν έχουν, προωθεί την απελευθέρωση και τον σεβασμό του ανθρώπου από τον άνθρωπο, κριτικάροντας ταυτόχρονα τον ευρύτερο κοινωνικο-πολιτικό και ιδεολογικό περιβάλλον που είναι υπεύθυνο για τις πιέσεις, τις ανελευθερίες και την αγωγή των ατόμων.

II. Κείμενα-Αποτίμηση των Μεταπτυχιακών φοιτητών και φοιτητριών του Μεταπτυχιακού Προγράμματος

Τα κείμενα που ακολουθούν φέρουν την υπογραφή των μεταπτυχιακών φοιτητών και φοιτητριών και παρατίθενται με αλφαβητική σειρά όπως ακριβώς μας παραδόθηκαν για τη συνολική καταγραφή και αποτίμησή τους. Από τους φοιτητές και τις φοιτήτριές μας ζητήθηκε να καταγράψουν με συνοπτικό τρόπο τις εντυπώσεις και τα συναισθήματά τους, την αποτίμηση και τους προβληματισμούς τους όπως αυτά βιώθηκαν από τους ίδιους/ίδιες κατά την επίσκεψή τους στη Φυλακές υψίστης ασφαλείας της Αγιάς Χανίων τον Φεβρουάριο του 2020.

Το όλο πλαίσιο εντάσσεται στην προβληματική και τη βασική εννοιολογική προσέγγιση της Κριτικής Παιδαγωγικής και σκοπό έχει να αφυπνίσει, να διεγείρει, να προβληματίσει, να κάνει τον κριτικό παιδαγωγό/δάσκαλο να επαναπροσδιορίσει, να επανεξετάσει, να επαδιαρθρώσει, να ξανασκεφτεί το ρόλο του στο σχολείο, στην εκπαίδευση, στην οικογένεια και το σχολείο και να τοποθετήσει στο πλαίσιο αυτό και τη συγκεκριμένη δράση με τους ανθρώπους της, τα όνειρά τους, τα καλά και τα άσχημά τους, τα σωστά και λάθη τους, όπως συμβαίνει σε όλους και όλες μας.

Στην Εισαγωγή του παρόντος συλλογικού έργου έχουν συμπεριληφθεί οι βασικές λέξεις-κλειδιά όπως καταγράφηκαν από τα κείμενα των φοιτητών και φοιτητριών που στάλθηκαν και έχει επιχειρηθεί η ένταξη και ερμηνεία στο πλαίσιο του Μεταπτυχιακού Προγράμματος Σπουδών 'Εκπαίδευση Εκπαιδευτικών και Κριτική Παιδαγωγική'.

αυτούς όταν μπήκαν στη φυλακή είχαν τελειώσει, με δυσκολία θα έλεγα, το δημοτικό και τώρα κάποιοι τελείωσαν το Γυμνάσιο και μάλιστα ένας από αυτούς- ο Ερμίρ- είχε δώσει Πανελλήνιες εξετάσεις και είχε καταφέρει να εισαχθεί σε κάποια πανεπιστημιακή σχολή. Μας ανέφεραν ότι η φυλακή τους ωρίμασε και τους βοήθησε να δουν με άλλο μάτι τη ζωή!

Ο διάδρομος της φυλακής ήταν μουντός και λίγο τρομακτικός, πράγμα που με έκανε να νιώθω κάπως αμήχανα! Ο χώρος όμως που καθίσαμε με τους ανθρώπους αυτούς, δεν μπορώ να πω ότι ήταν άσχημος. Ήταν η βιβλιοθήκη τους από την οποία μπορούσαν να δανειστούν κάποιο βιβλίο που τυχόν ήθελαν.

Τα συναισθήματά μου ήταν διαφορετικά όταν έμπαινα και διαφορετικά όταν έβγαινα από εκεί. Μπαίνοντας ένιωθα ανασφάλεια και φόβο για το τι άνθρωποι ήταν εκεί μέσα και πώς θα μας αντιμετώπιζαν. Μετά όμως από συζήτηση με τους φυλακισμένους κατάλαβα ότι ήταν άνθρωποι που δεν τους είχαν δοθεί ευκαιρίες στη ζωή τους, που δεν είχαν κατανόηση και σωστή καθοδήγηση από τους δασκάλους τους και πολλές φορές από την οικογένειά τους, με αποτέλεσμα να κάνουν κάτι άσχημο για το οποίο δικάστηκαν και καταδικάστηκαν. Είδα ότι είναι κι αυτοί άνθρωποι με όνειρα και στόχους στη ζωή τους. Τώρα προγραμματίζουν τι θα κάνουν βγαίνοντας και ποια θα είναι τα επαγγελματικά τους σχέδια στον έξω κόσμο. Ένιωσα πολύ έντονα συναισθήματα όταν άκουσα τα ποιήματά τους, τις μαντινάδες τους και είδα τις ελπιδοφόρες τους ζωγραφιές. Αιστάνθηκα πολύ ωραία όταν άκουσα τον Ερμίρ να μας λέει: << Εγώ δεν προδίδω την ομάδα μου >>, θέλοντας να δώσει έμφαση στην ομάδα.

Μακάρι η κοινωνία μας να συνειδητοποιήσει ότι οι άνθρωποι αυτοί βγαίνοντας έξω, χρειάζονται μια δεύτερη ευκαιρία, για να μπορέσουν να ζήσουν μια ομαλή ζωή, μακριά από ακρότητες!

2. Αλεξοπούλου Πελαγία, Εκπαιδευτικός (pelli_alex@hotmail.com)

Η επίσκεψή μας στις φυλακές στο πλαίσιο του Μεταπτυχιακού Προγράμματος θεωρώ πως ήταν, όχι απλώς μια επικοινωνιακή εμπειρία, αλλά μια μοναδική εμπειρία ζωής που δυστυχώς ή ευτυχώς (ανάλογα με τη σκοπιά που το βλέπει κανείς) δεν έχουν την ευκαιρία να βιώσουν πολλοί.

Οι πρώτες σκέψεις και τα πρώτα συναισθήματα στο άκουσμα των λέξεων *φυλακή, κρατούμενοι, φυλακισμένοι*, σίγουρα δεν είναι και οι καλύτερες/τα καλύτερα. Άγχος, περιέργεια, έντονος προβληματισμός, συναισθηματική φόρτιση, ακόμα και φόβος είναι κάποια από αυτά που μπορεί να νιώσεις όταν ακούς για φυλακή, τα οποία γίνονται εντονότερα, φυσικά, σε μία επίσκεψη σε αυτή. Αυτά βέβαια μέχρι να μπει, στα πρώτα λεπτά, στα πρώτα πατήματα. Σιγά-σιγά μιλώντας με τα άτομα εκεί, με τους κρατούμενους, νιώθεις να φεύγουν σταδιακά όλες οι στερεοτυπικές σκέψεις περί φόβου και να γίνεσαι και εσύ ένα κομμάτι του κόσμου τους από την πλευρά της λυτρωτικής βοήθειας διότι είσαι γι' αυτούς το μικρό παραθυράκι προς την κοινωνία, μία μικρή ανάσα ελευθερίας. Αυτό το τελευταίο είναι που έχουν πρωί-βράδυ στο μυαλό τους. Καταλαβαίνουν πως διέπραξαν κάτι για το οποίο και βρίσκονται εκεί κλεισμένοι αλλά δεν παύει να είναι άνθρωποι και αυτοί με αγωνίες, προβληματισμούς, προσδοκίες, ελπίδες και όνειρα. Βρίσκονται σε έναν ασταμάτητο αγώνα για να σώσουν ό,τι «χάλασαν» ή να δικαιωθούν για ό,τι αδικήθηκαν. «*Μία δεύτερη ευκαιρία ζητώ...*», αυτό έβγαине από τα στόματα όλων.

Όταν έρθει αυτή η ευκαιρία, πρέπει να είναι έτοιμοι να την εκμεταλλευτούν σωστά και σε αυτό κυρίαρχο ρόλο παίζει το σχολείο εντός φυλακής. Η κοινωνία θα πρέπει να μεριμνήσει ώστε να λειτουργεί με τις καλύτερες δυνατές προοπτικές. Είναι αλήθεια πως πριν την επίσκεψή μας, δεν πίστευα ότι θα μπορούσε να υπάρχει ένας τόσο οργανωμένος χώρος σχολείου μέσα σε μία φυλακή, όπως δεν φανταζόμουν πως και οι κρατούμενοι θα μπορούσαν να είναι μαθητές με πολλά ενδιαφέροντα και δυνατότητες ανέλιξης. Διαψεύστηκα τελικά διότι αντίκρισα άτομα με θέληση για μάθηση, με ανάγκη επαφής με οποιαδήποτε μορφή τέχνης και δίψα για γνώση. Και πώς άλλωστε να μην συμβαίνει αυτό όταν το σχολείο είναι η μόνη τους επαφή με τον έξω κόσμο, ένας τρόπος αποφόρτισης και κυρίως διάυλος προετοιμασίας για τη μετέπειτα κοινωνική τους ενσωμάτωση. Μέσω του σχολείου, όπως μας είπαν, έρχονται σε επαφή με εκπαιδευτικούς, μουσικούς, καλλιτέχνες... Συζητούν, ανταλλάσσουν απόψεις και ιδέες, εκφράζονται όπως μπορούνε και μέσα από όλα αυτά μαθαίνουν να συλλογίζονται, να αναστοχάζονται, να σκέφτονται διαφορετικά, κριτικά, αποκτούν κοινωνική μόρφωση και οραματίζονται μια νέα πορεία ζωής εκτός φυλακής.

Βέβαια, θα ήταν η αστοχία όλων μας να επικεντρωνόμαστε στο «δέντρο» αγνοώντας το «δάσος». Μιλάμε για ένα λειτουργικό σχολείο, για ένα σχολείο

παράθυρο στην κοινωνία αλλά δεν παύει να είναι ένα σχολείο φυλακής. Ο θεσμός αυτός, της φυλακής, του εγκλεισμού ανθρώπων με ό,τι συνεπάγεται αυτό, με όλες τις στερήσεις και πολλές φορές με απάνθρωπες συνθήκες, πρέπει να μπει στο επίκεντρο και πάνω σε αυτό να επαναπροσδιορίσουμε τις σκέψεις, τις αγωνίες και τους προβληματισμούς μας ως κοινωνία. Μιλάμε τελικά για ένα σωφρονιστικό ίδρυμα που προσπαθεί να επανεντάξει τους ανθρώπους εκεί όπου ανήκουν μέσω των εκπαιδευτικών πρακτικών ή για μία φυλακή που αποκαλύπτει το απάνθρωπο προσωπίο της σημερινής κοινωνίας;

3. Αντωναίου Ευαγγελία, Εκπαιδευτικός (evageliaant@hotmail.com)

Πριν από την επίσκεψή μας στις φυλακές οι σκέψεις και οι ενδιαρμοί που κατέκλυζαν το μυαλό μου ήταν πολλοί. Νομίζω ότι πιο πολύ ένιωθα αγωνία για αυτή την επίσκεψη και αρκετό άγχος. Όχι άγχος επειδή φοβόμουν κάτι, αλλά πιο πολύ αγχωνόμουν για το τι πρέπει να πω και πως θα φερθώ. Μάλιστα, είχα σχηματίσει διάφορες εικόνες στο μυαλό μου, που “απεικόνιζαν” τους εγκλειστούς άλλοτε ως ανθρώπους φοβισμένους και δυστυχημένους και άλλοτε ως άγριους, κακούς και απόμακρους ανθρώπους. Πιο πολύ βέβαια νομίζω ότι αυτό που μου δημιούργουσε το μεγαλύτερο άγχος είναι το πλαίσιο, οι “κανόνες” και η θεωρία στα οποία προσπαθούσαν οι επόπτες καθηγητές να μας εντάξουν. Τίποτα δεν ήταν όμως έτσι όπως το φαντάστηκα.

Φτάνοντας έξω από τις φυλακές ένιωθα την καρδιά μου να χτυπά τόσο δυνατά και όλες οι αναστολές που είχα μέχρι εκείνη την στιγμή να έρχονται ξανά στην επιφάνεια. Ο σωματικός έλεγχος ήταν πολύ πιο “ανώδυνος” απ' όσο τον είχα φανταστεί, σαν να περνάω από τον έλεγχο του αεροδρομίου ήταν τελικά. Έπειτα βρεθήκαμε στον αύλειο χώρο όπου μας μίλησαν μία κοινωνική λειτουργός και ο διευθυντής των φυλακών. Ένα απ' όσα μας είπαν και με σόκαρε ήταν ότι ο πιο μικρός σε ηλικία κρατούμενος είναι 21 ετών. Ένα “παιδί” σε πιο μικρή ηλικία από εμένα σκέφτηκα! Στιγμιαία προσπάθησα να βάλω τον εαυτό μου στην θέση του, να φανταστώ τι μπορεί να τον οδήγησε μέχρι εκεί, μα δεν τα κατάφερα. Τελειώνοντας την ενημέρωση μας κατευθυνθήκαμε προς την βιβλιοθήκη των φυλακών, όπου εκεί θα συναντούσαμε μερικούς από τους κρατούμενους. Προχωρώντας σιγά σιγά στους διαδρόμους παρακολουθούσα τους αστυνομικούς να συνεννοούνται μέσω

ασυρμάτων για να ξεκλειδώσουν οι αντίστοιχες καγκελόπορτες και να κλειδώσουν όσες άνοιξαν μόλις για να περάσουμε. Σε έναν από τους τελευταίους διαδρόμους πριν φτάσουμε στην βιβλιοθήκη έφτασε στα ρουθούνια μου μια μυρωδιά που προερχόταν από την κλεισούρα του χώρου. Μαζί με την αγωνία μου αυτή η μυρωδιά έμοιαζε δυσβάσταχτη, ένιωσα το στομάχι μου να δένεται κόμπος και ένα περίεργο ανακάτεμα και μια δυσφορία ήταν αυτά που είχαν πάρει πια κυρίαρχη θέση μέσα μου.

Φτάνοντας τελικά στον χώρο της βιβλιοθήκης είδαμε μερικούς κρατούμενους να κάθονται σε μερικές από τις καρέκλες που είχαν τοποθετηθεί στο κέντρο της αίθουσας και μερικούς να είναι όρθιοι περιμετρικά. Όπως είπε και η συμφοιτήτρια μου η Μαρία αυτό που ακολούθησε έμοιαζε με χορογραφία. Δηλαδή, όταν μερικοί από εμάς πήγαμε να καθίσουμε στις άδειες καρέκλες ανάμεσά τους, εκείνοι σηκώθηκαν και έμειναν όρθιοι περιμετρικά. Αφού έγιναν οι “απαραίτητες” συστάσεις, τον πάγο βοήθησαν να σπάσει ο Χάρης με το μαντολίνο του και η Μαρία με το μπεντίρ της που έπαιξαν και τραγούδησαν δύο τραγούδια. Ακολουθώς χωριστήκαμε σε ομάδες και η καθεμία πήγε σε μία αίθουσα όπου θα συζητούσαμε. Εκεί ένιωσα την αγωνία μου να καρυφώνεται καθώς η ανωνυμία που κατάφερα να κρατήσω ανάμεσα στους υπόλοιπους συμφοιτητές μου θα χανόταν. Φοβήθηκα μην προδωθώ πως δεν ήξερα πως να φερθώ, τι να πώ και τι να κάνω. Γιατί καλές είναι οι θεωρίες αλλά η πράξη είναι διαφορετική. Μπαίνοντας στη νέα αίθουσα έπρεπε να μετακινήσουμε τα θρανία ώστε να δημιουργήσουμε κάτι παρόμοιο με κύκλο όσο γινόταν για να έχουμε οπτική επαφή όλοι με όλους. Έτσι ξεκίνησε και η πρώτη επικοινωνία με τους κρατούμενους καθώς έπρεπε να συνεννοηθούμε για την διάταξη των θρανίων. Στην αρχή όλοι ήμασταν παγωμένοι και δεν ξέραμε τι να πούμε και πως να ξεκινήσουμε την συζήτηση. Τον “άχαρο” αυτό ρόλο πήρε η συντονίστρια μας εφόσον “ανέλαβε” να ξεκινήσει την κουβέντα και να μας δώσει μια ώθηση για να αρχίσουμε. Όσο περνούσε η ώρα γινόμασταν όλοι μαζί μια ομάδα, σαν να μην υπήρχαν κρατούμενοι και φοιτητές, αλλά μια παρέα που συζητούσε πίνοντας τον καφέ της. Ακόμα πιο πολλά στοιχεία για το κάθε άτομο μάθαμε ξετυλίγοντας το κουβάρι μας και δίνοντάς το τυχαία σε κάποιον συνομιλητή μας. Έπειτα αφού πήραμε τον λόγο όλοι μας ήρθε η ώρα για διάλειμμα. Εκεί μου δόθηκε η ευκαιρία (όπως και σε άλλους συμφοιτητές μου) να μιλήσω κατ' ιδίαν με έναν κρατούμενο. Ένιωσα σαν να ήταν μια μικρή εξομολόγηση. Όχι όμως έχοντας

τον ρόλο του κριτή ή εκείνου που θα δώσει άφεση αμαρτιών. Αλλά τον ρόλο ενός απλού συνανθρώπου ο οποίος είναι διαθέσιμος να συζητήσει μαζί του χωρίς να τον “ανακρίνει”, αφήνοντάς τον να μιλήσει για όσα εκείνος θέλει. Το μαγικό είναι ότι σ' αυτή την τετ α τετ συζήτηση ειπώθηκαν πράγματα που δεν είχαν ακουστεί νωρίτερα στην ολομέλεια αλλά ούτε ακούστηκαν αργότερα. Ένωσα ότι έπρεπε να διαφυλάξω τα όσα μου είπε ασφαλή και μόνο στην περίπτωση που μου ζητούνταν θα έλεγα τα απολύτως απαραίτητα.

Τελειώνοντας το διάλειμμα μας βρεθήκαμε ξανά στην αίθουσα όπου κληθήκαμε να ζωγραφίσουμε κάτι το οποίο σκεφτόμασταν ή μας εξέφραζε. Αποφάσισα να κάνω κάτι ασφαλές, την παιδική ζωγραφιά που είχα συνηθίσει να κάνω από μικρή, έναν ουρανό, έναν ήλιο, χρώμα και ένα δέντρο. Τελειώνοντας την ζωγραφιά μου είχα την ευκαιρία να παρατηρήσω τα υπόλοιπα άτομα μέσα στην αίθουσα και αυτό που με μπερδεψε είναι ότι μερικοί από τους κρατούμενους κοιτούσαν την λευκή κόλλα και δεν ζωγράφιζαν κάτι και αποφάσισα να τους παροτρύνω. Όσο κι αν προσπάθησα ή και τους έδωσα ιδέες με μεγάλη δυσκολία ή και καθόλου τελικά ζωγράφισαν. Το παράξενο λοιπόν σ' αυτό, για εμένα, είναι ότι ενώ περίμενα μετά από τόσο καιρό εγκλεισμού θα ήθελαν να εκφραστούν με κάθε δυνατό τρόπο, εκείνοι δίσταζαν ή φοβόντουσαν να ζωγραφίσουν κάτι. Μου πέρασε από το μυαλό το πόσο μπορεί να έχει περιοριστεί η φαντασία τους εφόσον καθημερινά έχουν τις ίδιες εικόνες και συνήθειες. Δίπλα μου καθόταν εκείνο το παιδί 21 ετών που μας είχαν αναφέρει στην αρχή και παρατηρώντας ότι δεν έχει ζωγραφίσει κάτι, ξαφνικά γυρνάει προς το μέρος μου μου δίνει την λευκή κόλλα του και μου ζητάει να του ζωγραφίσω κάτι. Προφασίστηκα ότι αυτό που ξέρω να ζωγραφίζω καλά εκτός από την παιδική ζωγραφιά που είχα ήδη κάνει είναι καρδούλες, οπότε και ζωγράφισα μια καρδιά. Ο πραγματικός λόγος όμως που ζωγράφισα για εκείνον μια καρδιά, αλλά και για το οποιοδήποτε κρατούμενο, είναι διότι ήθελα να ξέρει ότι έξω από εκεί που βρισκόμασταν από τότε και στο εξής θα υπάρχει ένας άνθρωπος που τους αγάπησε για αυτό που είναι σαν άνθρωποι, ανεξάρτητα από τους λόγους για τους οποίους βρέθηκαν στην φυλακή.

Ο αποχωρισμός και ο δρόμος του γυρισμού έγινε με τα μάτια γεμάτα δάκρυα. Δάκρυα όχι από λύπηση, αλλά από την εσωτερική μάχη με τον εαυτό μου που ήταν αδύνατον να δεχτεί ότι είναι ανίκανος (τουλάχιστον ως μονάδα) να κάνει κάτι για να αλλάξει αυτή την κατάσταση ή έστω τις συνθήκες διαβίωσης τους. Μου φαινόταν

αδιανόητο να “χωνέψω” ότι εγώ θα γυρνούσα ξανά σπίτι μου, με την οικογένεια μου, με τους φίλους μου, ενώ εκείνοι θα ήταν ξανά εκεί έγκλειστοι και ακόμα πιο αδιανόητο να δεχτώ ότι εγώ ίσως μετά από λίγο καιρό να έχω ξεχάσει αυτό το γεγονός ενώ για εκείνους ήταν κάτι τόσο σημαντικό (Όπως κάποιος κρατούμενος ανέφερε συγκεκριμένα “Εγώ ίσως απόψε να ονειρευτώ αυτό που συμβαίνει τώρα και ίσως το ονειρεύομαι για καιρό).

Μακάρι να γινόταν οι επισκέψεις σε αυτόν τον χώρο να ήταν πιο συχνές!!!

4. Ασπραδάκη Έλενα, Βιολόγος (eleni.aspradaki@gmail.com)

Η επίσκεψή μας στις φυλακές Χανίων ήταν μια εμπειρία που σίγουρα θα μείνει αξέχαστη σε όλους. Όση θεωρία κι αν είχα διαβάσει πριν σχετικά με το θέμα, όσο κι αν είχα προετοιμαστεί, η πραγματικότητα στις φυλακές είναι κάτι που μόνο βιωματικά μπορεί να αντιληφθεί κανείς.

Από την είσοδο κιάλας με τον πολύ αυστηρό έλεγχο και την απαγόρευση προσωπικών αντικειμένων, νιώσαμε με έναν τρόπο τον περιορισμό, τη στέρηση ελευθερίας και την καταπίεση, ακόμα κι αν ξέραμε πως θα κρατούσε λίγες μόνο ώρες. Όταν μπήκαμε στην βιβλιοθήκη και συναντήσαμε τους κρατούμενους, το πρώτο που μου έκανε εντύπωση ήταν τα μάτια αυτών των ανθρώπων, το βλέμμα τους ήταν πολύ διαφορετικό από όσα έχω δει μέχρι τώρα. Κάποιων πονεμένο και κάποιων θυμωμένο, αλλά όλων πάρα πολύ έντονο.

Την αρχική αμηχανία και τον φόβο για το άγνωστο διαδέχτηκε η έκπληξη για το πόσο φιλικοί ήταν μαζί μας, που ως οικοδεσπότες αμέσως σηκώθηκαν από τις θέσεις τους για να καθίσουμε εμείς. Η μουσική και το τραγούδι έσπασαν τον πάγο, κάνοντας όλους μας να νιώσουμε πιο άνετα στον χώρο και σε αυτή την ιδιαίτερη συνάντηση.

Έπειτα στις ομάδες, ένας κρατούμενος δίπλα μου πρόσεξε στις σημειώσεις που έγραφα τη λέξη "φυλακές" και μου ζήτησε να τη βάλω σε εισαγωγικά, γεγονός που ξεκίνησε την πρώτη κουβέντα και αλληλεπίδραση. Οι αφηγήσεις ζωής τους και τα συναισθήματα που μοιράστηκαν στο κουβάρι ανέδειξαν πολλά ζητήματα, όπως την αδιαφορία και την περιθωριοποίηση που ένιωσαν ήδη ως μαθητές και συνεχίζουν να υφίστανται ως κρατούμενοι. Αποτελούν μια ευπαθή ομάδα που αντιμετώπισε

από πολύ νωρίς προβλήματα και οριακές καταστάσεις στο οικογενειακό ή και το σχολικό τους περιβάλλον.

Κάποιος κρατούμενος ανέφερε πως «Η φυλακή είναι το μεγαλύτερο σχολείο», κάποιος άλλος ότι «Δεν είναι φυλακή, είναι ένας στάβλος με μπουζουριασμένους ανθρώπους», και ένας τρίτος ότι «Το σώμα μας είναι στη φυλακή, όχι το μυαλό». Αυτές οι φράσεις είναι χαρακτηριστικές και μου έμειναν στο μυαλό.

Επικοινωνήσαμε ανθρώπινα και ψυχικά πέρα από τους ρόλους μας, πέρα από επικρίσεις. Μεγάλο ενδιαφέρον είχαν οι κουβέντες που έγιναν στα διαλείμματα, όπου μας ανοίχτηκαν ακόμα παραπάνω και συνειδητοποίησα πόσο διαφέρει η θεωρία και όσα μας είχε πει ο διευθυντής στο καλωσόρισμα, από την πράξη και τα όσα ζουν καθημερινά αυτοί οι άνθρωποι, πόσο βαθιά ταξικό είναι το σύστημα και πως εξαρτώνται όλα από τα λεφτά που μπορεί να διαθέσει ο κάθε κρατούμενος. Όλα έχουν την τιμή τους στις φυλακές, που είναι δέκα φορές πιο ακριβή απ' την έξω ζωή και η ποιότητα της ζωής τους εκεί εξαρτάται αποκλειστικά από τα χρήματα, δυστυχώς.

Το απογοητευτικό ήταν η έλλειψη σωφρονισμού από το σύστημα, καθώς όπως διαπιστώσαμε οι ίδιοι δεν έχουν ελπίδες μετά την αποφυλάκισή τους, το κράτος και οι δικοί τους δεν τους στηρίζουν στην πλειοψηφία και οι περισσότεροι μπαίνουν σε έναν φαύλο κύκλο παραβατικότητας. Τα σχολεία δεύτερης ευκαιρίας είναι ο μόνος τρόπος ίσως να ξεφύγουν από αυτόν, και αισιόδοξο είναι το ενδιαφέρον τους για μάθηση και για να εξελίξουν τις ικανότητές τους.

Φύγαμε βαθιά προβληματισμένοι, αλλά ευγνώμονες που είχαμε τη δυνατότητα να ζήσουμε μια τέτοια εμπειρία. Φάνηκε ότι κι εκείνοι χάρηκαν από την επίσκεψή μας και στο τέλος αποχαιρετιστήκαμε εγκάρδια. Μακάρι να είχαμε περισσότερο χρόνο να μιλήσουμε μαζί τους, μακάρι να μιλούσαμε και με πιο πολλούς, είχαν τόσα να μας πουν. Ήταν για μένα ένα μεγάλο μάθημα.

5. Βαλασσάκη Μαρία, Εκπαιδευτικός (valassakimaria@gmail.com)

Κατά τη διαδρομή μας προς τις φυλακές, ήμουν αρκετά ήρεμη αλλά και ταυτόχρονα περίεργη για το πώς θα εξελιχτεί η συζήτησή μας με τους κρατούμενους. Οι σκέψεις μου ήταν αν θα είναι συνεργάσιμοι, προσιτοί, ειλικρινείς και γενικά ανοιχτοί και δεκτικοί προς εμάς. Από την πρώτη στιγμή ήξερα ότι θα είναι μια ιδιαίτερη εμπειρία

για μένα.

Φτάνοντας στον προαύλιο χώρο και καθώς μας μιλούσε ο διευθυντής, άρχισα να νιώθω λίγο άγχος και να συνηδητοποιώ τί πραγματικά σημαίνει η ζωή μέσα από τα τείχη της φυλακής, πλέον. Κατά τη γνώμη μου ο διευθυντής ωραιοποίησε λίγο τη ζωή των κρατούμενων, καθώς αναφέρθηκε ελάχιστα στη χρήση βίας, σε τιμωρίες, αποδράσεις, αυτοκτονίες κτλ. Προχωρώντας προς τη βιβλιοθήκη τους, εκεί όπου μας περίμεναν οι κρατούμενοι, μ' εντυπωσίασε ο χώρος. Γενικά το κτίριο ήταν πολύ καθαρό και σε πολύ καλή κατάσταση, κάτι που με εξέπληξε, καθώς είχα στο μυαλό μου εικόνες (από την τηλεόραση) από σαθρά και μισοδιαλυμένα κτίρια άλλων φυλακών.

Την ώρα της συζήτησης και αφού μοιραστήκαμε σε ομάδες, οι ιστορίες κάποιων κρατούμενων (πιστεύω να είναι αληθινές ή έστω να έχουν αρκετή δόση αλήθειας) με συγκίνησαν. Ο κάθε ένας από αυτούς είχε μία ξεχωριστή ιστορία ζωής να μας διηγηθεί. Ένωσα όμως τεράστια θλίψη και συγκίνηση όταν αντίκρισα στην ομάδα μας ένα νεαρό παιδί 25 χρονών. Σκεφτόμουν συνεχώς τι μπορεί να τον οδήγησε εκεί, τί σκεφτεται για το μέλλον του αλλά και ποιοι υπήρξαν οι λόγοι που τον οδήγησαν στην παράνομη και τιμωρητέα πράξη. Σε μια πολύ σύντομη συζήτηση που είχαμε προς το τέλος, μου είπε ότι πολύ καθοριστικός παράγοντας γι' αυτόν υπήρξε η μεγάλη οικονομική στενότητα της οικογένειάς του αλλά και το διαζύγιο των γονιών του. Καθώς περνούσε η ώρα, φορτιζόμουν πολύ συναισθηματικά και ένιωθα συμπάρασταση και λύπηση για τους κρατούμενους. Μας μίλησαν κυρίως για τις οικογένειές τους, τα όνειρά τους και για τις δυσκολίες που αντιμετωπίζουν με την ελληνική νομοθεσία. Η επίσκεψη αυτή με προβλημάτισε και για αρκετές ημέρες μετά, γιατί σκεπτόμουν πόσο σκληρή είναι η ζωή εκεί μέσα, με τι ελπίδες θα βγουν ξανά στην κοινωνία αυτοί οι άνθρωποι αλλά απ' την άλλη προβληματίζομαι και για τη βαρύτητα των εγκλημάτων που έχουν διαπράξει.

Ήταν μια εξαιρετική εμπειρία για μένα. Είδα και άκουσα πολλές διαφορετικές ιστορίες ζωής άλλων ανθρώπων και ήμουν σκεπτική για αρκετές ημέρες μετά. Οι προβληματισμοί μου ήταν πάνω στα κοινωνικά φαινόμενα (φτώχεια, παράνομη μετανάστευση κ. ά.) που ίσως συνέβαλαν στο να οδηγηθούν κάποιοι άνθρωποι εκεί μέσα, τί μπορεί να κάνει ένας κρατούμενος άμα αποφυλακιστεί, αν το κράτος προσφέρει ουσιαστικές ευκαιρίες επανένταξης και το κυριότερο εάν στη φυλακή γίνεται σωφρονισμός ή απλά εγκλεισμός. Οι κρατούμενοι στη συγκεκριμένη φυλακή

έχουν το πλεονέκτημα να λειτουργεί σχολείο Δεύτερης Ευκαιρίας , κάτι για το οποίο μας μίλησαν και οι ίδιοι και μας τόνισαν ότι είναι πολύ σημαντικό αυτό για τους ίδιους, σε διάφορα επίπεδα.

Μετά την επίσκεψη αυτή θεωρώ πλέον εξαιρετικά δύσκολη τη δουλειά όσων εργάζονται σ' αυτές τις δομές, γιατί κατά τη γνώμη μου είναι πολύ εύκολη και η ανάπτυξη προσωπικών σχέσεων με τους κρατούμενους, κάτι που είναι αρκετά επικίνδυνο και για τις δύο πλευρές. Θεωρώ τον εαυτό μου τυχερό που μου προσφέρθηκε αυτή η ευκαιρία μέσω του μεταπτυχιακού μας να επισκεφτώ αυτό το σωφρονιστικό κατάστημα και θα προσπαθήσω στους μαθητές μου να μεταδώσω και να τονίσω τη σημασία της ελευθερίας, του αυτοσεβασμού και της ανθρώπινης αξιοπρέπειας.

6. Βαρδάκη Μαρία, Κοινωνιολόγος (mariabardake@gmail.com)

Όταν πληροφορήθηκα από τον υπεύθυνο του Μεταπτυχιακού Προγράμματος ότι θα πραγματοποιηθεί επίσκεψη στις φυλακές ένοιωσα λίγο περίεργα καθώς ποτέ νωρίτερα δεν είχα σκεφτεί κάτι τέτοιο, ανησύχησα και ίσως φοβήθηκα λίγο.

Κατά τη διαδρομή μας προς τις φυλακές φανταζόμουν πώς θα ήταν ο χώρος μέσα σε αυτές, οι άνθρωποι εκεί φυλακισμένοι και εργαζόμενοι. Φτάνοντας στον προαύλιο χώρο συναντήσαμε τον διευθυντή των φυλακών ο οποίος με περίσσια ψυχραιμία μας εξηγούσε πώς λειτουργεί εκεί το ίδρυμα, τι σημαίνει η ζωή μέσα στην φυλακή, ωραιοποιώντας όμως τις καταστάσεις και τις συνθήκες διαβίωσης. Αναφέρθηκε ελάχιστα στη χρήση βίας, σε αποδράσεις ,σε φασαρίες μεταξύ των κρατούμενων, σε αυτοκτονίες κτλ.

Προχωρώντας προς τη βιβλιοθήκη, οι κρατούμενοι μας υποδέχτηκαν στον διάδρομο, παγωμένα βλέμματα, μας κοίταζαν ψυχρά, αισθανόμουν ότι διάβαζαν τις σκέψεις μας, “σίγουρα δεν μπορώ να τους ψυχολογήσω” σκέφτηκα “θα πιστέψω ότι μου πουν”. Ήξερα ότι κάποιες από τις ιστορίες που θα άκουγα θα ήταν ψεύτικες, δεν υπήρχε τρόπος να το καταλάβω όμως, το ψέμα, οι δικαιολογίες, ήταν κάτι στο οποίο είναι πολλοί καλοί αρκετοί από αυτούς. Άνθρωποι γεμάτοι εμπειρίες, οι οποίοι με χαρά ήθελαν να μοιραστούν την εμπειρία τους μαζί μας, αληθινή ή φανταστική.

Αφού άκουσα αυτά που ήθελαν να μοιραστούν μαζί μας, σε ευχάριστο και φιλικό κλίμα, φυσικά συγκινήθηκα, θύμωσα, στεναχωρήθηκα αλλά η στιγμή που σοκαρίστηκα πραγματικά ήταν η στιγμή που ένα παιδί 18 χρόνων μπήκε στην αίθουσα φορώντας χειροπέδες. Ήταν ίσως η πιο σκληρή εικόνα που έχω δει στην ζωή μου, ένα γλυκό προσωπάκι, όλο ευγένεια και καλοσύνη φορούσε χειροπέδες.... Αναρωτήθηκα τι θέλει το "παιδάκι" αυτό εδώ;; Τι θα μπορούσε να έχει διαπράξει αυτό το γλυκό πλάσμα;; Μπα θα κάνω λάθος, σκέφτηκα, κάτι άλλο θα συμβαίνει, είναι μικρός και φαίνεται τόσο αθώος... Και ήταν όντως αθώος, όπως εκ των υστέρων πληροφορήθηκα διέπραξε φόνο αλλά δεν ήταν επιλογή του... δύσκολες καταστάσεις που θα μπορούσε κάποιος να τις αναλύσει σε δεκάδες σελίδες... Δεν ξέρω γιατί αλλά πίσω από τον κάθε κρατούμενο έβλεπα μια "μάννα", σκληρό και άδικο αλλά είχα αυτή την αίσθηση. Σκεφτόμουν το ρόλο της μάννας, πώς θα μπορούσε να είχε προστατέψει το παιδί της από τις συνθήκες που το οδήγησαν στο έγκλημα.

Ήμουν σκεπτική για πολλές μέρες, προβληματίστηκα αρκετά, θύμωσα, λυπήθηκα, δεν κατέληξα όμως, μπορεί ότι έχω στο μυαλό μου να είναι λάθος. Το βέβαιο όμως είναι ότι το κράτος οφείλει να προσφέρει ουσιαστικές ευκαιρίες επανένταξης των ανθρώπων αυτών στη κοινωνία.

7. Βασιλάκη Κατερίνα, Καθηγήτρια Φυσικού Περιβάλλοντος (vasilakik@gmail.com)

16 Νοεμβρίου 2019 επίσκεψη στις φυλακές της Αγυιάς στα Χανιά. Τα συναισθήματα πολλά και ανάμεικτα, αλληλοσυγκρουόμενες σκέψεις, φόβοι, προσδοκίες.

Ας το πάρουμε όμως από την αρχή. Πριν πάμε ή πιο σωστά πριν μπούμε, σκέψεις και συναισθήματα πολλά... όλοι έχουμε τη δική μας φυλακή, για διάφορους λόγους, αλλά πώς θα είναι η κυριολεκτική φυλακή; Πώς θα είναι οι κρατούμενοι; Επικίνδυνοι, άγριοι, ίσως και με άσχημες προθέσεις ως προς εμάς, λες να εγκλωβιστούμε για κάποιο λόγο εκεί; Μπα, όλα θα είναι οργανωμένα, θα έχουν επιλεγεί οι «κατάλληλοι». Φόβος που εσωτερικεύεται ακόμα και αν τελικά δεν ισχύει.

Σάββατο πρωί φτάνουμε στο σωφρονιστικό κατάστημα (είναι άραγε;). Ψηλοί τοίχοι υψώνονται μπροστά μας και κάποιοι υπάλληλοι μας ενημερώνουν ότι δεν πρέπει να μεταφέρουμε τίποτα μαζί μας. Αρχίζουμε να ανηφορίζουμε τον τσιμεντένιο

δρόμο που οδηγεί στις φυλακές. Δεν μιλάμε, ψιθυρίζουμε λες και φοβόμαστε μην ξεσηκώσουμε και ενοχλήσουμε ..... το σύστημα μάλλον. Νεκρική σιγή παντού ως και στα δέντρα που πλαισιώνουν το χώρο. Φτάνουμε στην κεντρική είσοδο ενώ νιώθουμε να είμαστε ήδη υπό επιτήρηση. Μας γίνεται έλεγχος για πιθανή μεταφορά επικίνδυνων αντικείμενων, εισερχόμαστε κατά μικρές ομάδες στο εσωτερικό. Όταν τελειώνει ο έλεγχος, περνάμε σε προαύλιο χώρο όπου μας γίνεται ενημέρωση για τους κρατούμενους. Περιβαλλόμαστε από ψηλούς τοίχους που καταλήγουν σε πολλά συρματοπλέγματα. Υψίστης ασφαλείας φυλακές όπως μας είπαν. Η νεκρική σιγή συνεχίζεται. Είμαστε έτοιμοι να εισέλθουμε στις φυλακές, «καθαροί» και ενημερωμένοι. Αρχίζουν να ανοίγουν βαριές πόρτες τις οποίες πρέπει να περνάμε γρήγορα, έπειτα ακούγεται ο ήχος του κλεισίματος, και ΤΩΡΑ ΕΙΜΑΣΤΕ ΜΕΣΑ, σε λίγο και μαζί τους. Η μία πόρτα ανοίγει και τρέχουμε να προλάβουμε την επόμενη και ξανά ο ήχος του βαρύγδουπου κλεισίματος τους ενώ ταυτόχρονα διανύουμε μακριούς διαδρόμους, ψυχρούς χωρίς ίχνος φωτός και όταν έχουν φως, παντού κάγκελα. Το αίσθημα φόβου είναι διάχυτο.

Εισερχόμαστε στο χώρο συνάντησης. Αίθουσα απρόσωπη και ψυχρή, χωρίς ίχνος ζεστασιάς, βαμμένη με εκείνο το κρύο γκρι πράσινο χρώμα, όπως άλλωστε ήταν και όλο το υπόλοιπο κτίριο, τουλάχιστον έμπαινε φως, υπήρχαν παράθυρα, με κάγκελα φυσικά. Οι κρατούμενοι καθιστοί, στο κέντρο, με απροσδιόριστο ύψος και μείς κουμπωμένοι, ενώ ταυτόχρονα τους πλαισιώνουμε από όσο γίνεται πιο μακριά, δεν τους πλησιάζουμε, ασυνείδητα, αυτοί άλλωστε είναι οι κακοί του έργου. Απόπειρα, να σπάσει η παγωμάρα, γίνεται όταν η αίθουσα κατακλύζεται από τη μελωδία των στίχων του ερωτόκριτου με συνοδεία μαντολίνου, από ένα συμφοιτητή μας. Έπειτα είμαστε έτοιμοι να χωριστούμε σε ομάδες, όπου σε κάθε ομάδα συμμετέχουν γύρω στους πέντε με έξι κρατούμενους. Και τώρα μεταξύ μας πια, οι «απέξω» με τους «μέσα». Ήρθε η ώρα να τους γνωρίσουμε. Αρχίζουμε να παρουσιάζουμε τον εαυτό μας, πετώντας, ο ένας στον άλλο, και ξετυλίγοντας ένα κουβάρι κλωστή, μπερδεύομαστε με τις κλωστές και κάπως έτσι χαλαρώνουμε όλοι.

Τους παρατηρώ, ο ένας, ο σχετικά μεγαλύτερος σε ηλικία και με τα περισσότερα έτη ήδη στη φυλακή, έχει πολύ αυστηρό ύψος ενώ οι υπόλοιποι, και νεαρότεροι με λιγότερα έτη φυλάκισης, ήταν πιο χαλαροί. Όσο πιο πολλά τα έτη, μέσα στη φυλακή, τόσο πιο βαρύ το ύψος και ο λόγος τους μάλλον. Ο χώρος που βρισκόμαστε δεν μοιάζει με φυλακή, υπάρχουν βιβλιοθήκες με βιβλία, καναπέδες και τραπέζια και

αρκετό φως, από παράθυρα με κάγκελα φυσικά, αλλά λες και ήμασταν σε ένα καφέ, έτσι ένιωσα. Ο ένας κρατούμενος, ηλικίας 25, ήταν η χαρά της ζωής, ένα παιδί μονίμως χαμογελαστό με χιούμορ και γεμάτο ζωή και όμως έχει διαπράξει κάτι για το οποίο είναι φυλακή, φοβερό. Ένας άλλος, νεαρός πάλι, πολύ προβληματισμένος και απογοητευμένος με το σύστημα και την ανύπαρκτη δικαιοσύνη. Κάποιος άλλος εκφράζει τις σκέψεις ότι έχει χάσει τόσα χρόνια από τη ζωή του και την οικογένεια του μπαίνοντας στη φυλακή. Ένας τέταρτος το κρατάει κρυφό από το παιδί του ότι βρίσκεται στη φυλακή. Όλοι όμως ένα κοινό, δεν είχαν τελειώσει το σχολείο, το σκασιάρχειο καθημερινότητα με γονείς αμέτοχους και δασκάλους αδιάφορους, ίσως και να βόλευε να λείπει ο ζωηρός από την τάξη, το μάθημα άλλωστε γίνεται ευκολότερα. Η απουσία από το σχολείο όμως τους οδήγησε μάλλον στην απουσία από τη ζωή τους. Τώρα πλέον μέσα στη φυλακή παρακολουθούν μαθήματα για να πάρουν απολυτήριο γυμνασίου, άλλοι συνεχίζουν να διαβάζουν, μόνοι τους, για να πάρουν το απολυτήριο λυκείου, ενώ κάποιος άλλος θα φοιτήσει σε πανεπιστημιακή σχολή όπως μας είπε. Είναι εντυπωσιακό, το σχολείο που τόσο μισούσαν και απέφευγαν, στην πρότερη νεαρή και ελεύθερη ζωή τους, τώρα τους δίνει νόημα και αξία. Μπορούν πλέον να αντιληφθούν ότι τους δίνει εφόδια και τους βοηθάει να φτιάχνουν προγράμματα για μετά τη φυλακή. Όλοι γεμάτοι όνειρα και σχέδια για το μέλλον, με ανησυχία βέβαια, για το πώς θα ενταχθούν στην κοινωνία και κατά πόσο θα τους δεχθούν κατά την αναζήτηση εργασίας και όχι μόνο. Δείχνουν πόσο έχουν αξιολογήσει και εκτιμήσει την ελευθερία και όπως είπε κάποιος «ακόμα και 5 ευρώ να έχω στην τσέπη δεν θα με νοιάζει, φτάνει να είμαι ελεύθερος». Αυτό που πλανιόταν, ως προβληματισμός, ήταν τελικά το εξής, η φυλακή σωφρονίζει; Ο Λευτέρης (κρατούμενος) μας είπε ότι η φυλακή τιμωρεί δεν σωφρονίζει, ότι γίνονται πολύ σκληρά πράγματα τα οποία για να τα αντέξεις πρέπει να έχεις πολύ στήριξη από τους δικούς σου ανθρώπους και να ανήκεις σε «καλές» ομάδες στη φυλακή διαφορετικά βγαίνεις χειρότερος από όταν μπήκες. Μας είπαν, αλλά και εισπράξαμε, ότι η φυλακή σε σκληραίνει φαινόταν σα μια αδιόρατη σκιά που υπήρχε στο πρόσωπο τους. Όταν παρατηρούσα τον χαμογελαστό μικρό της παρέας, ξέραμε ότι μέσα είναι ένα χρόνο και έχει ακόμα άλλα 10, σκεφτόμουν, άραγε σε ένα, δυο, πέντε χρόνια αυτή η χαρά, αυτό το φως στο πρόσωπο του θα υπάρχει; Δεν έκρυψαν επίσης, το φόβο τους ότι βγαίνοντας και για διάφορους λόγους, μήπως επαναλάβουν κάποιο ατόπημα και τελικά καταλήξουν ξανά και ξανά στη φυλακή.

Αυτό που βλέπω και παρατηρώ είναι ότι όλοι, όσο περισσότερο τους γνωρίζω και μιλάω μαζί τους, τόσο πιο «φυσιολογικοί», «κανονικοί» και πολύ ενδιαφέροντες άνθρωποι είναι, χωρίς τρία χέρια και πέντε μάτια όπως σχολίασαν αστεειευόμενοι και αυτοί, και όμως η κακιά στιγμή όπως λένε τους οδήγησε στη φυλακή, πόσο εύκολο εν τέλει είναι να βρεθείς «μέσα»; Η έννοια και η ουσία της ελευθερίας τονίστηκε τόσο πολύ από όλους τους, είναι ένα αγαθό που εμείς δεν ξέρω κατά πόσο αντιλαμβανόμαστε την μέγιστη αξία του.

Εσωτερικά ερωτήματα πολλά, που ήταν οι δάσκαλοι στην απουσία των παιδιών από το σχολείο; Πόσο μοιάζουν οι φυλακές με τα σχολεία; Πόσο φυλακή είναι το ίδιο το σχολείο που κρατάει με το ζόρι τους μαθητές σε ανούσιες και κενές γι' αυτούς γνώσεις; Και στα σχολεία παντού κάγκελα και πάντα επιτήρηση. Γιατί οι καθηγητές – φύλακες θα πρέπει να επιτηρούν μην πηδήξουν τα κάγκελα και φύγουν οι μαθητές, προσποιούμενοι το δήθεν ενδιαφέρον ή το φόβο μη βρεθούν αντιμέτωποι με το νόμο; Τι πρέπει να κάνουμε για να έχουμε ένα σχολείο πιο ενδιαφέρον και προσιτό για τα παιδιά; Πόσο ανοιχτά πρέπει να είναι τα μάτια και η καρδιά μας ώστε να μη χάνονται κάπου στο δρόμο οι παιδικές ψυχές των μαθητών μας; Πόσο σκοτώνουμε τα παιδιά μας σε ένα αδιάφορο σχολείο δίχως να τους δίνουμε ερεθίσματα για όμορφα πράγματα;

Ολοκληρώνεται η επαφή μεταξύ των ομάδων και μαζευόμαστε όλοι στο χώρο συγκέντρωσης. Η εικόνα μου θύμιζε σχολική γιορτή, όλοι πιο χαλαροί πλέον, κρατούμενοι και φοιτητές, όπου οι φύλακες είναι οι καθηγητές και οι μαθητές οι φυλακισμένοι, μια τέτοια σχέση παρουσίαζαν. Και έρχεται η ώρα να φύγουμε. Χαιρετιόμαστε εγκάρδια με όλους, ήταν πραγματικά μια συγκλονιστική εμπειρία. Με σφιγμένο στομάχι ακολουθείται η ίδια διαδικασία, προχωράμε γρήγορα, πόρτες βαριές ανοίγουν και κλείνουν, εξίσου γρήγορα, διανύουμε τον ψυχρό και άχαρο διάδρομο του τρόμου και τελικά βρισκόμαστε έξω από τη φυλακή. Αυτοί έμειναν πίσω....., κλεισμένοι στα κελιά τους, και όχι για μερικές μέρες ακόμα αλλά για μερικά χρόνια ακόμα, ενώ εμείς έξω, ελεύθεροι και σοκαρισμένοι.

8. Γιαννούλη Μαρία, Εκπαιδευτικός (magiannou@yahoo.com)

Είσοδος στις φυλακές

Πριν την είσοδό μας στις φυλακές είχα έντονη περιέργεια για το χώρο τον οποίο θα αντίκριζα, τους ανθρώπους που ζουν εκεί καθώς και για το κλίμα το οποίο επικρατεί σε έναν χώρο με έγκλειστους ανθρώπους.

Εντούτοις, είχα ενδιασμούς για το κατά πόσο και πώς η επίσκεψή μας θα επηρέαζε τους φυλακισμένους, δηλαδή ποια συναισθήματα θα τους προκαλούσαν, πώς θα μας αντιμετώπιζαν και ποια ήταν τα κίνητρά τους για μία τέτοια συνάντηση και συνδιαλλαγή.

Συναναστροφή/ Δράσεις

Κατά τη διάρκεια της επαφής και του διαλόγου μας με τους φυλακισμένους, συνειδητοποίησα πως ήταν μία ευχάριστη συναναστροφή για τους περισσότερους, ενώ κάποιοι φαίνονταν περισσότερο αδιάφοροι.

Από το διάλογο μας και τις σκέψεις που μας εξέφραζαν, μου έκανε εντύπωση ότι αρκετοί από την ομάδα μας δεν πίστευαν ότι τους δίνεται ουσιαστικά δεύτερη ευκαιρία ένταξης στο κοινωνικό σύνολο. Επίσης, ως επί το πλείστον, τους διακατείχε η αίσθηση της αδικίας που προερχόταν τόσο από τις δικαστικές αποφάσεις και τη γενικότερη θεσμική διαχείρισή τους όσο και από την κοινωνία εν γένει. Δηλαδή, επιρρίπταν την ευθύνη για την παρούσα κατάστασή τους, όχι μόνο ατομικά αλλά και κοινωνικά.

Ανάλυση Δεδομένων- Αναστοχασμός

Θέλοντας να συγκρίνω στοιχεία των φυλακών με το σχολείο και τη λειτουργία του, κατέληξα στα εξής.

Σχετικά με το χώρο, συνειδητοποίησα πως έχει αρκετά κοινά γνωρίσματα με το χώρο του συμβατικού σχολείου. Για παράδειγμα, περιφραγμένος κλειδωμένος χώρος, επιβαλλόμενη διαμόρφωση χώρου που δεν έχει δημιουργηθεί από τους φυλακισμένους παρά μόνο έχει διακοσμηθεί από αξιοσημείωτες δικές τους εικαστικές δημιουργίες κ.α. Αντίστοιχα και το σχολείο είναι περιφραγμένο με κάγκελα, κλειδωμένο κ.ο.κ.

Σχετικά με τον τρόπο που εφαρμόζεται η πειθαρχία στις φυλακές και το είδος της, έχει, κατά τη γνώμη μου, κοινά χαρακτηριστικά με την πειθαρχία που επιβάλλεται ενίοτε στις μαθήτριες και στους μαθητές ενός σχολείου. Για παράδειγμα, οι κανόνες τίθενται από εξωτερικό παράγοντα, από την ανώτερη εξουσία (θεσμοί) και δεν συνδιαμορφώνονται από τα μέλη της κοινότητας. Σε περίπτωση παραβίασής τους, επιβάλλεται η ανάλογη ποινή. Αντίστοιχα και στο σχολείο, οι κανόνες πολλές φορές

επιβάλλονται και η παράβαση αυτών τιμωρείται και η τιμωρία δεν επιφέρεται ως λογική συνέπεια των πράξεων αλλά ως επιβαλλόμενη εξουσία.

Επίσης, υπάρχουν κοινά χαρακτηριστικά και στην ιεραρχία των ατόμων και των ρόλων τους. Στη θεσμοθετημένη μορφή ιεραρχίας οι διαβαθμίσεις των εργαζομένων στις φυλακές αντιστοιχούν με την ιεραρχική λειτουργία του εκπαιδευτικού συστήματος π.χ. προϊστάμενοι- δάσκαλοι. Στην άτυπη μορφή ιεραρχίας των φυλακισμένων- η οποία μπορεί να δομείται βάσει της «δύναμης» του καθενός κ.α. –αντιστοιχούν με τις άτυπες σχέσεις εξουσίας που διαμορφώνονται μέσα στον σχολικό χώρο. Αυτές οι σχέσεις εξουσίας μπορεί να διαμορφώνονται είτε μεταξύ της/του εκπαιδευτικού και των μαθητών/μαθητριών είτε μεταξύ των μαθητών και μαθητριών μέσω του κρυφού Αναλυτικού Προγράμματος.

Προσεγγίζοντας τη θεωρία και το περιεχόμενο της προβληματίζουσας εκπαίδευσης του Freire, P. για κριτική συνειδητοποίηση, και αναλογιζόμενη κατά πόσο οι φυλακισμένοι έχουν συνειδητοποιήσει την αντικειμενική πραγματικότητα των καταστάσεων που είχαν σαν αποτέλεσμα τη φυλάκισή τους, κατάλαβα πως κάποιοι από την ομάδα γνωρίζουν και έχουν συνειδητοποιήσει τις κοινωνικές και ατομικές αιτίες που συνδέονται και βρίσκονται σε αλληλεπίδραση. Συγκεκριμένα, ποιος είναι ο ρόλος της κοινωνίας και πώς επηρεάζει η δομή και η λειτουργία της υπάρχουσας κοινωνίας και πολιτικής που ακολουθείται, τη ζωή των ατόμων στην κάθε κοινωνικο-οικονομική τάξη και κοινωνική ομάδα και επιφέρει τον εκάστοτε κοινωνικό αποκλεισμό, ο οποίος ενίοτε αποτελεί νομοτέλεια.

Συμπεράσματα

Συμπερασματικά, η φυλακή ως μία άλλη μικρή κοινωνία, έχει κοινά χαρακτηριστικά με το σχολείο και την παραδοσιακή λειτουργία του, τόσο ιδεολογικά όσο και πρακτικά.

Σίγουρα, το σύστημα σωφρονισμού που εφαρμόζεται σε αλληλεπίδραση με την υπάρχουσα λειτουργία του κοινωνικού συστήματος, δεν επιφέρει τα επιθυμητά αποτελέσματα αφού κατά κοινή ομολογία φυλακισμένων αλλά και ερευνών αποδεικνύεται πως ένα πολύ μεγάλο ποσοστό αποφυλακισμένων, παραμένει στο κοινωνικό περιθώριο και καταλήγει και πάλι στο χώρο των φυλακών.

Τέλος, η σχολική αποτυχία που μπορεί να οδηγήσει σε εκπαιδευτικό και κατ'επέκταση κοινωνικό αποκλεισμό, αποτελεί μία από τις κυριότερες αιτίες πρόκλησης παραβατικών συμπεριφορών. Επομένως, ο σχολικός θεσμός ως ένας

βασικός πυλώνας κοινωνικοποίησης του ατόμου καθώς και ο ρόλος και η λειτουργία της/του εκπαιδευτικού μέσα σε αυτόν, αποτελεί ένα από τα πιο καίρια ζητήματα μέσα σε μία κοινωνία.

9. Γιάτσε Βάλια, Νοσηλεύτρια (VALIAJIATSE1990@GMAIL.COM)

Καλησπέρα σας! Για αρχή να σας ευχαριστήσω για την δυνατή εμπειρία που μας δώσατε την δυνατότητα να ζήσουμε.

Ήταν κάτι που από την αρχή που έμαθα ότι θα πάμε ένιωσα ανάμικτα συναισθήματα, άγχος για το πως θα μας δεχτούν οι άνθρωποι αυτοί, φόβο μήπως πω κάτι που θα μπορούσε να τους προσβάλει, γενικά ένιωσα ότι θα έμπαινα σε έναν χώρο που απέχει πολύ απ' όλα όσα ζω στην καθημερινότητα μου. Τη μέρα που πήγαμε λοιπόν ένιωθα ότι ο δρόμος ήταν πολύ στενός μέχρι να φτάσω στις φυλακές ένιωθα ότι ήταν τόσο μακριά από τον υπόλοιπο κόσμο, τόσο ψηλοί τοίχοι που ξεχώριζε όλα αυτό το κομμάτι από τον υπόλοιπο κόσμο... Ήρθε η ώρα να μπούμε μέσα... Τόσος έλεγχος στην είσοδο, τόσο αγχωτική η όλη διαδικασία μέχρι να περάσουμε την πόρτα εισόδου. Μπήκαμε επιτέλους πόρτες βαριές που έκαναν θόρυβο στο κλείσιμο, διάδρομοι χωρίς το φως του ήλιου, μικρά παράθυρα. Το μόνο που μπορούσες να δεις από τα παράθυρα αυτά ήταν οι τοίχοι από το υπόλοιπο κτήριο και τα μικρά παράθυρα με ρούχα απλωμένα στραβά και βιάστηκα. Φτάσαμε στην αίθουσα που μας περίμεναν μπήκαμε μέσα. Δεν ξέρω γιατί αλλά πραγματικά για ένα λεπτό χάθηκα... Ξέχασα που ήμουν, δεν μπορούσα να καταλάβω ποιος είναι ποιος, δεν μπορούσα να καταλάβω γιατί να μην μπορούμε να ανοίξουμε την πόρτα όταν εμείς το θέλουμε και να φύγουμε ή απλά τα παράθυρα να μπει μέσα το φως κι ο αέρας... Μετά επανήλθα στη πραγματικότητα, είμαστε στη φυλακή!! Όσα γνώριζα και είχα δει μέχρι εκείνη τη στιγμή δεν είχαν καμία σχέση με αυτό που έβλεπα και ένιωθα μέσα από τους τοίχους εκείνους... Όσα γνώριζα αυτούς τους ανθρώπους ένιωθα ότι η θεωρία απέχει πολύ από τη πράξη, ότι η πραγματικότητα είναι σαν μια γροθιά στο στομάχι και σε ταρακουνάει απότομα . Συγκρούστηκαν τόσα πράγματα μέσα μου, τι κάνω εγώ για όλα αυτά τι κάνουμε εμείς οι άνθρωποι για τους συνανθρώπους μας. Και τι κάναμε εμείς οι άνθρωποι στις παιδικές ψυχές αυτών των ανθρώπων που κατέληξαν εκεί?!! Τους σκεπτόμουν να είναι μικρά παιδιά και να κάθονται σε ένα θρανίο να κοιτάνε τον πίνακα και να βαριούνται ή να κάνουν

φασαρία... Δεν ξέρω εμείς τι κάναμε για όλα αυτά. Έφτασε η ώρα να φύγουμε και ακόμα δεν κατάλαβα τι προσφέραμε εμείς σε αυτούς τους ανθρώπους. Νομίζω ότι αυτά που αυτοί είπαν σε μας και έδειξεν ήταν πολλά περισσότερα. Χαίρομαι πολύ που είχα την ευκαιρία να ζήσω κάτι τόσο δυνατό. Σας ευχαριστώ και πάλι.

10. Γρηγοράκης Απόστολος, Εκπαιδευτικός (apostolosgri@gmail.com)

Το κλίμα μεταξύ φοιτητών/φοιτητριών και καθηγητών/καθηγητριών στο λεωφορείο κατά τη διάρκεια της μετακίνησης ήταν ανάμεικτο. Από τη μία ο ενθουσιασμός και η περιέργεια για το τι θα συναντήσουμε και από την άλλη ο προβληματισμός και το άγχος για τον συγκεκριμένο χώρο και τις συνθήκες που θα αντικρύσουμε εκεί. Στο τελευταίο κομμάτι της διαδρομής στον πηγαϊμό για το «σωφρονιστικό κατάστημα» και στην πρώτη οπτική επαφή με το κτήριο τα στομάχια και οι καρδιές «έσφιξαν» παρόλο που γνωρίζαμε ότι απλά είναι μια επίσκεψη και σύντομα θα βρισκόμασταν και πάλι «απ' έξω».

Η θέα του τσιμεντένιου όγκου με τα συρματοπλέγματα στις ακμές του, με έκανε να καταπιώ με δυσκολία και να προσπαθήσω να φανταστώ πόσο πιο άσχημη γίνεται η θέα αυτή για τους

«από μέσα». Βαριά τα πρώτα βήματα στους πρώτους χώρους εντός των φυλακών κατά τον σωματικό έλεγχο παραδίδοντας το μοναδικό «χαρτί» - την αστυνομική ταυτότητα - που λέει ποιος είσαι. Κάπου εκεί, συνειδητοποιώντας ότι πριν από λίγη ώρα σου έδωσαν την εντολή να αφήσεις το μοναδικό μέσο επικοινωνίας με τον «έξω» κόσμο - το κινητό τηλέφωνο - είσαι πλέον ένας ή μία «άλλος/άλλη» άνθρωπος σε άλλο περιβάλλον και κόσμο από τον

«κανονικό» που ξέρουμε στην καθημερινή μας ζωή. Όλοι και όλες του μεταπτυχιακού σε κοντινή απόσταση μεταξύ μας, συνεχίσαμε τα δειλά βήματα προς το εσωτερικό του

«διαφορετικού» κόσμου με την πρώτη γνωριμία με το προσωπικό του «σωφρονιστικού» καταστήματος. Τα κάγκελα και οι «τυφλές» πόρτες συνέχιζαν να ανοίγουν μπροστά μας και να κλείνουν πίσω μας βάζοντάς μας περισσότερο στο ήδη βαρύ κλίμα. Παράθυρα συνεχόμενα και ερμητικά κλειστά, με αδιαπέραστα πλέγματα εξωτερικά τους, σου έδιναν να καταλάβεις ότι υπάρχουν τόσα ώστε να

παρακολουθείσαι συνεχώς και ταυτόχρονα να μην έχεις τη δυνατότητα να «κοιτάξεις έξω».

Το βάπτισμα του πυρός έφτασε μετά από ολιγόλεπτο ψυχρό και ταυτόχρονα έντονα σκεπτικό περπάτημα στους άχαρους διαδρόμους. Στην αίθουσα της βιβλιοθήκης/εκδηλώσεων μας περίμεναν πολλά ζευγάρια μάτια με έντονα και περίεργα βλέμματα. Συνεχίσαμε να είμαστε σε κοντινές αποστάσεις μεταξύ μας σαν να θέλαμε να δείξουμε την άμυνα μας απέναντι στο

«ξένο». Κάπου εκεί άρχισε να σπάει ο πάγος, όταν οι κρατούμενοι με απλές κινήσεις καθημερινής ευγένειας και φιλοξενίας μας έδωσαν τις θέσεις τους. Τα περίεργα βλέμματα και από τις 3 ομάδες ανθρώπων(φοιτητές/-τριες & διδάσκοντες/-ουσες, κρατούμενοι, σωφρονιστικοί υπάλληλοι) που βρίσκονταν στον χώρο συνέχιζαν να φτιάχνουν ερωτήσεις και να αναζητούν απαντήσεις κοιτώντας εξονυχιστικά περιβάλλον και άτομα ακόμα και της ίδιας ομάδας. Η μουσική από την ομάδα του Πανεπιστημίου έδωσε έναν άλλο τόνο στο μουντό του χώρου που βρισκόμασταν.

Κατά τον χωρισμό σε ομάδες εργασίας και την άφιξη στην αίθουσα που θα πραγματοποιούσαμε τις προγραμματισμένες δραστηριότητες, το κλίμα άρχισε να

«μαλακώνει». Κατά τη διάρκεια της γνωριμίας αρχίσαμε να συνειδητοποιούμε περισσότερο την «κανονικότητα» των ατόμων που είχαμε δίπλα μας και κοντά μας. Η συναισθηματική ατμόσφαιρα που επικρατούσε άρχισε να γίνεται πιο ελαφριά. Ο χώρος που βρισκόμασταν τώρα άρχισε να γίνεται πιο ευρύχωρος, πιο προσιτός και φιλικότερος. Οι αναστολές και οι άμυνες που υπήρξαν στα προηγούμενα στάδια έγιναν ασθενέστερες. Τα «σύνορα» του/της καθενός/καθεμιάς πλησίαζαν αυτά του ατόμου που βρισκόταν δίπλα ή απέναντι. Τα μέλη των δύο ομάδων(φοιτητές/-τριες & διδάσκοντες/-ουσες, κρατούμενοι) στην αίθουσα, πλέον άρχισαν να ισοπεδώνουν τις ταμπέλες που υπήρχαν στην αρχή της επίσκεψης. Οι τριβές, συνεργασίες και ζυμώσεις μεταξύ μας γίνονταν εντονότερες με αποτέλεσμα τα προηγούμενα βλέμματα όλων να αλλάζουν και να βλέπουν αλλιώς τον χώρο και τα άτομα τριγύρω. Ο πάγος, η αμφισβήτηση και οι προκαταλήψεις έδωσαν τη θέση τους στο χιούμορ, στους ζεστούς και έντονους διαλόγους, στις τοποθετήσεις μέσα στην ενιαία πλέον ομάδα. Το διάλειμμα που θα ακολουθούσε ήρθε αβίαστα χωρίς να είναι προτεραιότητα κανενός μέσα στην αίθουσα. Κατά τη διάρκειά του οι ζυμώσεις και οι τριβές συνεχίστηκαν ανοίγοντας περισσότερο σε άλλους κρατούμενους και

φοιτητές/-τριες και διδάσκοντες/-ουσες. Η λήξη του διαλείμματος ήταν μια ειδοποίηση που ακούστηκε θετικά από όλους δεδομένου του κλίματος και της ατμόσφαιρας που θα επικρατούσε και πάλι στην αίθουσα. Οι δραστηριότητες συνεχίστηκαν σε ακόμα καλύτερο περιβάλλον μέσα στην ομάδα εργασίας. Ανταλλάχτηκαν ιδέες, απόψεις, κουβέντες και υλικά που έφεραν όλους και όλες ακόμα πιο κοντά. Η παρουσίαση των έργων έφερε συναισθήματα δεσίματος μεταξύ των ατόμων που εργάστηκαν. Ήταν αποτελέσματα στιγμών συνεργασίας, αλληλεγγύης και ομαδικής εργασίας όσο το δυνατόν μπορούσε να επιτευχθεί μέσα σε τόσο σύντομο χρονικό διάστημα. Η ανακοίνωση του τέλους του προγράμματος δε φάνηκε να χαροποιεί τις δύο(φοιτητές/-τριες & διδάσκοντες/-ουσες, κρατούμενοι) από τις ομάδες που συμμετείχαν. Ο καθένας ήξερε μέσα του ότι ήθελε είτε να γυρίσει τον χρόνο πίσω στην αρχή του προγράμματος ή να τον επιμηκύνει. Το κλείσιμο της ημέρας με τη μουσική που ακολούθησε από την ομάδα του Πανεπιστημίου ήταν ο καλύτερος τρόπος να χαιρετίσουμε τους ανθρώπους που μας φιλοξένησαν τόσο ζεστά στον δικό τους ιδιαίτερο χώρο και μας ανοίχτηκαν σαν να ήμαστε οι φίλοι και οι φίλες που ήρθαν να τους δουν «απ' έξω».

Τα βλέμματα και οι «φωνές» των ανθρώπων που συναντήσαμε κατά τη διάρκεια της επίσκεψης πήραν πολλές και διαφορετικές μορφές και χρώματα κατά τη διάρκεια αυτής της συνάντησης. Άκουσαν, είδαν και είπαν πολλά. Πολύ λιγότερα όμως από ότι θα ήθελαν πραγματικά βρισκόμενοι σε αυτόν τον ιδιαίτερο χώρο που ζούσαν, ζουν και θα ζουν τόσοι ιδιαίτεροι άνθρωποι.

Τα βαριά βήματα της εισόδου αντικαταστάθηκαν από τα ακόμη πιο βαριά της εξόδου περπατώντας στους ίδιους διαδρόμους και διαβαίνοντας τις ίδιες βαριές, αδιαπέραστες πόρτες. Οι στιγμές που βρεθήκαμε έξω από τον χώρο και πήραμε τα έγγραφά μας πίσω ήταν πολύ ιδιαίτερες, γυρίζοντας στη δική μας «κανονικότητα». Αφήνοντας πίσω τον τιμμεντένιο όγκο με τα συρματοπλέγματα να ολοκληρώνουν το έργο του, συνειδητοποιήσαμε ότι τα μπερδεμένα συναισθήματα που μας ακολουθούσαν στον πηγαισμό προς το σωφρονιστικό κατάστημα έγιναν ακόμα πιο μπερδεμένα στην επιστροφή μας στους τόπους της πρωινής συνάντησης. Συμφωνήσαμε ότι θα χρειαστούμε αρκετές ώρες ή και μέρες ακόμα για να κατακαθίσει το σύνολο των βιωμάτων και εικόνων που αποκομίσαμε από την επίσκεψη μας ώστε να μπορούμε να έχουμε μια, κατά προσέγγιση ,ασφαλή

καταγραφή. Θα χρειαζόταν μια εσωτερική σύγκρουση και πάλι μετά από αυτό το ισχυρό ταρακούνημα.

Δεν ήξερε, πως το κλειδί της φυλακής του καθένas το κρατάει στην τσέπη του...
(Τάσος Λειβαδίτης)

11. Ηλιάκη Ευαγγελία, Φιλολόγος (iliakieva@gmail.com)

Επίσκεψη στις φυλακές. Σε ένα χώρο εγκλεισμού. 40 ελεύθεροι άνθρωποι. Που αποφάσισαν να παρακολουθήσουν ο καθένas για δικούς του λόγους το συγκεκριμένο μεταπτυχιακό. Δεν μπορούσα να φανταστώ, όταν έκανα την αίτηση ότι θα μου δινόταν μια τέτοια ευκαιρία. Να έρθω σε επαφή με ανθρώπους που για διαφορετικούς λόγους ο καθένas είχε παρουσιάσει παραβατική συμπεριφορά. Ανθρώπους που είχαν τιμωρηθεί να εκτίσουν τις ποινές τους για σωφρονιστικούς λόγους από ένα σύστημα που αμφισβητείται για το αποτέλεσμα του. Να τους πλησιάσω σε ένα στενό περιορισμένο χώρο, να μιλήσω μαζί τους, να ακούσω τις ιστορίες τους, τις απόψεις τους, τα όνειρά τους.

Αρχικά, ο χώρος της φυλακής εξωτερικά με τον ψηλό μαντρότοιχο, το αγκαθωτό συρματοπλέγμα και τον φρουρό στον ψηλό πύργο σχημάτιζε μια θλιβερή εικόνα. Το σφίξιμο στο στομάχι έγινε πιο έντονο όμως, όταν πέρασα τον έλεγχο. . Παράλληλα, έγινε πιο έντονη και η περιέργεια. Η μεγάλη αυλή με τα λουλούδια, πριν περάσουμε την τελευταία πόρτα, και ο φιλικός διευθυντής με το χαμόγελο και τα αστεία ήταν η πρώτη έκπληξη. Μεγάλοι, μακριοί και γκρίζοι διάδρομοι με κάγκελα στα παράθυρα, απλωμένα ρούχα των κρατουμένων έκαναν το σκηνικό να αλλάζει. Αρκετοί μας περίμεναν στο τέλος της διαδρομής μας. Ακόμα περισσότεροι όμως μας περίμεναν μέσα σε μια μεγάλη αίθουσα, μεγάλη, φωτεινή, με χρώματα που δεν θύμιζε σε τίποτα τους μουντούς διαδρόμους.

Άλλοι όρθιοι, άλλοι καθιστοί, οι περισσότεροι, όμως, αμήχανοι. Ήμασταν στον χώρο τους. Σαν εισβολείς; Σαν επισκέπτες; Όσοι κάθονταν μας παραχώρησαν τις θέσεις τους. Υποσυνείδητα δεν κάθισα. Επέλεξα να πάω πίσω πίσω, κοντά στον τοίχο. Όχι επειδή φοβόμουν, αλλά επειδή ήθελα να έχω μια συνολική εικόνα του χώρου. Παρατηρητής και παρατηρούμενος. Μου έκανε ιδιαίτερη εντύπωση, ένας κρατούμενος που καθόλη την διάρκεια του τραγουδιού, που σκοπό είχε να μας ξεκλειδώσει όλους, δεν σήκωσε καθόλου τα μάτια του από το πάτωμα. Άλλοι

χαμογελούσαν, άλλοι μιλούσαν μεταξύ τους. Αυτός, όμως, ήταν μόνος του ανάμεσα στους πολλούς. Δεν ξέρω τι σκεφτόταν εκείνη την στιγμή. Ίσως ντρεπόταν, ίσως δεν ήθελε να αφηθεί στη στιγμή που ήξερε ότι σύντομα θα τελείωνε. Δεν ήταν στην ομάδα μου, οπότε μόνο να φαντάζομαι μπορώ.

Η μεγαλύτερη έκπληξη, όμως, ήταν η αίθουσα με τα κυκλικά θρανία, την μικρή ασύμμετρη βιβλιοθήκη, τους χρωματιστούς καναπέδες και το φως που έμπαινε από τα παράθυρα. Σαν αίθουσα νηπιαγωγείου. Ειρωνικό έτσι; Στη φυλακή, ένας τέτοιος χώρος για έγκλειστους μαθητές, ενώ για τους ελεύθερους μαθητές μας μια άχρωμη αίθουσα.

Η επικοινωνία άμεση. Και πώς να μην είναι; Δεν υπήρχαν εκπαιδευτικοί και μαθητές. Ήμασταν όλοι μαθητές. Μαθαίναμε από αυτούς. Την δύναμη της ελπίδας και του ονείρου. Όταν τα θεωρείς δεδομένα, δεν τα εκτιμάς. Καταλαβαίνεις την αξία τους, όταν αναγκαστείς να τα στερηθείς. Δεν ένιωθαν φόβο. Οι συγκεκριμένοι έπαιρναν δύναμη από τους δικούς τους ανθρώπους και περίμεναν να ζήσουν τις στιγμές που έχασαν εξαιτίας μιας κακής στιγμής. Τι έμαθαν αυτοί από μας; Δεν ξέρω αν έμαθαν. Αισθάνθηκαν όμως έστω γι' αυτές τις λίγες στιγμές την αποδοχή και ότι κάποιος τους ακούει με προσοχή και τους καταλαβαίνουν. Μοιράστηκαν οι κρατούμενοι. Ήμασταν 2 ελεύθεροι με έναν έγκλειστο. Επικοινωνήσαμε ανθρώπινα σε ένα χώρο που μοιάζει απάνθρωπος, αυστηρός και σκληρός. Ζωγραφίσαμε και ένιωσα την απελευθέρωση των συναισθημάτων του. Συναισθήματα που καταγράφηκαν σε ένα χαρτί με ένα ουράνιο τόξο να τα προστατεύει. Άνθρωπος που φαινόταν να έχει περάσει πολλά στη ζωή του και που οι δυσκολίες αυτές τον έκαναν να μεγαλώσει απότομα. Μετανάστης από μικρός σε μια άγνωστη χώρα που μόνο τα καλύτερα είχε να πει όμως.

Δεν είχε μεγάλη σημασία αν όλα όσα ειπώθηκαν ήταν αλήθεια. Μήπως όλα όσα συμβαίνουν στην κανονική ζωή μας είναι αληθινά;

Έπρεπε να φύγω πιο νωρίς. Το σφίξιμο που είχε εξαφανιστεί, επανήλθε. Δεν θέλησα να χαιρετίσω. Αισθάνθηκα πολύ άσχημα. Έφευγα και συνέχιζα την ζωή μου. Μπήκα στον χώρο τους και όταν τελείωσε ο χρόνος μου, έφευγα για να συνεχίσω το πρόγραμμά μου.

Πέρασα τους ίδιους μακριούς και άδειους αυτή τη φορά διαδρόμους. Με τη συνοδεία ενός και μόνο αστυνομικού αλλά και με το άγρυπνο μάτι του φύλακα που έκανε τον έλεγχο από τις πολλές κάμερες που υπήρχαν. Έφτασα στην ίδια αίθουσα

και πήρα γρήγορα την ταυτότητα μου. Δεν θυμάμαι τον ήχο από την πόρτα που έκλεισε. Θυμάμαι όμως την μπάρα που χώριζε τον κόσμο των ελεύθερων από τον χώρο των έγκλειστων.

Αυτή η εμπειρία σίγουρα θα μείνει χαραγμένη.

12. Καμάρη Βαρβάρα, Λογίστρια (barbkamari@yahoo.gr)

Από τις πιο συγκλονιστικές εμπειρίες Ζωής.

Πόσα πολλά και διαφορετικά συναισθήματα
όταν περνάς το κατώφλι για να μπεις,
και πόσα πολλά άλλα, όταν τους αφήνεις
και φεύγεις στην «Ελευθερία» σου....

Ήταν μεγάλη η έκπληξη μου όταν μας ανακοινώθηκε η επικείμενη επίσκεψή μας στις φυλακές υψίστης ασφαλείας της Αγιάς.

Για όλο το διάστημα και μέχρι την ημέρα της επίσκεψης, πέρασαν πολλές σκέψεις αγωνίας, περιέργειας αλλά και φόβου μέσα από την καρδιά και το μυαλό μου.

Έκπληξη και αγωνία γιατί μου δινόταν η ευκαιρία να ζήσω μία εμπειρία εντελώς ιδιαίτερη και διαφορετική, πέρα από το κουτί της ασφάλειας που μου δίνουν οι συνήθειες μέσα στην καθημερινότητά μου.

Περιέργεια για τα συναισθήματα που θα μπορούσα να νιώσω, έχοντας στο νου μου ότι βρίσκομαι κλεισμένη μέσα σε μια φυλακή καθώς και ποια θα ήταν η αλληλεπίδραση που θα είχα με τους κρατούμενους.

Φόβος, εξαιτίας της βαθιάς εδραιωμένης πεποίθησής μου ότι οι άνθρωποι αυτοί είναι επικίνδυνοι και «κουβαλούν» αρρώστιες.

Έφτασε λοιπόν η μέρα που το λεωφορείο του Πανεπιστημίου, μας άφησε έξω από την πύλη των φυλακών.

Τοίχοι ψηλοί, συρματοπλέγματα, φύλακες, αρχιφύλακες, γαυγίσματα σκύλων και οι πρώτες απαγορεύσεις και έλεγχοι.

«Δεν παίρνετε μέσα στη φυλακή Απολύτως Τίποτα.

Θα τα αφήσετε όλα Έξω από Αυτήν».

Βρεθήκαμε μπροστά σ ένα νέο κόσμο, με διαφορετικούς κανόνες και κώδικες επικοινωνίας.

Περνώντας τον έλεγχο και πριν την πύλη εισόδου στο κτίριο των φυλακών, οδηγηθήκαμε σε μια ευρύχωρη και ηλιούλουστη αυλή με πολύχρωμα λουλούδια.

Η πρώτη μου ερώτηση, στον κύριο με τα αθλητικά ρούχα που μας υποδέχτηκε εκεί, ήταν αν αυλίζονταν οι κρατούμενοι στον όμορφο κι ευρύχωρο αυτό χώρο.

Μου χαμογέλασε λίγο και με περίσσεια ευγένεια μου είπε ότι τον χώρο αυτό τον αντικρύζουν οι κρατούμενοι μόνο την πρώτη ημέρα που μπαίνουν και την τελευταία ημέρα που βγαίνουν από την φυλακή.

Ο φιλικότατος αυτός κύριος ήταν ο διευθυντής της φυλακής, ο οποίος κατάφερε να καταρρίψει κάθε στερεότυπο που είχα μέχρι τότε για την ιδιότητα αυτή, για την οποία θεωρούσα ότι θα ήταν ένα άνθρωπος αυστηρός, με στολή, τοποθετημένος σε μια καρέκλα, πίσω από ένα γραφείο.

Μαζί του ήταν η κοινωνική λειτουργός της φυλακής, οι οποίοι μας έδωσαν αρκετές πληροφορίες για την λειτουργία και την οργάνωση του συγκεκριμένου καταστήματος κράτησης.

Χαρακτηριστική ήταν η απάντηση στην ερώτηση μας σχετικά με βάση ποια κριτήρια επιλέγονται να συγκατοικήσουν οι κρατούμενοι στα κελιά τους και στις αντίστοιχες πτέρυγες.

Η επιλογή, απ ότι μας είπαν, γίνεται με βάση κυρίως την καταγωγή των κρατουμένων.

Οι Έλληνες με τους Έλληνες, ακόμη πιο βαθύς διαχωρισμός, οι Κρήτες με τους Κρήτες και αντίστοιχα άλλων γεωγραφικών περιοχών, οι Αλβανοί με τους ομοεθνείς τους κ.ο.κ.

Μας εξήγησαν ότι αυτό συμβαίνει γιατί ανά χώρα ή τόπο καταγωγής, οι κρατούμενοι διαφέρουν ως προς τις συνήθειες, τον τρόπο αντίληψης των θεμάτων, διαφέρουν γενικότερα στον τρόπο ζωής δηλ. διαφέρουν πολιτισμικά.

Βλέπουμε λοιπόν μέσα σε μια φυλακή, που λόγω συνθηκών, τα πάντα αντιμετωπίζονται πιο συντηρητικά και περιορισμένα, να έχουμε μία ίδια όψη της «ελεύθερης» κοινωνίας.

Την δυσκολία της συνύπαρξης των ανθρώπων διαφορετικών εθνικοτήτων, διαφορετικών πολιτισμών.

Πόση μεγάλη προσπάθεια μάθησης – παιδείας είναι απαραίτητη, για να ξεμάθουμε να φερόμαστε εχθρικά και να πιεζόμαστε οι πολίτες-πολιτισμοί μεταξύ μας.

Τι κάνουμε λοιπόν; Ακριβώς όπως και στην φυλακή. Απομονώνουμε, γκετοποιούμε.

Επειδή στο να συμπράξεις χρειάζεται να απομακρυνθείς από την πεποίθηση «εγώ είμαι ο καλύτερος», «ο δικός μου ο πολιτισμός είναι ο σπουδαιότερος», αρκούμαστε, και βραχυπρόθεσμα ησυχάζουμε, στο να βάζουμε στο περιθώριο τις ομάδες ανά τον πολιτισμό τους.

Μακροπρόθεσμα, τα περιθωριοποιημένα άκρα εισβάλουν αντί να συντίθενται πολιτισμικά.

Μία από τις πολλές πληροφορίες που δόθηκαν από τον διευθυντή των φυλακών, μέσα από την εμπειρία του κατά την διάρκεια της θητείας του σε διάφορα καταστήματα κράτησης, ήταν ότι οι γυναίκες κρατούμενες σε σχέση με τους άνδρες είναι πιο δύσκολες σχετικά με την υπακοή απέναντι στην εξουσία-διοίκηση των φυλακών.

Άραγε να 'ναι κι αυτό αποτέλεσμα της διάκρισης, του διαχωρισμού κι αυτή τη φορά της έμφυλης προκατάληψης και νοοτροπίας;

Με τις προτάσεις-θέσεις των κοινωνικών λειτουργών και ψυχολόγου της φυλακής αλλά με την απαραίτητη σύμφωνη γνώμη του διευθυντή, έχει δοθεί μία επιπλέον ημέρα επίσκεψης των ανήλικων παιδιών των κρατουμένων των φυλακών της Αγιάς, σε ειδικά διαμορφωμένους παιδότοπους, έτσι ώστε τα παιδιά να μην συναντούν τους γονείς-κρατούμενους, στους σκληρούς χώρους των φυλακών.

Αναρωτιέμαι, ποιο θα ήταν το αποτέλεσμα, εαν η διοίκηση μιας φυλακής αποτελείτο από ανθρώπους συντηρητικούς, παγιωμένους, μη εναλλακτικούς και ριζοσπαστικούς;

Να το απευχόμαστε μόνο αλλά να υπάρχει χώρος για να συμβεί;

Ποια η πολιτική, κοινωνική βούληση, με οργανωμένα προγράμματα και στόχους για τον εξανθρωπισμό των φυλακών;

Παρατηρώ λοιπόν ακριβώς άλλη μία ίδια όψη της «ελεύθερης κοινωνίας». Το ισχυρό κατεστημένο χωρίς μακροπρόθεσμα προγράμματα πνοής, χωρίς δομές υποστήριξης και ανάπτυξης των ατόμων-πολιτών σε καίριους τομείς της κοινωνίας όπως στην εκπαίδευση, την υγεία, το περιβάλλον, την μετανάστευση και εν γένει τον πολιτισμό.

Ευχαριστήσαμε την διοίκηση της φυλακής για την φιλοξενία τους και συνεχίσαμε το περίεργο αυτό ταξίδι.

Προχωρήσαμε, ανεβήκαμε τα σκαλιά και ο φύλακας μας άνοιξε την κεντρική είσοδο του κτιρίου των φυλακών.

Στην αριστερή πλευρά του εσωτερικού του κτιρίου, υπήρχαν τα γραφεία του διοικητικού προσωπικού και ο χώρος που τα ανήλικα παιδιά επισκέπτονται τους κρατούμενους-γονείς τους. Εμείς, οδηγηθήκαμε στην δεξιά πλευρά του κτιρίου.

Η πρώτη σιδερένια πόρτα άνοιξε. Εφόσον μπήκαμε όλοι σ έναν διάδρομο, κλείνει πίσω μας η πόρτα και δίνεται εντολή να ανοίξει η δεύτερη σιδερένια πόρτα που βρισκόταν ακριβώς μπροστά μας. Το ίδιο συνεχίζεται με τις υπόλοιπες σιδερένιες πόρτες .... Κλείνουν πίσω μας – ανοίγουν μπροστά μας.

Ο διάδρομος αυτός ήταν μακρύς ή στα μάτια μου φάνταζε έτσι. Ήταν σκοτεινός και μύριζε κλεισούρα.

Στα μισά της διαδρομής και δεξιά, υπήρχαν μικρά ανοιχτά παραθυράκια που έβλεπαν σ ένα μικρό τετράγωνο ακάλυπτο χώρο, του οποίου τα πλαινά ήταν οι πλευρές των κελιών, όπου στα κάγκελα των παραθύρων τους οι κρατούμενοι είχαν απλώσει τα ρούχα τους.

Προς στιγμήν νόμιζα ότι ήμουν ηθοποιός και έπαιζα σε ταινία...ήρθαν στο μυαλό μου... «Τα πέτρινα χρόνια»...

Ήθελα να φύγω από αυτόν τον σκοτεινό διάδρομο όσο το δυνατόν πιο γρήγορα.

Ένιωθα ότι με πλάκωνε και μου παιρνε την ανάσα.

Επιτέλους, κάποια στιγμή τελείωσε το μαρτύριο του σκοτεινού διαδρόμου και φτάσαμε στον φωτεινό χώρο της Βιβλιοθήκης.

Ήταν μια μεγάλη σάλα όπου κάθονταν περίπου τριάντα κρατούμενοι και μας περίμεναν.

Ξαφνικά, κατά έναν περίεργο τρόπο, γιατί μάλλον κι εκείνοι περίεργα ένιωθαν, οι κρατούμενοι σηκώθηκαν από τα καρεκλάκια τους και στάθηκαν στον γύρω χώρο.

Ένωσα πάρα πολύ άβολα, γιατί αισθάνθηκα σαν εισβολέας στο χώρο κάποιου άλλου.

Την κίνηση αυτή μπορεί να την έκαναν είτε από θέμα σεβασμού, όπως θα το κάναμε εάν είχαμε φιλοξενούμενους είτε από το φόβο της εξουσίας των εντολέων τους, για την υποβολή τους στην ενοχική συνείδηση του εαυτού τους.

Σε κάθε περίπτωση, απέφευγα να κοιτάζω οποιονδήποτε και το μόνο που έκανα ήταν να παρατηρώ ελάχιστα τον χώρο.

Λένε ότι η μουσική ενώνει. Αυτό ακριβώς έγινε.

Το άκουσμα της μελωδίας και οι στίχοι του «Ερωτόκριτου» από φοιτητές της ομάδας, μας χαλάρωσαν και το ταξίδι μας συνεχίστηκε.

Μοιραστήκαμε σε ομάδες των δώδεκα περίπου φοιτητών-φοιτητριών. Μπήκαμε σε τρεις αίθουσες στις οποίες οι κρατούμενοι συμμετέχουν σε μαθήματα που γίνονται στο σχολείο δεύτερης ευκαιρίας.

Σε κάθε ομάδα ήρθαν αντίστοιχα δέκα κρατούμενοι διαφόρων εθνικοτήτων και παραβατικών συμπεριφορών, οι οποίοι κάθισαν ανάμεσά μας.

Ένωσα πολύ περίεργα. Κυριάρχησε το συναίσθημα του φόβου για το ποιοι ήταν, τι συμπεριφορές είχαν εκδηλώσει και αν ήμασταν ασφαλείς. Προσπαθούσα να παρατηρήσω τα εξωτερικά χαρακτηριστικά τους.

Όταν αρχίσαμε να παρουσιαζόμαστε, τα συναισθήματα άλλαξαν. Χαιρετίσαμε ο ένας τον άλλον, αναφέραμε τα ονόματά μας, τον τόπο καταγωγής μας, την ηλικία μας κ.ά.

Από τη στιγμή εκείνη άρχισα να αισθάνομαι περισσότερο οικεία, ζεστά και φιλικά. Σκέφτηκα, πώς αλλάζουμε οι άνθρωποι όταν ερχόμαστε κοντά. Μόλις αρχίσουμε να πετάμε τις μάσκες και να «φανερωνόμαστε», αυτοπροσδιοριζόμαστε, υπάρχουμε.

Η επαφή των χεριών, το άγγιγμα, μεταφέρει την ενέργεια μας, την ζεστασία, τον χτύπο της καρδιάς μας. Δίνουμε τον ρυθμό και συγχρονιζόμαστε.

Το κουβάρι ξετυλίχθηκε και άρχισε ο ιστός να πλέκεται.

Όσο ο ιστός έφτιαχνε όλο και περισσότερα σχήματα τόσο ένιωθα ακόμα πιο όμορφα που βρισκόμουν εκεί.

Αρχίσαμε να μιλάμε για τα παιδικά μας χρόνια στο σχολείο. Οι αναμνήσεις πολλές. Λίγες οι καλές και οι περισσότερες δύσκολες. Ιστορίες με δύστροπους δασκάλους και περιβάλλον σχολείου εχθρικό.

«Δεν τα παίρνα τα γράμματα», είπαν οι περισσότεροι.

«Ο Εκπαιδευτικός μ έδερνε...αλλά πέθανε. Καλά να πάθει, του καταράστηκα».

«Οι συμμαθητές μου δεν με διάλεγαν. Αφού δεν ήμουν καλός στις εργασίες».

«Όταν μ έδιωξαν από ένα σχολείο, πήγα σ ένα άλλο και την ώρα που ήμουν στο γραφείο του διευθυντή του νέου σχολείου, χτυπά το τηλέφωνο...ήταν ο διευθυντής του πρηγούμενου σχολείου. Σε πόση ώρα είχα φύγει και δεν εξαναπάτησα σε σχολείο. Αφού το ξερα, θα μουν στιγματισμένος κι εκεί».

Πόση αλήθεια κρύβουν αυτά τα λόγια.

Βάζοντας ταμπέλα-χαρακτηρισμό σ έναν άνθρωπο, του κλέβεις την πολυδιάστατη και πολύπλευρη πραγματικότητά του.

Κίνηση εντελώς απαραίτητη στην προσπάθεια της ομαδοποίησης των ατόμων με έμμεση υποβολή σε κοινή συνείδηση του εαυτού τους, με εύκολο στόχο την καθοδήγηση.

Ο άνθρωπος γεννιέται με δυνατότητα επιλογών. Στόχος του είναι η ολιστική ανάπτυξη της προσωπικότητάς του με σκοπό της ύπαρξης του, την Ευτυχία.

Πώς θα μπορούσαν όμως οι εξουσιαστές των κοινωνιών να ορίζουν ανθρώπους πολλών κατευθύνσεων και δυνατοτήτων; Αυτό θα σήμαινε ότι θα είχαν ισχύ, σε όλα τα επίπεδα.

Πώς ανατρέπεται η προοπτική αυτή; Με την απουσία της σκέψης, της αναζήτησης, του παγώματος των συναισθημάτων, των ιδεών, την αντικατάσταση των Αξιών και την προσκόλληση στην λατρεία της ύλης, του φθαρτού.

Πλέον, στην ερώτηση προς την κοινωνία, προς εμάς δηλαδή: Ποιος είσαι; Ποια αξία έχεις; Η απάντηση είναι: Αξίζεις, ό,τι μπορείς να αγοράσεις.

Και γεμίζουμε τις Φυλακές μας _ Μέσα μας κι έξω μας.

Παντού ακούμε: Συνωστισμός στις φυλακές. Είναι γεμάτες. Βία παντού.

Αναρωτιόμαστε όλοι γιατί; Μήπως αιτία μπορεί να ναι η αντικατάσταση των Ανθρωπιστικών Αξιών μας με τις Απάνθρωπες πράξεις μας;

Πώς το κουστούμι-ρόλος του φυλακισμένου τον «συντροφεύει» και μετά την αποφυλάκισή του;

Αναφορές για την δυσκολία να βρουν δουλειά και την απόκρυψη της αλήθειας ότι είναι πρώην κρατούμενοι, με τον φόβο μην τους απολύσουν.

Είναι πολύ δύσκολο να βγάλουμε από μέσα μας τις εδραιωμένες αντιλήψεις μας. Η κάθε γενιά την κληρονομεί από την προηγούμενη κι όλο προσθέτουμε κι άλλα στοιχεία, στην υποτιθέμενη αλήθεια μας.

Η κοινωνία, δηλ. όλοι εμείς, δύσκολα συγχωρούμε, φοράμε ρόλους-κουστούμια στους ανθρώπους κι έτσι αρχίζει η σκηνοθεσία της ζωής του καθενός μας.

Εμείς, πιστεύουμε στον ρόλο μας, τον κάνουμε συνείδηση και προσπαθούμε να επιβεβαιώσουμε κάθε φορά τον σκηνοθέτη μας.

Έγκλειστος μας ανέφερε: «Μπράβο σας, δεν το περίμενα εσείς να μας δώσετε τα χέρια, να μας επιτρέψετε να κάτσουμε δίπλα σας. Συνήθως, οι άνθρωποι μας φοβούνται και κάθονται μακριά».

Ακριβώς, τη σκέψη αυτή είχα κάνει κι εγώ. Κι ένιωσα άβολα όταν άκουσα τον κρινόμενο να ξεφανερώνει την επικρίτιά του. Όμως, μόνο τότε το κατάλαβα. Μόνο

τότε ένιωσα πως αισθάνομαι. Όταν το έζησα. Επομένως, όταν ο φόβος σου είναι μόνο θεωρία, δεν μπορείς να κρίνεις. Μόνο εάν έχεις την εμπειρία μπορείς πραγματικά να αισθανθείς.

Οι περισσότεροι από τους έγκλειστους που ήταν μαζί μας, παρακολουθούσαν μαθήματα στο σχολείο δεύτερης ευκαιρίας.

Μπορούν να φοιτήσουν από το Δημοτικό, Γυμνάσιο και Λύκειο.

Ενώ σχεδόν κανένας δεν ήθελε το σχολείο όταν ήταν παιδί, μέσα στη φυλακή θεωρούν τη λειτουργία του σχολείου λυτρωτική και απελευθερωτική.

Θεωρούν ότι τα καταστήματα κράτησης είναι μόνο φυλακές δηλ. ο μόνος τους ρόλος είναι να περιορίζουν τον λειτουργικό χώρο του έγκλειστου ενώ θα έπρεπε ο ρόλος τους να είναι σωφρονιστικός δηλ. να μετασχηματίζουν το άτομο έτσι ώστε να σκέφτεται και να πράττει με υγιή νου.

Η επιλογή της αδράνειας των ατόμων τόσο μέσα όσο κι έξω από τις φυλακές έχει σαν αποτέλεσμα την μείωση των αντιστάσεων.

Όπως παραλύουν οι μύες όταν δεν χρησιμοποιούνται, έτσι με την απουσία ερεθισμάτων, αδρανοποιείται και η λειτουργία του εγκεφάλου.

Είναι άλλος ένας τρόπος να περιθωριοποιούμε ότι δεν μας αρέσει σαν κοινωνία. Δεν καταλαβαίνουμε όμως ότι είμαστε όπως οι κρίκοι μιας αλυσίδας. Ο ένας κρίκος επηρεάζει τον άλλο. Αν σπάσει ή στραβώσει ένας, θα επηρεάσει την ταλάντωση όλης της αλυσίδας μέχρι που οι ροπές της δύναμης της θα την σπάσουν.

Με το να περιορίζεις μόνο τον χώρο των ελεύθερων κινήσεων ενός κρατούμενου πετυχαίνεις, τις περισσότερες φορές, να ενταθεί η πίεση μέσα του και να βγει έξω στην κοινωνία και να θέλει για ακόμη μία φορά να ξεσπάσει.

Ο απεριόριστος και συνάμα κενός χρόνος της φυλακής μπορεί να πάρει νόημα και αξία με την δημιουργική έκφραση μέσω της μόρφωσης. Να δώσουμε, να αλλάξουμε μορφή και σχήμα Μέσα μας. Να μετασχηματίσουμε εμάς και τον κόσμο γύρω μας.

Με την ανακάλυψη δεξιοτήτων που δεν γνώριζαν, με αφορμές για σκέψη νέων πεδίων δραστηριοτήτων έτσι ώστε να μπορέσουν παλιές προβληματικές συνήθειες να αντικατασταθούν με νέες ενδυναμωτικές. Με πρακτικές τεχνικές γνώσεις που θα τους βοηθήσουν να αποκατασταθούν επαγγελματικά όταν αποφυλακιστούν.

Ένας από τους κρατούμενους αναφέρθηκε στην αγκαλιά. Ότι η κοινωνία δεν τους αγκαλιάζει.

Πόσο διαφορετικοί θα μασταν αν μας είχαν αγκαλιάσει – αποδεχτεί, όταν είμασταν μικρά παιδιά. Να φεύγαμε από την αγκαλιά του σπιτιού μας, να πηγαίναμε στην αγκαλιά της Εκπαιδευτικής/δασκάλου μας και μετά να ξέραμε πώς να αγκαλιάσουμε τον/την σύντροφό μας και τελικά ολόκληρη την κοινωνία.

Η κοινωνία είμαστε όλοι εμείς. Δεν είναι απρόσωπη. Εάν κατανοήσουμε την δύναμη της Αγάπης και της Ενσυναίσθησης, να συναισθανόμαστε τον Άλλο, να «μπαίνουμε στα δικά του παπούτσια», τότε θα αποκτούσαμε Ανθρώπινη συνείδηση και δεν θα σκορπίζαμε πόνο και δυστυχία.

Όταν γνωρίσεις το καλό, το θετικό στη ζωή σου, δύσκολα αφήνεις περιθώρια ή δεν επιτρέπεις να στο γκρεμίσουν.

Αν η Εκπαιδευτικός στο σχολείο αντιλαμβανόταν πόσα πολλά έχει να της πει ο «ταραξίας» μαθητής της, από το πώς περνάει στο σπίτι του, με τους φίλους του, πόσο πολύ δεν του αρέσουν τα γράμματα και οι αριθμοί αλλά η ζωγραφική και η μουσική.....

Θα γινόταν το σχολείο αρωγός της εποικοδομητικής κοινωνικοποίησης του ατόμου.

Όταν προσεγγίζουμε τον Άνθρωπο με κατανόηση και συμπάθεια και όχι με προσποίηση λύπησης, όταν σκεφτούμε ότι κι εμείς θα μπορούσαμε να είμασταν στη θέση του, ψάχνουμε να βρούμε τα αίτια που οδηγούν στο αποτέλεσμα μιας πράξης. Βρίσκοντας τα αίτια μπορούμε να αντιληφθούμε τι οδήγησε στο αποτέλεσμα και να βρούμε τρόπους θεραπείας του προβλήματος.

Κύλησε ο χρόνος κι ούτε που το καταλάβαμε...ήρθε η ώρα για διάλειμμα. Ο καφετζής κρατούμενος μας κέρασε καφεδάκια. Όλοι μαζί κάναμε πηγαδάκια σα να μασταν στην αυλή του σχολείου.

Είχαμε τη δυνατότητα να μετακινηθούμε και να πάμε μέχρι την Βιβλιοθήκη απ' όπου θα μπορούσαμε να βγούμε σ έναν προαύλιο χώρο που ήταν η εκκλησία της φυλακής, αλλά την ημέρα της επίσκεψής μας ήταν κλειστά.

Είμασταν πάλι πίσω από μια σιδερένια πόρτα και βλέπαμε τον προαύλιο αυτό χώρο. Στη συντροφιά μας ήταν δυο κρατούμενοι της ομάδας μας και μας μίλησαν για τα παιχνίδια εξουσίας των μέσων μαζικής ενημέρωσης. Πόσο μεγάλο ρόλο παίζουν στη διαμόρφωση της κοινής γνώμης και πόσο διαστρεβλωμένα, κατά την άποψή τους, παρουσιάζουν και αναφέρονται σε περιπτώσεις ατόμων με παραβατικές συμπεριφορές.

Αναφέρονταν στην φυλακή σαν το «πιο μεγάλο σχολείο». Στις συζητήσεις μας έλεγαν ότι μέσα από την φυλακή έμαθαν να ξεχωρίζουν ποιοι ήταν οι πραγματικοί τους φίλοι και οικογένεια. Ποιοι τους στάθηκαν στην δυσκολία τους και ποιοι εξαφανίστηκαν.

Υπάρχουν άνθρωποι που θεωρούν τη φυλακή ότι είναι ο ζωτικός τους χώρος, ότι ανήκουν σε αυτήν.

Χαρακτηριστικές περιπτώσεις κυρίως αλλοδαπών κρατουμένων που ενώ αποφυλακίστηκαν, μπήκαν στην διαδικασία να διαπράξουν παράνομες πράξεις με σκοπό να ξαναμπούν στην φυλακή. Έξω στην κοινωνία δεν είχαν κανένα. Χωρίς οικογένεια, φίλους και δουλειά. Έτσι, θεωρούν την φυλακή ως ένα χώρο που τους αποδέχεται, νιώθοντας εκεί την «θαλπωρή» της δικής τους οικογένειας.

Το διάλειμμα τέλειωσε κι ήρθε η ώρα της συναισθηματικής μας έκφρασης με την βοήθεια της τέχνης. Χρώματα, μολύβια, χαρτιά...

Ο καθένας μας μπορούσε να εκφραστεί με όποιο τρόπο ήθελε. Άλλοι ζωγράφισαν ασπρόμαυρα, άλλοι με χρώματα, δέντρα, πουλιά, καρδιές, σχήματα, σύμβολα κι άλλοι έγραψαν κείμενα και ποιήματα.

Όλοι μας ήμασταν μια ολόκληρη ένωση ανθρώπων τόσο ξεχωριστών και ανόμοιων, με ανάγκες, ανησυχίες και όνειρα.

Όλοι βγάλαμε το μικρό παιδί που κρύβουμε μέσα μας. Εκείνου που του αρέσει να παίζει, να ανακαλύπτει, να φαντάζεται, να ενθουσιάζεται και πάνω απ όλα να ονειρεύεται.

Νιώθαμε τόσο άνετα. Δεν ήθελε κανείς μας να τελειώσει η ώρα.

Κι η ώρα τελείωνε, έπρεπε γρήγορα-γρήγορα να τα μαζέψουμε γιατί είχε δοθεί συγκεκριμένος χρόνος στο επισκεπτήριο.

Τακτοποιήσαμε τον χώρο και κατεβήκαμε στην Βιβλιοθήκη για τον αποχαιρετισμό.

Πόσο διαφορετικά ένιωθα τώρα στον χώρο αυτό, απ ότι ένιωθα πριν.

Ήμουν άνετη αλλά λίγο πικραμένη που θα φεύγαμε.... Κι ήρθε πάλι η ώρα της μουσικής.

Αυτή τη φορά όμως η μελωδία ήταν πιο δυνατή και οι στίχοι τραγουδήθηκαν από κρατούμενους.

Λίγο πριν τελειώσει το τραγούδι κι εκεί που καθόμουν, ήρθε και με πλησίασε ο κρατούμενος που καθόταν δίπλα μου στην ομάδα και είχαμε κάνει αρκετές συζητήσεις την ώρα του διαλείμματος.

Ήθελε να μου ομολογήσει τι είχε κάνει και γι αυτό ήταν φυλακή.

Ότι δεν έφταιγε....μπλέχτηκε.

Μου είπε για την οικογένεια του και πόσο καλός χορευτής είναι...

Αλήθεια; Ψέματα; Τι νόημα έχει;

Είναι συγκινητική και συνάμα παρηγορητική η ανακάλυψη ότι όταν οι άνθρωποι συναισθανόμαστε, πραγματικά επικοινωνούμε αλλάζοντας τις όψεις μας, αλλάζοντας τον κόσμο μας.

Συνδέεται η ψυχή μας και ξεκινάει η διαδικασία της μόρφωσής μας, του ατομικού μετασχηματισμού μας, συμπαρασύροντας τον κοινωνικό μετασχηματισμό.

Γινόμαστε πιο ήπιοι και ταπεινοί, δίνουμε χώρο στον άλλο άνθρωπο να εκφραστεί, τον ακούμε και ονειρευόμαστε μαζί του.

Το ταξίδι σιγά-σιγά έφτανε στο τέλος του.

Η μουσική σταμάτησε κι έπρεπε να αποχωρήσουμε.

Χαιρέτησα τους έγκλειστους και τους ευχήθηκα με το καλό να βγουν.

Με πολύ χαρά μας πρότειναν να πάρουμε άδεια ξανά από τον διευθυντή των φυλακών και να πάμε τα Χριστούγεννα!!

Δεν θα ξεχάσω ποτέ τα λόγια ενός κρατούμενου:

«Εγώ, αυτό που γίνεται σήμερα, θα το σκέφτομαι και θα ονειρεύομαι»

Ο μακρύς σκοτεινός διάδρομος της επιστροφής δεν μου φάνταζε ο ίδιος.

Ούτε καν κατάλαβα πότε τελείωσε, δεν με πείραζαν πια οι σιδερένιες πόρτες που ανοιγόκλειναν, ούτε οι φύλακες.

Δεν μύριζα ούτε εκείνη την μυρωδιά της κλεισούρας.

13. Καρέλα Αγγελική, Νηπιαγωγός (aggelikhkarela@gmail.com)

Περπατάμε κατά μήκος της εισόδου, ψηλοί τοίχοι, σύρματα μπλεγμένα καλά από πάνω τους. Σαν η απαγόρευση να ψηλώνει ακόμη περισσότερο. Κάμερες παντού. Μουδιασμένα συναισθήματα, λίγο άγχος, λίγος φόβος, αρκετή αδημονία. Έλεγχος κατά την είσοδο.

Έρχονται ο υπεύθυνος και η κοινωνική λειτουργός. Δημιουργούμε ανθρώπινο κύκλο. Εκφράζουν λίγα λόγια για τα λειτουργικά θέματα της φυλακής και όχι μόνο. Άνθρωποι χαμογελαστοί που κάνουν τη δουλειά τους.

Προχωράμε στον μεγάλο διάδρομο. Πόρτες με κάγκελα ανοίγουν. Πρώτη εικόνα: ρούχα απλωμένα έξω από μικρά παράθυρα. Συνεχίζουμε να περπατάμε. Φτάνουμε στο σχολείο της φυλακής. Καρέκλες έτοιμες να μας υποδεχτούν. Και οι κρατούμενοι εκεί, έτοιμοι να μας καλοδεχτούν. Κάποιοι σηκώνονται για να καθίσουμε. Προτίμησα να σταθώ όρθια, πίσω από τις καρέκλες. Από εκεί μπορούσα να δω τα πάντα καλύτερα. Ζωγραφιές και χειροτεχνίες κοσμούν τους τοίχους. Σε έναν πίνακα αναφοράς αναγράφονται τα ονόματα ορισμένων κρατουμένων.

Μετά τον πρόλογο χωριζόμαστε σε ομάδες. Περνάμε στη βιβλιοθήκη. Χώρος πολύχρωμος και αρκετά ζεστός. Καθόμαστε σε κύκλο στους καναπέδες. Δίπλα μου, κάθετα ο Κ. Από τους πιο ήρεμους ανθρώπους που έχω συναντήσει. Ξεκινάμε ένα παιχνίδι γνωριμίας με νήμα. Αρκετή αμηχανία. Στη συνέχεια, η συζήτηση ξεδιπλώνεται. Κατά τη διάρκεια της συζήτησης ο Κ. δημιουργεί μια περίτεχνη πλεξίδα με το νήμα. «Πώς το έφτιαξες αυτό; Φαίνεται αρκετά δύσκολο», του είπα. «Πρώτη φορά το φτιάχνω. Έτσι τώρα μου ήρθε», μου απάντησε. Ένωθα ότι ήθελε να μιλήσει. Όσο οι υπόλοιποι κρατούμενοι μιλούν εκείνος μου ψιθυρίζει λίγα πράγματα σχετικά με τη ζωή του. Ήρθε από την Αλβανία με τα πόδια όταν ήταν 13 ετών. Δεν δήλωσε το παρόν μία φορά διότι δούλευε στην Ισπανία και επέστρεψε στη φυλακή. Τα παιδιά του τώρα δεν γνωρίζουν ότι βρίσκεται εκεί. Όταν τον ρωτάμε αν θυμάται κάποιο τραγούδι από τη χώρα του, απαντά ότι μεγάλωσε στην Ελλάδα.

Τις ιστορίες τους μας διηγούνται ο Αντώνης, ο Γιάννης, ο Λευτέρης, ο Ερμίρ, ενώ ο Μαριάν μιλά λιγότερο. Ο Γιάννης μας προσφέρει καφέδες και κεράσματα. Ο φρουρός φεύγει για να αισθανθούν πιο άνετα οι κρατούμενοι, όπως είπε. Ο καθένας έχει κάτι ξεχωριστό να μας πει. Όμως έχουν κάτι κοινό. Κατά τη διάρκεια των σχολικών ετών τους προτιμούσαν να βρίσκονται έξω από τις τάξεις. Ο Λευτέρης είπε πως οι δάσκαλοι στα Σφακιά του φέρθηκαν καλά. Τον άφηναν έξω από την τάξη χωρίς απουσία... «Αν δεν είχα μπλέξει με παρέες, μπορεί να μην ήμουν εδώ», είπε. Ο Γιάννης συχνά κάλυπτε έναν φίλο του πηγαίνοντας στο δικό του σχολείο, αντί για εκείνον. Ο Αντώνης προτιμούσε να είναι έξω στη φύση παρά μέσα στην τάξη. Ο Ερμίρ πήγαινε σε νυχτερινό. Συχνά δεν έπαιρνε μαζί του βιβλία διότι δούλευε. Όταν εμφανίστηκε στο μάθημα με δανεικό βιβλίο, ο Εκπαιδευτικός δεν το δέχτηκε.

Ενώ, το σχολείο δεύτερης ευκαιρίας της φυλακής είναι από τα πιο ευχάριστα που τους συμβαίνουν εκεί. Ο Ερμίρ πέρασε στο Πανεπιστήμιο. Μέσα στη φυλακή έχουν χρόνο να διαβάσουν. Θέλουν τα παιδιά τους να είναι καλοί μαθητές. Τα παιδιά του

Αντώνη, τον επισκέπτονται τρεις φορές την εβδομάδα. Σε έξι μήνες θα βγει έξω. Και μας καλεί στο σπίτι του να μας κεράσει φουριάτικο και κρασί από τα δικά του.

Διάλειμμα με τους κρατούμενους στο προαύλιο. Καπνίζουν και μοιράζονται μαζί μας: «Δεν έχουμε συχνά γιατρό εδώ. Ένα παιδί είχε πονόδοντο, ζητούσε να το δει γιατρός και δεν το άφηναν. Τελικά δεν τα κατάφερε.» Η κοινωνική λειτουργός στην ερώτηση αν υπάρχει γιατρός στις φυλακές, απάντησε θετικά. Μερικές φορές δεν ανάβουν τα καλοριφέρ εκεί. Οι οικογένειές τους, τους φέρνουν κουβέρτες και τα απαραίτητα. Μόνο στους άπορους προσφέρουν κουβέρτες.

Πώς βλέπουν το μέλλον τους μετά τη φυλακή; Δεν εμπιστεύονται τα δικαστήρια και την κοινωνία. Νιώθουν στιγματισμένοι.

Δημιουργούμε ομάδες και οι κρατούμενοι εκφράζονται. Στην ομάδα ανήκουν ο Αντώνης και ο Νίκος, συγχωριανός ενός συμφοιτητή μας. Έχουν πολλά να πουν. «Θα σου πω μαντινάδα, αλλά θα τη γράψεις εσύ γιατί δυσκολεύομαι», μου είπε ο Αντώνης. Και οι δύο μου υπαγόρευαν μαντινάδες για την αγάπη και τη φυλακή. Όμως ο Αντώνης δεν ήθελε να τις τραγουδήσουμε, «από τότε που μπήκα εδώ μέσα δεν μου κάνει όρεξη να τραγουδήσω. Μόνο έξω τραγουδάω».

Ένα μπλοκ ζωγραφικής βρίσκεται πάνω στο τραπέζι μας. «Δεν ξέρω να ζωγραφίζω», λέει ο Αντώνης. «Ποια εικόνα σας έρχεται τώρα στο μυαλό;» ρώτησα. Και οι δύο αποκρίνονται ότι το πρώτο πράγμα που θέλουν να δουν όταν βγουν από εκεί είναι το σπίτι τους και η οικογένειά τους. Έτσι, άρχισα να ζωγραφίζω ένα σπίτι. Τελικά συνέχισαν τη ζωγραφιά. Ο Αντώνης ζωγράφισε και περιέγραψε τα μπαλκόνια του και την όμορφη θέα από το σπίτι του. Ζωγράφισε και τις Μαδάρες...

Φεύγοντας τους χαιρετίσαμε όλους. Δύσκολη στιγμή. «Να χაίρεσαι τα παιδιά σου, ελπίζω να ξανασυναντηθούμε», είπα στον Αντώνη. «Ελπίζω αν ξανάρθετε εδώ, εγώ να είμαι έξω. Να τα πούμε έξω!»

Οι φρουροί μας ανοίγουν την καγκελόπορτα. Φοιτητές και καθηγητές προχωράμε στον μακρύ διάδρομο. Για να ανοίξει η μπροστινή καγκελόπορτα πρέπει να κλείσει η πίσω. Θέμα υψίστης ασφαλείας. Περπατάμε. Βουρκώνω. Κοιτάζω πίσω...

Θα έχουν δεύτερη ευκαιρία στη ζωή τους; Αν το σχολείο λειτουργούσε διαφορετικά, θα βρίσκονταν εκεί μέσα; Πόσο εκτιμάς την ελευθερία σου; Όταν εμείς φύγαμε εκείνοι έμειναν πίσω...

14. Καρελιώτη Βασιλική, Εκπαιδευτικός (vasoulinikare@gmail.com)

Αρχικά, αυτό που θα ήθελα να σχολιάσω από την παρέμβαση μας στις φυλακές είναι ότι το βίωμα δεν συγκρίνεται με την αφήγηση. Όλη αυτή η μοναδική ευκαιρία που μας δόθηκε θα μείνει ανεξίτηλα χαραγμένη στην μνήμη μας. Θεωρώ πως η επίσκεψη μας στις φυλακές κατάφερε να προβληματίσει και να αναπτύξει την ενσυναίσθηση όλων μας πάνω σε αυτές τις ευάλωτες κοινωνικές ομάδες.

Τα συναισθήματα που αποκόμισα είναι ανάμεικτα. Στην αρχή βλέποντας την παγερή και σκληρή όψη του κτιρίου με κατέβαλαν συναισθήματα άγχους και περιέργειας, αλλά παράλληλα και συναισθήματα ενθουσιασμού και ανυπομονησίας για το τι θα συναντήσω. Έπειτα, από την τριβή μου με τους κρατούμενους μου δημιουργήθηκαν συναισθήματα χαράς, ελπίδας, αισιοδοξίας και γενικά το κλίμα που επικράτησε ανάμεσα μας με βοήθησε να χαλαρώσω. Οι συζητήσεις που κάναμε πατούσαν πάνω στους δυο άξονες που είχαμε δώσει αλλά προς μεγάλη μου χαρά διαπίστωσα ότι οι κρατούμενοι ήταν παραπάνω πρόθυμοι από ότι περίμενα για περαιτέρω συζητήσεις. Προσωπικά κατά την διάρκεια της παρέμβασης ήρθα κοντά με δυο κρατούμενους, μοιράζοντας κοινά μας όνειρα και ανησυχίες για το μέλλον. Αυτό μου έδωσε μεγάλη χαρά, δύναμη και ελπίδα για το μέλλον τους μόλις αποφυλακιστούν, αλλά και για το δικό μου, καθώς αυτά τα άτομα συνεχίζουν να κάνουν όνειρα και να πιστεύουν σε αυτά ακόμα και μέσα σε αυτόν τον σκληρό χώρο της φυλακής. Αυτό το γεγονός μου δίνει τεράστια δύναμη και θάρρος να παλεύω και εγώ για τα δικά μου όνειρα και ανησυχίες. Σε αυτό το σημείο θεωρώ σκόπιμο να τονίσω ότι η γνωριμία δεν προέκυψε μόνο ανάμεσα σε μας και σε αυτούς, αλλά και μεταξύ τους. Αυτό αποτέλεσε μοναδική ευκαιρία να αναπτυχθούν σχέσεις ανάμεσα σε κρατούμενους που δεν γνωρίζονταν από το παρελθόν γιατί προέρχονταν από διαφορετικές πτέρυγες. Επίσης, μου έκανε εντύπωση μέσα από συζητήσεις που κάναμε, ότι παρά το γεγονός της εγκατάλειψης του σχολείου από τους ίδιους σε νεότερη ηλικία σε αυτή την δύσκολη περίοδο της ζωής τους έχουν όρεξη και διάθεση για μάθηση. Πιο συγκεκριμένα, φάνηκε ότι ενδιαφέρονται να μάθουν ουσιαστικά πράγματα που θα τους βοηθήσουν στην καθημερινότητα τους και στην επανένταξη τους στο κοινωνικό σύνολο.

Αντίθετα, το γεγονός που με θλίβει και με στεναχωρεί, όπως και τους ίδιους, είναι ότι η κοινωνία τους αντιμετωπίζει άνισα και με φόβο. Οι κρατούμενοι μπαίνοντας στην φυλακή χάνουν την ταυτότητα του πολίτη και υιοθετούν την ταυτότητα του

κακοποιού, εγκληματία κλπ. Πιστεύω ότι είναι θέμα αυτοεκπληρούμενης προφητείας, διότι αν εμείς ως κοινωνία περιμένουμε ότι οι κρατούμενοι που θα βγουν θα ξανά φερθούν παράνομα και δεν τους εντάξουμε στο κοινωνικό σύνολο αυτομάτως τους οδηγούμε πίσω στην φυλακή. Επομένως, δημιουργείται ένας φαύλος κύκλος. Αυτό είναι ένα γεγονός που με προβληματίζει έντονα, δηλαδή το πως οι άλλοι τους αντιμετωπίζουν και πως εγώ ως Εκπαιδευτικός θα πρέπει να δράσω για να αλλάξω αυτή την κατάσταση. Εγώ ως Εκπαιδευτικός καλούμε να δράσω και να παλέψω έναντι σε αυτή την κατάσταση με την προώθηση του μετασχηματισμού των μαθητών μου και κατ' επέκταση ολόκληρης της κοινωνίας.

Φεύγοντας από την φυλακή και βγαίνοντας στον έξω κόσμο μου δημιουργήθηκαν πάλι ανάμεικτα συναισθήματα. Ένωθα χαρά που βγήκα από αυτόν τον ελεγχόμενο χώρο αλλά και θλίψη γνωρίζοντας ότι οι υπόλοιποι που συνομιλούσα πριν μαζί τους έμειναν πίσω. Είναι περίεργο να νιώθεις από την μια ανακούφιση και ελευθερία βγαίνοντας έξω και από την άλλη θλίψη ότι κάτι άφησες πίσω σου. Ακόμα και τώρα νιώθω μέσα μου έντονα συναισθήματα που μου δημιουργούνται από την αντίθεση του ότι εγώ είμαι ελεύθερη στον έξω κόσμο, ενώ τα άτομα που γνώρισα παραμένουν εγκλωβισμένα στον στενό χώρο της φυλακής. Κατά κάποιο τρόπο νιώθω και υπεύθυνη ως μέλος αυτής της κοινωνίας για την κατάληξη αυτών των ανθρώπων σε αυτόν τον χώρο. Ειδικά ως Εκπαιδευτικός νιώθω υπεύθυνη γιατί όπως μας ανέφεραν και οι ίδιοι παράτησαν το σχολείο εξαιτίας κάποιας κακής εμπειρίας τους από αυτό. Γεγονός που με προβληματίζει για το σκληρό και κρίσιμο έργο που έχω να διαδραματίσω ως εκπαιδευτικός. Κλείνοντας, αυτό το δύσκολο έργο μπορεί να βγει εις πέρας με μια μετασχηματιστική και προβληματίζουσα παιδαγωγική, δηλαδή με την κριτική παιδαγωγική που πλέον αποτελεί επιτακτική ανάγκη των καιρών μας.

15. Καρκάνη Χρυσή, Εργοθεραπεύτρια (chrysixania@gmail.com)

Η εμπειρία μας από την επίσκεψη στις φυλακές σίγουρα θα μας προβληματίζει για αρκετό διάστημα και θα μας δημιουργεί ανάμεικτα συναισθήματα. Τουλάχιστον αυτό συνέβη σε εμένα τόσο πριν, όσο και μετά την επίσκεψή μας.

Από τη στιγμή που μας ανακοινώθηκε η επίσκεψη, στο μυαλό μου κυριαρχούσαν διάφορα ερωτήματα για τα οποία δυσκολευόμουν να δώσω τις πλέον ορθές απαντήσεις. Ερωτήματα όπως: «Τι θα μπορούσαμε να τους πούμε για να

απαλύνουμε τον πόνο του εγκλεισμού;», «Πώς θα μπορέσουμε να τους κάνουμε να μας εμπιστευτούν και να ανοιχτούν, ώστε να καταφέρουμε να μιλήσουμε για μια δεύτερη ευκαιρία;» κ.α.. Θα τολμούσα να πω, ότι αυτά τα ερωτήματα με βασάνιζαν μέχρι την τελευταία στιγμή πριν την επίσκεψη.

Φτάνοντας μας υποδέχτηκαν πολύ φιλικά πρόσωπα (Διευθυντής και Κοινωνικοί Λειτουργοί), ενώ είχε προηγηθεί ο απαραίτητος αυστηρός έλεγχος. Ο εξωτερικός χώρος της φυλακής και το προαύλιο μας προδιέθετε θετικά, καθώς η φυλακή είναι πολύ σύγχρονη, καθότι καινούρια. Φυσικά δεν πέρασαν απαρατήρητες οι καγκελόπορτες, τα ψηλά συρματοπλέγματα, ο πύργος των φρουρών, τα κάγκελα από τα παράθυρα των κρατητηρίων, οι παγωμένοι διάδρομοι, τα όπλα, οι πυροσβεστήρες και όλα τα αναγκαία υψηλά συστήματα ασφάλειας, αλλά και η αναφορά στην χρήση της «Απομόνωσης» από το Διευθυντή των φυλακών ως μέσο τιμωρίας.

Άξιο αναφοράς είναι και οι εντυπώσεις από το χώρο της βιβλιοθήκης που ήταν και ο πρώτος χώρος συνάντησης με τους κρατούμενους, καθώς και από τις τάξεις του σχολείου Δ.Ε.. Κατά γενική ομολογία οι εντυπώσεις ήταν πολύ θετικές. Οι χώροι υπερείχαν κατά πολύ από εκείνους κάθε δημόσιου σχολείου, είτε της Πρωτοβάθμιας, είτε της Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης.

Όταν βρεθήκαμε μαζί με τους κρατούμενους, υπήρχε διάχυτη αμηχανία και από τις δύο πλευρές. Γρήγορα ο πάγος έσπασε, μας καλωσόρισαν και μετά από λίγο χωριστήκαμε σε τρεις ομάδες. Στο δικό μας γκρουπ βρέθηκαν αρκετοί αλλοδαποί και λιγότεροι Έλληνες. Τα στατιστικά νούμερα, σύμφωνα με τα οποία 47% περίπου των εγκλειστων στις Ελληνικές φυλακές είναι αλλοδαποί, στην περίπτωση μας επαληθεύτηκαν. Το 50% από το σύνολο των κρατουμένων που μας υποδέχτηκαν περίπου ήταν αλλοδαποί. Οι κοινωνικές ανισότητες και η επιθυμία για γρήγορο και εύκολο κέρδος φάνηκαν, σε μεγάλο βαθμό, ως οι βασικότεροι λόγοι που οι άνθρωποι εκείνοι εκδήλωσαν παραβατική συμπεριφορά και κατέληξαν πίσω από τα κάγκελα της φυλακής.

Συζητώντας μαζί τους, γρήγορα καταλάβαμε την ανάγκη τους να μιλήσουν. Να μιλήσουν για ότι τους συνέβη, να δικαιολογηθούν. Ήταν η κακιά στιγμή, ήταν πολύ νέοι, ήταν οι κοινωνικές ανισότητες που βίωσαν καθώς μεγάλωναν. Αν ήταν αντικειμενικοί ή αν έλεγαν την αλήθεια σίγουρα δεν έχει σημασία να το διερευνήσουμε σε αυτή τη φάση. Αυτό που εγώ νομίζω είναι ότι είχαν ανάγκη για

αποδοχή, για ενσυναίσθηση, να μη τους βάζουμε ταμπέλες, να μην είμαστε προκατειλημμένοι απέναντί τους, να μη σκεφτόμαστε με στερεότυπα. Δε μας μίλησαν για τους άγραφους νόμους της φυλακής και για τις δυσκολίες της «Ετεροτοπίας» στην οποία καταδικάστηκαν να ζήσουν για μικρά ή μεγαλύτερα διαστήματα, ανάλογα με τις ποινές τους και σίγουρα όχι χωρίς λόγο.

Για το σχολείο δεν είχαν πολλά να πουν. Τώρα το γνωρίζουν μέσα από το ΣΔΕ. Μια δεύτερη ευκαιρία δίνουν στο σχολείο και αυτό ζητάνε και από μας. Να τους δώσουμε μια δεύτερη ευκαιρία, να ακουστεί και η δική τους φωνή. Ίσως έτσι κάτι καλό να προκύψει.

Σύστημα σωφρονιστικό, εξάλλου, σημαίνει ευκαιρίες για προσωπική ανάπτυξη και βελτίωση του ατόμου και όχι εκδίκηση. Ευκαιρίες για απόκτηση εφοδίων και τεχνογνωσίας για μετέπειτα αναζήτηση εργασίας, κατά την επανένταξή τους (Οδηγός Σ.Δ.Ε., 2017).

Η εκπαίδευση στη φυλακή όχι μόνο βοηθά, σύμφωνα με έρευνες (Bazos & Hausman, 2004, Dawn, Drapkin, Layton Mackenzie & Hickman, 2000) στη μείωση της εγκληματικότητας, αλλά πιθανόν να έχει και οικονομικά οφέλη για μια κοινωνία (Οδηγός Σ.Δ.Ε., 2017). Πόσο μάλλον όταν ακολουθεί τις αρχές της Κριτικής Παιδαγωγικής, σύμφωνα με τον Freire.

16. Κονάκη Πανωραία, Εκπαιδευτικός (nora210105@hotmail.com)

Μια επίσκεψη έκπληξη ....

Στα πλαίσια του Μεταπτυχιακού προγράμματος διοργανώθηκε μια επίσκεψη στις φυλακές υψίστης προστασίας στην Αγιά Χανίων. Η διακοπή και παρέμβαση της ιδρυματικής ρουτίνας των κρατούμενων δημιούργησε ανάμεικτα συναισθήματα και έντονο προβληματισμό ως προς την στάση που οφείλουμε να έχουμε απέναντι στους συνανθρώπους μας που όπως είπαν, αρκετές φορές οι ίδιοι, η «κακιά η στιγμή» τους οδήγησε στην πόρτα του σωφρονιστικού ιδρύματος.

Το άγχος, ο φόβος και η περιέργεια που ένιωσα μόλις φτάσαμε στις φυλακές και αντίκρισα τα θεόρατα τείχη, γινόταν πιο έντονα όσο προχωρούσαμε προς το εσωτερικό για την αντάμωση με τους κρατούμενους. Η αμηχανία ήταν ορατή στα πρόσωπα όλων μας, κρατούμενων και μη, όταν συναντηθήκαμε σε μια μεγάλη αίθουσα εκδηλώσεων, η οποία έμοιαζε με αυτήν ενός σχολείου. Ήταν το δικό τους

σχολείο, το μέρος όπου περνούσαν αρκετές ώρες της ημέρας, για να εκφραστούν, να δημιουργήσουν, να προβληματιστούν και να αναθεωρήσουν. Συνάντησα άτομα με ταλέντα και με όρεξη να συνεχίσουν ό,τι άφησαν στη μέση.

Μέσα από τις ομάδες που δημιουργήθηκαν κατά τη διάρκεια της γνωριμίας ένιωσα πως όλοι είχαν την ανάγκη να δικαιολογηθούν, να μιλήσουν για τις δυσκολίες της ζωής τους και τον λόγο που τους στέρησε μια φυσιολογική ζωή. Να καταγγείλουν κάποια πράγματα αλλά και να αναδείξουν προβλήματα περί δικαιοσύνης. Μεταξύ τους δημιουργήθηκε επικοινωνία διότι ήρθαν από διαφορετικές ακτίνες, πράγμα σημαντικό για την κοινότητά τους. Εμείς αφήναμε πίσω τον φόβο και την αγωνία δίνοντας χώρο στην ανάγκη για λύτρωση και την αποτύπωση των δικών τους εμπειριών και μηνυμάτων στο χαρτί, τα οποία μας ζήτησαν να μεταφέρουμε και στον “έξω κόσμο”.

Αν συζητήσει κανείς μαζί τους καταλαβαίνει πως ναι μεν έχουν επίγνωση της κατάστασης που τους οδήγησε ενώπιον της δικαιοσύνης και της φυλακής, αλλά και πως παραμένουν άνθρωποι με την αμφιβολία περί δικαιοσύνης και την ελπίδα της απελευθέρωσης. Ζητούν μια δεύτερη ευκαιρία, έχουν όνειρα, προσπαθούν να σχεδιάσουν τη ζωή τους όσο δύσκολο και επώδυνο αν και είναι για κάποιους, που δεν ξέρουν αν προλάβουν να αναπνεύσουν τον αέρα της ελευθερίας.

Δεν έχουμε όλοι την ίδια αφετηρία για να ξεκινήσουμε τη ζωή, πολλές φορές αυτή η αφετηρία επαναπροσδιορίζεται. Όταν όμως τους δοθεί πρέπει να είναι έτοιμοι να την αρπάξουν και να διαγράψουν τον δρόμο που μπορεί να τους γυρίσει ξανά στα όρια και τους περιορισμούς.

Διαπίστωσα πως για πολλούς η νέα αφετηρία είναι το σχολείο της φυλακής. Μια δεύτερη ευκαιρία στην τέχνη και στην μόρφωση, πέρα από την κοινωνική μόρφωση που έχουν αναπτύξει από τις εμπειρίες της προσωπικής τους ζωής. Μέσω του σχολείου, όπως μας είπαν, γνωρίζουν νέα άτομα, τους εκπαιδευτικούς, έχουν όρεξη για μάθηση την οποία δεν είχαν στα παιδικά τους χρόνια, συζητούν, ανταλλάσσουν ιδέες, κάποιοι μαθαίνουν την ελληνική γλώσσα. Ακόμα σκέφτονται διαφορετικά πιο δημιουργικά και κριτικά, έχοντας ως όραμα ένα καλύτερο μέλλον.

Είναι κάποιες στιγμές στη ζωή που όσο κι αν συνταράσουν την ψυχή, χαράσσονται ανεξίτηλα στην μνήμη. Για μένα τέτοια εμπειρία ήταν η επίσκεψη στις φυλακές. Έντονος προβληματισμός ως προς την λειτουργία του εγκλεισμού ανθρώπων, την

δεύτερη ευκαιρία στην εκπαίδευση με στόχο την προετοιμασία και την επανένταξη τους στην κοινωνία.

17. Κοτρώνη Μαρία, Κοινωνιολόγος (m_kotroni@yahoo.gr)

Η επίσκεψη στην φυλακή Αγυιάς ή ΚΡΗΤΗ1 όπως μας είπε ο διευθυντής ότι ονομάζεται, ήταν μια ιδιαίτερη «σχολική εκδρομή».

Μπαίνοντας στον χώρο αντιλαμβάνεσαι από την είσοδο και τον έλεγχο που πραγματοποιείται πως εισέρχεσαι σε ένα πλαίσιο που όλα καταγράφονται και όλα τελούν κάτω από συγκεκριμένους κανόνες.

Η πρώτη εντύπωση από το χώρο του προαυλίου δεν σε παραπέμπει άμεσα σε εγκλεισμό ώσπου να περάσεις και τη δεύτερη είσοδο, αυτή που οδηγεί στο κυρίως κτήριο. Οι μεγάλοι και σκοτεινοί διάδρομοι, η μυρωδιά της υγρασίας, οι μεγάλες πόρτες που χωρίζουν τους διαδρόμους, ο έλεγχος και πάλι κατά τη μετακίνηση μας επιβεβαιώνουν την είσοδο μας στη φυλακή.

Κάτι που μου έκανε εντύπωση ήταν ότι οι σωφρονιστικοί υπάλληλοι μας μετρούσαν με «άνεση» και αυτοματισμό κάθε φορά που περνούσαμε από τη μια πόρτα στην άλλη, κάτι το οποίο προφανώς για εκείνους είναι καθημερινότητα, μια συνήθεια.

Η πρώτη αίσθηση μπαίνοντας στο χώρο με τους έγκλειστους ήταν ότι εκείνοι μας παρατηρούσαν έτσι όπως μπαίναμε και σαν καλοί οικοδεσπότες σηκώθηκαν να καθίσουμε, παίρνοντας λίγο ακόμα χρόνο πριν μπούμε στις αίθουσες.

Κατά τη διάρκεια της γνωριμίας μας στην αίθουσα διδασκαλίας και ρίχνοντας μια μικρή ματιά από το παράθυρο έβλεπα μέσα από τα κάγκελα που ήταν τοποθετημένα στο παράθυρο, την περιφραξη της φυλακής και πάλι κάγκελα. Πόσο εγκλωβιστικό να το ζεις κάθε μέρα!

Η γνωριμία με τους κρατούμενους δεν μας έδωσε τη δυνατότητα να τηρήσουμε το πρόγραμμα κατά γράμμα μιας και είχαν μεγάλη ανάγκη να εκφράσουν την αγανάκτηση τους απέναντι στις ποινές που τους είχαν επιβληθεί οι οποίες κατά 99% ήταν άδικες και υπερβολικές.

Η πλειοψηφία των ατόμων στην ομάδα μας ήταν αλλοδαποί, οι οποίοι θεωρούσαν πταίσματα τους λόγους για τους οποίους είχαν οδηγηθεί στη φυλακή. Έδωσαν την εντύπωση ότι χρησιμοποιούσαν σαν άλλοθι το γεγονός ότι είναι από άλλη χώρα και ότι αυτός ήταν άλλος ένας λόγος που συνέβαλε στον εγκλεισμό τους γιατί δεν είχαν

υποστήριξη και γιατί εξαιτίας του ότι είναι μετανάστες τους αποδόθηκε μεγαλύτερη ποινή από ότι έπρεπε.

Ο χρόνος πέρασε πολύ γρήγορα, ευχάριστα σε ένα δυσάρεστο περιβάλλον.

Μετά την έξοδο μας από το χώρο της βιβλιοθήκης, το χώρο της φυλακής συνειδητοποιείς ότι έχεις αφήσει πίσω σου σε μια εγκλωβιστική καθημερινότητα νέους ανθρώπους οι οποίοι προσπαθούν μέσα από το σχολείο δεύτερης ευκαιρίας, μέσα από την επίσκεψη μας, να επικοινωνήσουν και να εξελίξουν δεξιότητες τις οποίες ενδεχομένως να μην χρησιμοποιήσουν ποτέ λόγω των ποινών που τους έχουν επιβληθεί.

Η επίσκεψη μας στο χώρο της φυλακής δημιουργεί ποικίλα συναισθήματα και προβληματισμό.

Η σωφρονιστική πολιτική υπάρχει μέσα από την εκπαίδευση που παρέχεται από σχολεία δεύτερης ευκαιρίας, εργαστήρια τα οποία γίνονται, ωστόσο παρέχεται σε άτομα τα οποία έχουν καταδικαστεί για το υπόλοιπο της ζωής τους και δεν πρόκειται ποτέ να εμφανίσουν τις νέες τους δεξιότητες στο ευρύτερο κοινωνικό σύνολο. Έτσι λοιπόν το ίδιο το σύστημα ακυρώνετε, δεν αποσκοπεί σε σωφρονισμό και επανένταξη του ατόμου, παραπέμποντας σε τιμωρητική και μόνο διαδικασία.

18. Κούλη Αγγελική, Εκπαιδευτικός (aggeliki-22@windowslive.com)

Το περασμένο Σάββατο 16-11-2019, επισκεφτήκαμε το κατάστημα κράτησης της Αγυιάς, στο πλαίσιο του μεταπτυχιακού προγράμματος «Επιστήμες της Αγωγής, Κριτική Παιδαγωγική και Εκπαίδευση Εκπαιδευτικών», στο οποίο συμμετέχουμε.

Προσωπικά, ήταν η πρώτη φορά που βρέθηκα σε έναν τέτοιο χώρο και οι εντυπώσεις-εμπειρίες -συναισθήματα, που αποκόμισα είναι ανάμεικτα. Αρχικά, ένιωθα ένα περίεργο συναίσθημα άγχους και ανασφάλειας, διότι δεν ήξερα "τι θα με περίμενε εκεί". Συνάμα, ένιωθα μια αδημονία, μια περιέργεια και έναν ενθουσιασμό, καθώς θα ήταν μια μοναδική ευκαιρία και εμπειρία να επισκεφτώ και να συναναστραφώ κρατούμενους σε μια φυλακή υψίστης ασφαλείας.

Ο χώρος της φυλακής ήταν ανατριχιαστικός μεν, "ευχάριστος" δε, μιας και μας υποδέχτηκαν εγκάρδια ο διευθυντής και οι κοινωνικοί λειτουργοί της φυλακής. Επίσης, αν και βρισκόμασταν σε ένα κτίριο που παντού είχε κάγκελα και συρματοπλέγματα, η συνάντησή μας με τους κρατούμενους, έγινε σε έναν αρκετά

φιλόξενο χώρο με ζωγραφιές, βιβλία και πολλά χρώματα (βιβλιοθήκη). Αυτό, με βοήθησε αρκετά να αποβάλω τις ανησυχίες μου, γιατί ένιωθα πιο οικείο το μέρος, χωρίς, ωστόσο, να ξεχνάω πως βρίσκομαι σε μια φυλακή. Μου έκανε εντύπωση που υπήρχε ένας τέτοιος χώρος σε ένα κατάστημα κράτησης! Θετική εντύπωση μου έκανε, επιπλέον, ότι στη συγκεκριμένη φυλακή, όπως μας είπαν, είχε διαμορφωθεί ένα δωμάτιο-επισκεπτήριο, ειδικά διαμορφωμένο για τα παιδιά των κρατούμενων. Κατάλαβα, πως υπάρχει μεγάλη ευαισθητοποίηση σε αυτό το θέμα και με χαροποίησε πολύ.

Η αλληλεπίδραση μας με τους κρατούμενους ήταν άψογη, αν και στην αρχή ένιωθα τα βλέμματά τους να μας επεξεργάζονται (φυσιολογικό βέβαια, καθώς κάποιοι άγνωστοι είχαν "εισβάλει" στον χώρο τους, χωρίς να γνωρίζουν ακριβώς τον λόγο, για τον οποίο βρισκόμασταν εκεί), κάτι που μου προκάλεσε μια μικρή-παροδική αμηχανία. Όταν, όμως, γνωριστήκαμε και αρχίσαμε να συζητάμε, η αμηχανία εξαφανίστηκε και την θέση της πήρε η καλή μου διάθεση και η περιέργεια να γνωρίσω αυτούς τους ανθρώπους και να μάθω πράγματα από αυτούς. Με εντυπωσίασε η ευγένεια τους, η επιθυμία τους για μόρφωση (πηγαίνουν σχολείο-ΣΔΕ), το ότι ήταν πολύ εξυπηρετικοί και ανοιχτοί απαντώντας στις ερωτήσεις μας με τη μεγαλύτερη δυνατή ακρίβεια, καθώς επίσης και η μεγάλη τους ανάγκη για επικοινωνία. Ήθελαν να μιλήσουν, να επικοινωνήσουν, να συναναστραφούν με κάποιον! Αυτό με έκανε να αναλογιστώ, πόση μοναξιά μπορεί να βιώνουν αυτοί οι άνθρωποι εκεί μέσα- μόνοι ανάμεσα σε πολλούς-.

Δεν θα κρύψω, βέβαια, και τον προβληματισμό μου για δύο κυρίως θέματα. Πρώτον, σε αυτούς τους ανθρώπους δεν έχουν στείλει ακόμα εκπαιδευτικούς, ώστε να ξεκινήσουν τα μαθήματά τους. Μπορεί να έχουν κάνει, ότι έχουν κάνει και να βρίσκονται στην φυλακή, όμως έχουν δικαίωμα στη μόρφωση! Δεύτερον, συνειδητοποίησα, από κάποιες σκόρπιες πληροφορίες, ότι ελάχιστοι κρατούμενοι σωφρονίζονται μετά από την κράτησή τους και ότι η κοινωνική τους επανένταξη μετά την αποφυλάκιση, είναι σχεδόν ανύπαρκτη ή πάρα πολύ δύσκολη (ιδρυματισμός). Χαρακτηριστικό παράδειγμα, ήταν η αυθόρμητη αναφορά ενός κρατούμενου στο ότι, όταν είχε πάρει άδεια ήταν κλεισμένος για τρεις μέρες στο σπίτι του μη θέλοντας να συναναστραφεί κάποιον. Προβληματίστηκα για το πόσο η εκπαίδευση, η κοινωνία και η πολιτεία επιδρά θετικά ή αρνητικά! Στα λόγια και στις θεωρίες όλα γίνονται, αλλά στη πράξη φοβάμαι πως υπάρχει μεγάλο

πρόβλημα. Μήπως τελικά είμαστε και "εμείς -κατά ένα μέρος- υπεύθυνοι" για την κατάληξη αυτών των ανθρώπων;

Στο σύνολό της, αυτή η εμπειρία ήταν σπουδαία. Ενημερώθηκα για πολλά πράγματα, συνέλεξα πληροφορίες και ένιωσα συναισθήματα που καμία διαδικτυακή ή έγχαρτη πηγή δεν θα μπορούσε να μου προσφέρει. Φεύγοντας, έκανα μια σύγκριση ανάμεσα στο πώς μπήκα και στο πώς βγήκα από την φυλακή. Τα συναισθήματα ήταν πάλι ανάμεικτα, αλλά διαφορετικά απ' ό,τι στην αρχή. Γνώρισα -προστατευμένα και για λίγες ώρες- την φυλακή, χάρηκα που είχα αυτή την δυνατότητα και που η γενική εικόνα, την οποία αποκόμισα ήταν θετική, αλλά προβληματίστηκα ακόμα περισσότερο για το έργο που επιτελούμε όλοι (ως κοινωνία) στον πραγματικό σωφρονισμό αυτών των ανθρώπων. Επίσης, περιττό να σας πω, πώς ένιωσα περίεργα που εμείς φύγαμε ελεύθεροι και γυρίσαμε στη ζωή μας, ενώ εκείνοι έμειναν πίσω. Φυσικά, δεν παραλείπω και δεν ξεχνώ ότι για να βρίσκονται εκεί, έχουν διαπράξει κάποια αξιόποινη πράξη. Εκτίμησα ακόμα περισσότερο την έννοια της ελευθερίας (*ο καρπός τής ελευθερίας είναι ο γλυκύτερος απ' όλους και δεν πρέπει με τίποτα να περιφρονείται*) και κατανόησα έμπρακτα αυτό που διδαχθήκαμε προ ημερών στο πανεπιστήμιο : " ο μετασχηματισμός επέρχεται μόνο μέσα από το βίωμα"! Αυτή η επίσκεψη- βίωμα θα είναι ένα από τα μεγαλύτερα μαθήματα της ζωής μου.

19. Κουράκη Έλενα, Καθηγήτρια Πληροφορικής (kouraki.el@gmail.com)

Η ομάδα των Μεταπτυχιακών Φοιτητών/τριών «Επιστήμες της Αγωγής, Κριτική Παιδαγωγική και Εκπαίδευση Εκπαιδευτών», του Παιδαγωγικού Τμήματος Δημοτικής Εκπαίδευσης, του Πανεπιστημίου Ρεθύμνου, πραγματοποίησε μια επίσκεψη, σ' ένα χώρο, όχι τόσο σύνηθες, που όμως είχε τη «δύναμη» ν' αλλάξει, τα έως τώρα ταμπού, συναισθήματα και ιδεολογίες μας. Γνωρίζοντας ένα «διαφορετικό» κόσμο.

Υπάρχουν παροιμίες, όπως, όταν ταξιδεύεις, «βγαίνεις έξω», ανοίγουν οι ορίζοντες του μυαλού σου. Τι γίνεται όμως με του ανθρώπους που παραμένουν «μέσα» έγκλειστοι;

Καθώς πλησίαζε η ώρα της συνάντησης, μαζί με τους/την συντονιστές/τρια-καθηγητές/ρια μας, κυρίους: Ιερωνυμάκης, Χουρδάκης, Καρράς και την κυρία

Καλογιαννάκη, με τους συμφοιτητές/τριες, μεταξύ εγκλείστων, μας κατέκλειναν συναισθήματα αδιαμφισβήτητα, ανάμεικτα, υπήρχε άγχος, φόβος, ίσως και περιέργεια. Σ' αυτό, καθησυχαστικό ρόλο ανέλαβε ο διευθυντής και η κοινωνική λειτουργός των φυλακών, επισημαίνοντάς μας, ότι είναι τόσο φιλήσυχοι, όσο και υπάκουοι.

Έτσι προχωρήσαμε εντός των φυλακών, για την πρώτη οπτική επαφή. Όπως προχωρούσαμε, οι βαριές σιδερένιες πόρτες, έκλειναν πίσω μας, η μία μετά την άλλη. Διαβαίναμε σε ατελείωτους και ψυχρούς διαδρόμους, μέχρι που μας άνοιξαν οι αστυνομικοί τις πόρτες, που οι κρατούμενοι μας περίμεναν σε μια μεγάλη αίθουσα, άλλοι ήταν όρθιοι κι άλλοι καθιστοί. Έδειξαν πράξη ευγενείας στο πρόσωπό μας, καθώς μας αντίκρισαν, σηκώθηκαν από τις καρέκλες τους και μας τις πρόσφεραν, για να καθίσουμε εμείς. Ο πρώτος «επίσημος» χαιρετισμός έγινε από τον κ. Χουρδάκη. Αρχικά το κλίμα ήταν λίγο παγωμένο κι όλοι βρισκόμασταν σε αμηχανία. Τα πρωτεία για το λιώσιμο των πάγων τ' ανέλαβαν οι συμφοιτητές μας, Μαρία Τσουκνάκη και Χάρης Φασουλάς-οι μουσικοί της ομάδος μας- παίζοντας με τα μουσικά τους όργανα και τραγουδώντας όλοι μαζί-μεταπτυχιακοί φοιτητές/τριες, καθηγητές/τριες και έγκλειστοι-τον Ερωτόκριτο. «Τ' άκουσες Αρετούσα μου τα θλιβερά μαντάτα...». Τα κάγκελα της φυλακής και τα πρόσωπά μας γέμισαν από νότες. Τα συναισθήματά μας πληθώρα, πλέον κυριαρχούσε το δέος και η συγκίνηση.

Στην συνέχεια, υπήρξε καταμερισμός σε ομάδες ανά 12-13 μεταπτυχιακών με έξι ή επτά εγκλείστους κι ένας συντονιστή/τριας-καθηγητής/τρια αποτελούσαν μία ομάδα. Σε αυτό το μέρος έγινε η πρώτη μας γνωριμία αλλά και μία εις βάθος συζήτηση. Τα άτομα που γνωρίσαμε λοιπόν δεν είχαν μία συνηθισμένη πορεία. Πολλοί ακόμα και ανήλικοι έμπλεξαν με ναρκωτικά, στη νύχτα σε συμμορίες, σε εκβιασμό και έτσι για την πληρωμή των πράξεων τους φυλακίστηκαν.

Πώς έφτασαν όμως μέχρι εδώ; Τι τους επηρέασε; τι κρύβεται στα μύχια της ψυχής τους; Τα σχολικά χρόνια, η παιδική ηλικία κι η τρυφερότητα δεν του στάθηκε ευνοϊκή, μα ούτε ξέγνοιαστη. Παιδιά κτηνοτρόφων βοσκών, γεωργών, αλλοδαπών (που είχαν έρθει στην Ελλάδα για ένα καλύτερο μέλλον), είχαν όλα ένα κοινό παρανομαστή, τη φτώχεια, την πείνα, την εξαθλίωση. Εκείνα τα παιδιά που έπρεπε να δουλεύουν από μικρή ηλικία συνεισφέροντας οικονομικά στις οικογένειές τους.

Πολλοί, ίσως κι όλοι, ξεκίνησαν το σχολείο όμως η κούραση της εργασίας τους, τα στενά δασκαλοκεντρικά πρότυπα, η παρουσία ενός δασκάλου στενόμυαλού,

αυστηρού, ενός δασκάλου πιστού στο μοντέλο <<γράψε-διάβασε>>, δεν έδινε κανένα κίνητρο στη συνέχεια του σχολείου τους, αλλά περισσότερο τους πρόσφερε την αγανάκτηση και τη διακοπή αυτού ακόμα και στο δημοτικό. Βέβαια, δεν μπορούμε να παραλείψουμε τα άτομα με επιμονή και θέληση για τη μάθηση, που παρόλο αυτά λόγω δουλειάς το σύνολο των απουσιών να υπερβεί το όριο, ως απόρροια την διακοπή της εκπαίδευσής τους. Εύλογα αντιλαμβανόμαστε ότι οι καθηγητές/τριες ή οι δάσκαλοι/ες αυτών των ατόμων δεν έδειξαν κάποιο είδος συμπαράστασης ή εμπύχωσης, αλλά περισσότερο αδιαφορία. Τουλάχιστον στις φυλακές της Αγίας Χανίων υπήρχαν Σχολεία Δεύτερης Ευκαιρίας (ΣΔΕ) για εκείνους που δεν τους είχε λησμονήσει ο πόθος και το μεράκι των γραμμάτων. Σε αυτό πολλοί από τους έγκλειστους όχι μόνο αποφοίτησαν το δημοτικό ή το γυμνάσιο και το λύκειο αλλά ακόμα έφτασαν μέχρι σε ακαδημαϊκό επίπεδο. Δίνοντας εξετάσεις, φορώντας βραχυολάκι.

Τέλος χωριστήκαμε σε υποομάδες, στις οποίες οι φυλακισμένοι μας «ανοίχτηκαν» περισσότερο. Πολλοί ήταν εκείνοι που διάλεξαν να γράψουν μαντινάδες με περιεχόμενο τις λέξεις :οικογένεια, αγάπη, μάνα. Άλλοι θέλησαν να ζωγραφίσουν πιστεύοντας ακόμα σε όνειρα και την ελπίδα χρωματίζοντας πίσω από το γκρίζο της φυλακής, πολύχρωμα σπίτια (νοσταλγία), φωτεινούς ήλιους (Ελπίδα) και ουράνια τόξα (μελλοντικά όνειρα). Αποσυμβολίζοντας μας σε ένα χαρτί ξεδιπλωμένα όλα τα συναισθήματα τους. Κλείνοντας την επίσκεψη μας με μία χειραψία γεμάτη δέος και συγκίνηση πήραμε το δρόμο του αποχωρισμού.

Συμπεραίνοντας, η φυλακή μας έδωσε ένα δυνατό μήνυμα. Όχι μόνο την αναθεώρηση ολόκληρης της ιδιοσυγκρασίας μας, αλλά διεισδύοντας στα μύχια της ψυχής ενός έγκλειστου ατόμου, να καταλάβουμε πως ένα σωστό οικογενειακό και σχολικό υπόβαθρο είναι άξιο να καθορίσει τι συμπεριφορά ενός παιδιού, εφήβου και αργότερα ενήλικα ατόμου. Ένα θέμα λοιπόν που πρέπει να απασχολήσει την κοινωνία, τον/την εκπαιδευτικό/τρια, το γονιό. Παιδιά με άριστα ταλέντα (ζωγραφικής, ποιήματος, μουσικής, τυροκομίας κ. τ. λ) που δεν προωθήθηκαν ποτέ από το σχολείο, που δεν τους δόθηκε η ευκαιρία αναγνώρισης, που αισθάνθηκαν άχρηστη εφόσον δεν κατάφεραν τα μαθήματα «Γλώσσα και Μαθηματικά» που παραμελήθηκαν από τους/τις εκπαιδευτικούς/τριες και αποφάσισαν να σταματήσουν το σχολείο, για «καλό τους»; Αυτό μας έφερε αντιμέτωπους με πολλά ερωτηματικά. Μήπως τελικά η διδασκαλία, η παιδαγωγική, έχασε το νόημα; Έχασε

την παρτίδα αυτού του μορφωτικού παιχνιδιού; Μήπως ν' αλλάξουμε τις σκέψεις, τις συμπεριφορές και τους μεθόδους μας ως προς τα παιδιά, δημιουργώντας μία τάξη γεμάτη από δραστηριότητες, παιχνίδια, ανάδειξη ταλέντων και χίλια κίνητρα να κρατήσουμε τα παιδιά στο σχολείο και έτσι σε μία ισορροπημένη ψυχικά υγιή ζωή;

20. Κουνδουράκη Αναστασία, Εκπαιδευτικός (anastasia.koun.96@hotmail.com)

Τίτλος: Άραγε τι είναι φυλακή;

Κρατούμενος:

- Είναι μονάχα κάγκελα που κλείνουν το κορμί μου
ή μήπως είναι τα δεσμά που σφίγγουν την ψυχή μου.
Και πώς να μείνεις δυνατός μ' ένα ζευγάρι τοίχους
Άλλος ξεσπάει σε ζωγραφιές, άλλος ξεσπάει σε στίχους.
Ίδιος ο ήλιος το πρωί, ίδιο και το φεγγάρι
μακάρι να μην το 'κανα, ποτέ ξανά μακάρι.
Αδυναμία της στιγμής ή ίσως η κοινωνία
ήτανε που μου στέρησε ακόμα μια ευκαιρία.
Μπορεί να κάνω πως γελώ, μέσα μου όμως κλαίω,
μου λείπουν οι άνθρωποι μου τον πόνο μου να λέω.
Άραγε τι 'ναι φυλακή; Μονάχα το κελί μου;
ή καταβάθος φυλακή έχω και στην ψυχή μου;

Εκπαιδευτικός/Πολίτης:

- Σήκω ξανά προσπάθησε και μην το βάζεις κάτω
έχει μικρή απόσταση το πάνω απ' το κάτω.
Απ' τα ψηλά στα χαμηλά πολλές φορές θα πέσεις,
θα κλάψεις και θα πικραθείς, σίγουρα θα πονέσεις.
Όμως κοντά σου μια φωνή θέλει να βοηθήσει
κι όχι στο περιθώριο πάλι να σε αφήσει.
Επάνω σήκω όρθιος και πάρε ένα βιβλίο,
και με τα χέρια άγγιξε για λίγο το θρανίο.
Η σωτηρία είναι εδώ, μέσα στα δυο σου χέρια
όπλο είναι η μόρφωση και όχι τα μαχαίρια.

Είναι βαρύς ο εγκλεισμός, βαριά η αδικία,
δεν είναι λύση η ποινή ούτε η τιμωρία.
Όλοι άνθρωποι είμαστε, ποια η διαφορά μας;
ένα μέλλον καλύτερο θέλουμε τα παιδιά μας!

21. Κοφινάκη Νεκταρία, Καθηγήτρια Μαθηματικών (nektariakofinakh@gmail.com)

Το Σάββατο 16/11/2019 επισκεφτήκαμε, στο πλαίσιο του Μεταπτυχιακού Προγράμματος Σπουδών «Επιστήμες Αγωγής, Κριτική Παιδαγωγική, Εκπαίδευση Εκπαιδευτικών» το Σωφρονιστικό Κατάστημα στην Αγία Χανίων. Συνοδοί καθηγητές μας ήταν ο Κ. Γ. Ιερωνυμάκης, ο Κ. Κ. Καρράς, ο Κ. Α. Χουρδάκης και η Κ. Π. Καλογιαννάκη οι οποίοι μας χώρισαν σε ομάδες των δεκατεσσάρων ατόμων με υπεύθυνο καθηγητή-καθηγήτρια η κάθε ομάδα και συντονιστή ομάδων τον κ. Α. Χουρδάκη. Σκοπός της επίσκεψης ήταν να επικοινωνήσουμε-συνδιαλαγούμε με κάποιους κρατούμενους και να πάρουμε πληροφορίες, που αφορούν στη σχέση τους με το σχολείο στα παιδικά - εφηβικά τους χρόνια, για τα σχέδια τους αφού βγουν από τη φυλακή αλλά και αν ενημερώνονται για όλα τα σημαντικά ζητήματα που είναι στην επικαιρότητα όπως π.χ. η κρίση στην Ελλάδα ή το μεταναστευτικό.

Η εμπειρία της επίσκεψης στο σωφρονιστικό κατάστημα ήταν συγκλονιστική από την πρώτη έως την τελευταία στιγμή. Μόλις φτάσαμε στο χώρο των φυλακών μας υποδέχτηκαν οι σωφρονιστικοί υπάλληλοι και, αφού περάσαμε από τον απαραίτητο έλεγχο, μπήκαμε στον προαύλιο χώρο των φυλακών όπου μας περίμενε η κοινωνική λειτουργός και ο διευθυντής του καταστήματος. Μας έδωσαν πληροφορίες σχετικά με τον διαχωρισμό των κρατουμένων στις πτέρυγες, κατά εθνικότητα όπως μας ενημέρωσαν, το πρόγραμμα τους και απάντησαν σε διάφορες απορίες μας.

Τα συναισθήματα μου ως εκείνη τη στιγμή ήταν ανάμικτα. Από τη μία χάρηκα πολύ που κατάλαβα ότι πρόκειται για ανθρώπους με ενδιαφέρον για τους κρατούμενους, και για τη μόρφωση τους κατά τη διάρκεια του εγκλεισμού τους, από την άλλη όμως αισθάνθηκα έντονο άγχος, όταν ο διευθυντής μας υπενθύμισε ότι πρόκειται για φυλακές, με αυστηρές τιμωρίες, που ανά πάσα στιγμή μπορεί να γίνει οτιδήποτε και να χρειαστεί να επέμβουν.

Στη συνέχεια όλοι μαζί μπήκαμε στο κεντρικό κτήριο των φυλακών και περάσαμε από ένα διάδρομο σχετικά στενό και χαμηλοτάβανο που είχε κάγκελα στα

παράθυρα και ήταν χωρισμένος σε επιμέρους τμήματα. Για να περάσουμε από το ένα τμήμα στο άλλο έπρεπε η πόρτα πίσω μας να κλειδώσει και να ξεκλειδώσει ο σωφρονιστικός υπάλληλος την επόμενη. Η διαδικασία αυτή ,αν θυμάμαι καλά, έγινε 2-3 φορές και για μένα ήταν τρομακτική. Αισθάνθηκα κλειστοφοβία και έντονο άγχος, διαρκώς σκεφτόμουν ότι αν γίνει κάτι θα είναι μάλλον αδύνατο να βγούμε έξω. Κάπως έτσι πρέπει να αισθάνονται ,το πρώτο καιρό τουλάχιστον ,και οι κρατούμενοι.

Αμέσως μετά φτάσαμε στη αίθουσα της βιβλιοθήκης στην οποία υπήρχαν βιβλία, ένας μεγάλος χώρος με καρέκλες στη μέση και τρεις αίθουσες στις οποίες λειτουργεί το σχολείο δεύτερης ευκαιρίας. Στην αίθουσα αυτή μας περίμεναν οι έγκλειστοι που συμμετείχαν στο πρόγραμμα, κάποιοι σωφρονιστικοί υπάλληλοι και η ψυχολόγος τους. Μου έκανε πολύ μεγάλη εντύπωση που σηκώθηκαν από τις καρέκλες για να καθίσουμε, όπως θα έκαναν στο σπίτι τους.

Στην αίθουσα υπήρχε αμηχανία και έτσι αφού είπε λίγα λόγια ο Κ. Χουρδάκης, ένας συμφοιτητής και μια συμφοιτήτρια μου έπαιξαν μουσική και τραγούδησαν. Η κίνηση αυτή ήταν πολύ σημαντική, για όλη την ομάδα, γιατί αποφόρτισε αρκετά την κατάσταση. Μετά από αυτό ,κάθε ομάδα με κάποιους κρατούμενους και το συνοδό καθηγητή –καθηγήτρια μπήκε σε μία αίθουσα. Εγώ ήμουν στην ομάδα του Κ. Ιερωνυμάκη και μπήκαμε σε μια πραγματικά πολύ καλοφτιαγμένη αίθουσα με ωραία χρώματα , που μας εντυπωσίασε όλους, και από ό,τι μας είπαν οι κρατούμενοι, ήταν η αίθουσα της βιβλιοθήκης. Όμως και αυτή είχε κάγκελα στα παράθυρα για να σου θυμίζουν ότι είσαι μέσα σε μία φυλακή.

Αφού καθίσαμε όλοι, ο σωφρονιστικός υπάλληλος αποχώρησε από την αίθουσα. Για να είμαι ειλικρινής δεν είχα σκεφτεί ότι θα ήμασταν εκεί χωρίς «προστασία», όμως δεν αισθάνθηκα ούτε μια στιγμή ότι «κινδυνεύω». Το αντίθετο μάλιστα από τα πρώτα κιόλας λεπτά ένοιωσα πολύ άνετα και με το χώρο και με τους ανθρώπους που ήταν εκεί. Παίξαμε το παιχνίδι με το κουβάρι για να γνωριστούμε μεταξύ μας και να πούμε κάτι για τον εαυτό μας , κάτι που μας αρέσει. Ακούσαμε ωραία πράγματα, ότι τους αρέσει η φύση , η ελευθερία , τα ταξίδια , τα όνειρα..... μας κέρασαν καφέ, νερό και κρουασάν. Τι ωραίοι, ζεστοί, ήρεμοι , φιλόξενοι άνθρωποι, σκέφτηκα.

Στην ομάδα μας ήταν επτά κρατούμενοι , οι τρεις ήταν από την Αλβανία και οι τέσσερις από την Ελλάδα, από την Κρήτη πιο συγκεκριμένα . Τους ρωτήσαμε για την

επαφή τους με το σχολείο πριν τη φυλακή και σε όλους η απάντηση ήταν η ίδια. Όλοι είχαν φύγει από το σχολείο πάρα πολύ νωρίς ,στο δημοτικό ή το πολύ στην πρώτη γυμνασίου. Κάποιοι περιέγραψαν τη σχέση τους με το σχολείο χρησιμοποιώντας εκφράσεις όπως «δεν πήγαινα κάθε μέρα» , «με έβγαζαν κάθε μέρα έξω με απουσία» , «δεν τα έπαιρνα τα γράμματα», «οι καθηγητές, μου έσπαγαν τα νεύρα γιατί ήθελαν συνέχεια να γράφω», «πήγαινα κάθε πρωί στα πρόβατα πριν το σχολείο». Κάποιοι άλλοι μας είπαν ότι σταμάτησαν το σχολείο γιατί ήρθαν στην Ελλάδα σε πολύ μικρή ηλικία και έπρεπε να δουλέψουν. Όλοι όμως μας μίλησαν με τα καλύτερα λόγια για τη σχέση τους με το σχολείο δεύτερης ευκαιρίας μέσα στη φυλακή. Μας είπαν πόσο καλό τους κάνει και πόσο το χρειάζονται, μας είπαν το παράπονο τους «στο λύκειο δεν έχουμε καθηγητές και διαβάζουμε μόνοι μας, θα θέλαμε βοήθεια» . Μας περίμενε μάλιστα και μια πολύ μεγάλη έκπληξη καθώς ο ένας από τους κρατούμενους που ήταν στην ομάδα μας γράφει ποιήματα, για τα οποία έχει βραβευτεί. Τον περασμένο Ιούνιο έδωσε πανελλήνιες εξετάσεις και μπήκε στο Πανεπιστήμιο, οπότε περιμένει να μεταφερθεί στο κατάστημα του Κορυδαλλού για να παρακολουθεί τα μαθήματα με βραχιολάκι. Ήταν πολύ χαρούμενος, γιατί εκεί θα είναι πιο εύκολο να βλέπει και το γιο του.

Τους ρωτήσαμε επίσης για τα σχέδια τους, για το μέλλον τους. Όλοι είχαν κάνει σχέδια, όλοι είχαν όνειρα. Περίμεναν να βγουν, να πάνε στα χωριά τους, στις οικογένειες τους, στα παιδιά τους. «Θέλω, όταν βγω να δουλεύω λιγότερο, για να βλέπω πιο πολύ τα παιδιά μου, να καλύψω το χαμένο χρόνο» μας είπε ο Λευτέρης, «Θέλω να φτιάξω κάτι δωμάτια και να τα ενοικιάζω, να μην ξαναγυρίσω εδώ» μας είπε κάποιος άλλος «Όταν βγω έξω, σε δέκα χρόνια περίπου, θα πάω στο χωριό να συνεχίσω τη δουλεία μου. Θα σκεφτώ και το γάμο τότε», μας είπε ο Γιάννης. Μας μίλησαν για το φόβο τους, ότι όταν βγουν έξω θα υπάρχει προκατάληψη απέναντι τους. Ο φόβος αυτός ήταν πιο έντονος στους αλλοδαπούς. Δεν μπορώ να μην θαυμάσω τη δύναμη του ανθρώπου να επιβιώνει και να ονειρεύεται ακόμα και κάτω από αυτές τις πραγματικές δύσκολες συνθήκες.

Αμέσως μετά χωριστήκαμε σε μικρότερες ομάδες των τριών, τεσσάρων ατόμων και είχαμε λίγο χρόνο για συζήτηση . Εκεί καταλάβαινες την ανάγκη των ανθρώπων αυτών να μιλήσουν, μας είπαν πως περνούν τη μέρα τους, πως είναι τα κελιά τους, για τους φίλους που έχουν εκεί, με τους οποίους κάνουν πράγματα μαζί, μαγειρεύουν, τρώνε, καθαρίζουν, βλέπουν ταινίες, ειδήσεις, ενημερώνονται,

παίζουν χαρτιά, διαβάζουν, προστατεύουν και συμβουλεύουν ο ένας τον άλλο σαν να είναι οικογένεια. Δεν περίμενα ότι θα μιλούσαμε γι' αυτά τα πράγματα, όμως ήθελαν τόσο πολύ να τα πουν. Έκαναν διάφορες εργασίες μαζί μας ,άλλοι ζωγράφισαν, άλλοι έγραψαν ποιήματα, άλλοι έγραψαν μαντινάδες.

Μετά από 3,5 ώρες που ήμασταν μαζί τους, έπρεπε να φύγουμε. Βγήκαμε όλοι μαζί στην μεγάλη αίθουσα της βιβλιοθήκης και τους αποχαιρέτησαμε και μας αποχαιρέτησαν με μουσική και τραγούδι. Ήταν πολύ δυνατή στιγμή, ήταν πολύ δύσκολο, είναι άνθρωποι σαν και εμάς, με σχέδια, όνειρα, ανησυχίες, χιούμορ και εμείς φύγαμε και τους αφήσαμε εκεί, εμείς έξω και αυτοί μέσα.

Από αυτήν την επίσκεψη μου τρία πράγματα δεν θα ξεχάσω ποτέ. Το άγχος του εγκλεισμού. Τα μάτια του Λευτέρη, πόσα πράγματα έλεγαν αυτά τα μάτια, πράγματα που δεν περιγράφονται με λέξεις. Και τέλος την ανεμελιά και τον ενθουσιασμό του Γιάννη, είναι ακόμα παιδί, ένα παιδί που θα μπορούσα τη Δευτέρα το πρωί να το έχω στην τάξη μου...

22. Μαθιουδάκη Εύα, Φιλολόγος (evakim@hotmail.gr)

Πριν από την επίσκεψη αυτή το συναίσθημα που κυριαρχούσε ήταν η αγωνία για το άγνωστο αυτό μέρος αλλά και η περιέργεια για το πώς τελικά είναι. Παράλληλα υπήρχε και επίγνωση του πόσο ιδιαίτερη ήταν αυτή η εμπειρία.

Φτάνοντας στο χώρο της φυλακής είναι ξεκάθαρη η οριοθέτηση του κόσμου εκτός και εντός των τειχών. Εκεί μέσα στα «τείχη» μας υποδέχτηκε ο διευθυντής των φυλακών και η κοινωνική λειτουργός οι οποίοι μας μίλησαν για την οργάνωση αυτής της μικροκοινωνίας.

Στον χώρο της φυλακής λειτουργεί Σχολείο Δεύτερης Ευκαιρίας και βιβλιοθήκη όπου και πραγματοποιήθηκε η συνάντησή μας με τους κρατούμενους.

Στην αρχή της συνάντησης η ατμόσφαιρα ήταν κάπως «αμήχανη» τόσο από την πλευρά μας που είχε να κάνει με το τι θα συναντήσουμε όσο και από των κρατουμένων οι οποίοι πιθανότατα αναρωτιόνταν για το σκοπό της επίσκεψής μας.

Κατά τη διάρκεια της επίσκεψης και αφού «έλιωσε ο πάγος» οι κρατούμενοι μας μίλησαν για τις σκέψεις, τα συναισθήματα και τις επιθυμίες τους. Ήταν εντυπωσιακό το γεγονός ότι αυτή η μικρή κοινωνία «εντός των τειχών» έχει τα ίδια αιτήματα με αυτήν εκτός. Τα μέλη της ομάδας μας μίλησαν για δικαιοσύνη, για την

ευκαιρία που δεν έρχεται, για εκπαίδευση χωρίς κίνητρα και το πολύ συγκλονιστικό που ειπώθηκε για την συνεχή, αδιάλειπτη και τελικά βασανιστική μία και μοναδική σκέψη που έρχεται και «κάθεται» στο μυαλό σου και βρίσκεται τυραννικά εκεί απογυμνώνοντας οτιδήποτε κάνεις από το νόημα του. Αυτή δεν είναι άλλη για τους ανθρώπους εκεί από την επιθυμία της ελευθερίας. Η διαφορά έγκειται στο ότι όσοι βρισκόμαστε έξω από αυτόν τον χώρο έχουμε ίσως περισσότερες ευκαιρίες και δυνατότητες αντίστασης σε όλα αυτά.

Το τέλος της επίσκεψης μας βρήκε όλους με την αίσθηση ότι ο χρόνος κύλησε πολύ γρήγορα αλλά τελικά πολύ ευχάριστα. Αυτό που τελικά έμεινε κατά την άποψη μου ήταν ότι αυτό που συνέβη ήταν συνάντηση ανθρώπων με μόνο διαφοροποιητικό κριτήριο ανάμεσα τους το γεγονός ότι κάποιοι ήθελαν να ακούσουν και κάποιοι άλλοι απλώς να ακουστούν. Θεωρώ ότι κάποιοι από εμάς μπήκαμε στη θέση αυτών των άγνωστων άλλων και κάποιοι από αυτούς ίσως ένιωσαν ότι έχουν φωνή.

Σημαντικό κέρδος αυτής της συνάντησης η συνειδητοποίηση του πόσο εύκολο είναι το πέρασμα από έξω μέσα αλλά ταυτόχρονα πόσο δύσκολη η αντίθετη διαδρομή.

Όσον αφορά στις εκπαιδευτικές υποδομές των φυλακών με ξάφνιασε ευχάριστα ότι ο χώρος που φιλοξενηθήκαμε θα μπορούσε να είναι ένα οποιοδήποτε σχολείο που στον τοίχο είχε σε εμφανή σημεία τις επιθυμίες των μαθητών εν είδει κανόνων λειτουργίας. Εκεί είδα να κυριαρχούν οι έννοιες του σεβασμού, της συνεργασίας και της ομαδικότητας αλλά και αιτήματα που έχουν όλοι οι μαθητές – ενήλικοι και ανήλικοι – έγκλειστοι και μη. Αυτά ήταν συγκεκριμένα: «όχι δύσκολα μαθήματα και όχι πολλή θεωρία». Εκείνο όμως που πραγματικά ήταν πρωτόγνωρο ήταν το πόσο δημιουργικό σχολείο φαινόταν να είναι.

Ένα άλλο γεγονός το οποίο με ξάφνιασε δυσάρεστα ήταν ότι συνάντησα εκεί έναν παλιό μου μαθητή από την πρώτη χρονιά που εργάστηκα στην δημόσια δευτεροβάθμια εκπαίδευση σε ένα ορεινό σχολείο του νομού Ρεθύμνου. Αυτό πέραν της συναισθηματικής φόρτισης έγινε αφορμή να αναρωτηθώ για το αν και πως μπορεί το σχολείο σήμερα να λειτουργήσει προληπτικά και να προστατέψει νέους ανθρώπους κάνοντας τους πολίτες κριτικά (και όχι κρητικά) σκεπτόμενους με την ικανότητα να αμφισβητούν και να αντιστέκονται σε καταστάσεις μη ωφέλιμες για τους ίδιους αλλά και για το κοινωνικό σύνολο στο οποίο εντάσσονται. Συναφής επίσης και ο προβληματισμός για το αν μπορεί η εκπαίδευση η απευθυνόμενη σε

ενήλικες να λειτουργήσει μετασχηματιστικά σε προβληματικές κοινωνικές αντιλήψεις και ιδέες .

Εν κατακλείδι, αυτό που κρατώ από αυτήν την επίσκεψη είναι ότι γνώρισα ΑΝΘΡΩΠΟΥΣ δημιουργικούς, ζεστούς, φιλόξενους και συγκροτημένους, με όνειρα και επιθυμίες που πιθανότατα δεν διαφέρουν και πολύ από τις δικές μου, εγκλωβισμένους σε ένα σύστημα που κάθε άλλο παρά σωφρονιστικό είναι και με τεράστια μέσα τους την ανάγκη να τους αντιμετωπίζουμε ως ανθρώπους και όχι ως τέρατα .

23. Μαραβελάκης Στέλιος, Καθηγητής Πληροφορικής (maravelos@hotmail.com)

Το προηγούμενο Σάββατο ήταν μία μέρα που θεωρώ πως εγώ και οι συμφοιτητές μου θα θυμούνται σαν μία από τις πιο περιέργες και συνάμα ενδιαφέρουσες εμπειρίες της ζωής τους. Στο άκουσμα μόνο πως θα επισκεφτούμε τις φυλακές μου γεννήθηκαν συναισθήματά περιέργειας και αγωνίας αλλά και ανυπομονησίας για το τι θα συναντήσουμε εκεί.

Λόγω του ότι διαμένω στα Χανιά, μετακινήθηκα με το δικό μου όχημα. Επειδή δεν ήξερα πάρακα το αυτοκίνητο μου έξω από τις αγροτικές φυλακές και περίμενα να έρθουν με το λεωφορείο του πανεπιστημίου οι συμφοιτητές μου. Μετά από λίγη ώρα είδα το λεωφορείο να περνάει από το σημείο που περίμενα και να κατευθύνεται προς ένα σημείο που δεν γνώριζα. Στην συνέχεια κατευθύνθηκα προς το σημείο που είχε σταθμεύσει το λεωφορείο και εκεί πληροφορήθηκα πως βρίσκονται οι φυλακές υψίστης ασφαλείας στις οποίες διαμένουν οι βαρυποινίτες και οι οποίες είναι αυτές που θα επισκεφτούμε. Κατευθείαν μου δημιουργήθηκαν συναισθήματα φόβου και αγωνίας που προσπαθούσα να διαχειριστώ λόγω του ότι αλλιώς είχα σκεφτεί την επίσκεψη μας αυτή και αλλιώς μου πρόκυπτε.

Μετά από λίγη ώρα ξεκινήσαμε όλοι μαζί μετά τον έλεγχο ο οποίος ήταν απαραίτητος να γίνει, να μπαίνουμε στο προαύλιο των φυλακών . Εκεί λοιπόν μας μίλησε ένα υπάλληλος των φυλακών και μας έδωσε κάποιες χρήσιμες πληροφορίες για το πώς είναι η ζωή των ανθρώπων μέσα σε αυτές και διάφορες άλλες πληροφορίες τις οποίες λόγω και της μεγάλης έντασης που βρισκόμουν εκείνη την στιγμή και προσπαθούσα να κρύψω δεν θυμάμαι τώρα.

Κατόπιν ξεκινήσαμε την είσοδο στο χώρο των φυλακών. Αυτό που θυμάμαι έντονα είναι ένα μεγάλο διάδρομο που όσο προχωρούσα τόσο το άγχος για το τι θα συναντήσω στην άλλη μεριά μεγάλωνε. Μετά από λίγα δευτερόλεπτα φτάσαμε στον χώρο που βρίσκονταν οι κρατούμενοι. Οι περισσότεροι ήταν καθισμένοι. Μάλιστα πολλοί από αυτούς σηκώθηκαν να προσφέρουν την θέση τους για να κάτσουν ορισμένες συμφοιτήτριες μου. Οι πρώτες μου εντυπώσεις όσον αφορά το σημείο που βρισκόμασταν ήταν θετικές. Ένας χώρος με πολλά βιβλία και δημιουργίες όπως κάποια караβάκια που εκ των υστέρων πληροφορηθήκαμε είχαν φτιάξει οι κρατούμενοι. Μάλιστα ένας κρατούμενος ο οποίος ήταν Τούρκος στην καταγωγή όπως με πληροφόρησε με πλησίασε και μου είπε «καλώς ήρθατε». Η αλήθεια είναι μετά από λίγα δευτερόλεπτα αισθάνθηκα λίγο πιο άνετα από ότι μέχρι εκείνη την στιγμή είχα βιώσει.

Στην συνέχεια χωριστήκαμε σε ομάδες συμφοιτητές και κρατούμενοι και κατευθυνθήκαμε στις τάξεις οι οποίες βρίσκονταν ακριβώς από πάνω μας. Επικεφαλής της δικιάς μας ομάδας ήταν ο κος Καρράς ο οποίος ήταν και ο πρώτος που πήρε τον λόγο και εξήγησε τον σκοπό της επίσκεψης μας. Η αλήθεια είναι πως εκείνη την στιγμή θα ήθελα να κοιτάω πρόσωπα και εκφράσεις των ατόμων που βρισκόμασταν στην αίθουσα αυτήν επειδή όμως μου είχε ανατεθεί να κρατάω τα πρακτικά της συνάντησης μας προσπαθούσα να γράφω και να σημειώνω όλα όσα διαδραματίζονταν εκεί. Αυτό που είχα λάβει όμως είναι σαν συναίσθημα πως είχε σπάσει ο πάγος μεταξύ μας και σίγουρα οι συμφοιτητές μου αισθάνονταν πιο χαλαροί και άνετοι.

Έτσι λοιπόν ξεκινήσαμε το παιχνίδι με τον σπάγκο κατά την διάρκεια του οποίου ο καθένας από όλους μας έλεγε κάποια πράγματα σχετικά με τον εαυτό του ή οτιδήποτε ήθελε να πει εκείνη την δεδομένη χρονική στιγμή. Όσο λοιπόν μιλάγαμε ειδικά οι φυλακισμένοι τόσο σημείωνα πράγματα που θεωρούσα σημαντικά. Λέξεις και φράσεις κλειδιά όπως θέλουμε μια "δεύτερη ευκαιρία" ή "Δικαιοσύνη δεν υπάρχει" ήταν σχεδόν πάντα στα λεγόμενα των ανθρώπων αυτών. Επίσης μερικές εκφράσεις όπως "Μόνο ο Θεός δίνει ζωή και μόνο ο Θεός μπορεί να την πάρει" ή "μακάρι ποτέ στην ζωή σας να μην έχετε στο μυαλό σας μόνο μία σκέψη" ήταν λέξεις και προτάσεις που μου μείναν στο μυαλό. Θυμάμαι ειδικά δύο κρατουμένους να μου κάνουν πολύ καλή εντύπωση σύμφωνα με αυτά που είπαν και κάναμε στην ολιγόωρη συνάντησή μας. Τον κο Γιάννη ο οποίος έγραψε ένα ποίημα και έναν

Κούρδο που με σπαστά Ελληνικά μας είπε πως στην χώρα του είχε θίασο. Μάλιστα ο κος Γιάννης έδωσε και κάποιες δικές του χειροτεχνίες σαν δώρο στους συμφοιτητές μου. Εφόσον λοιπόν έγιναν οι απαραίτητες συστάσεις και λόγω της πίεσης του χρόνου χωρίστηκαν σε ομάδες οι συμφοιτητές μου και ζωγράφισαν μαζί τους κρατούμενους.

Συμπερασματικά λοιπόν θεωρώ πως σύμφωνα με αυτά που είδα και με αυτά που μας παρουσίασαν οι κρατούμενοι θεωρώ πως τα σχολεία δεύτερης ευκαιρίας που βρίσκονται στις φυλακές μόνο καλό μπορούν να κάνουν σε αυτούς τους ανθρώπους. Όπως μας είπαν και οι ίδιοι ενώ έξω στα σχολεία που πήγαιναν όταν ήταν μικροί δεν ήταν καλοί μαθητές και δεν ήθελαν να πηγαίνουν τώρα το περιμένουν και είναι κάτι που σπάει την καθημερινότητά τους.

Όσον αφορά την δική μου εμπειρία θεωρώ πως τα συναισθήματα μου αλλάξαν μετά την επίσκεψη στο σωφρονιστικό ίδρυμα. Σίγουρα θεωρώ πως αυτοί οι άνθρωποι έκαναν λάθη σημαντικά στην ζωή τους και πρέπει να υποστούν τις συνέπειες των πράξεων τους. Από την άλλη όμως πιστεύω ότι έχουν αποδεχτεί την πραγματικότητα και ελπίζω όταν κάποια στιγμή αποφυλακιστούν να εφαρμόσουν αυτά που μας είπαν εκείνες τις πέντε ώρες που κράτησε η επίσκεψη μας στις φυλακές υψίστης ασφαλείας των Χανίων.

24. Μαρτσάκης Βασίλης, Εκπαιδευτικός (bmartsakis@gmail.com)

Σήμερα είναι μία ξεχωριστή μέρα, καθώς εκπληρώθηκε ένα όνειρο ζωής. Επισκέφθηκα μια φυλακή υψίστης ασφαλείας. Πάντα επιθυμούσα να πάω και να δω το χώρο που ζουν οι άνθρωποι εκεί, να δω τις συνθήκες διαβίωσης τους και να αντιληφθώ αν τηρούνται τα ανθρώπινα δικαιώματα πάνω σε αυτούς τους ανθρώπους. Ίσως η μεγάλη μου επιθυμία να πηγάζει στο γεγονός ότι η φυλακή είναι μη προσβάσιμη για τους απλούς πολίτες, συνεπώς απαγορευμένο, και τα απαγορευμένα είναι ελκυστικά. Από την άλλη όμως ήθελα να δημιουργήσω την δική μου εικόνα σχετικά με το τι είναι στην πραγματικότητα ένα σωφρονιστικό ίδρυμα-μια φυλακή διότι τα μοναδικά ερεθίσματα που είχα προέρχονταν από ταινίες και ντοκιμαντέρ. Έτσι ήθελα να απομακρυνθώ από τα στερεότυπα και τις προκαταλήψεις και να δημιουργήσω την δική μου «αλήθεια» σχετικά με το τι πραγματικά είναι μια φυλακή. Μέσα στο μυαλό μου πάντως όταν άκουγα τον όρο

«φυλακή» μου ερχόταν μία εικόνα αρκετά άσχημη που κυριαρχούσαν δύο χρώματα. Το γκρι και το μαύρο. Το γκρι ως το χρώμα της ασφάλτου και των κελιών και το μαύρο ως το χρώμα του σκοταδισμού -και του σκοταδιού γενικότερα-, της απομόνωσης, της λύπης, της απόγνωσης. Συνεπώς η «προϋπάρχουσα γνώση» ήταν αρκετά αρνητική όμως είχα όλη την διάθεση να την αλλάξω.

Στο πλαίσιο του μεταπτυχιακού προγράμματος «Κριτική παιδαγωγική» μας δόθηκε αυτή η ευκαιρία ζωής, να περάσουμε το άβατο μίας φυλακής και να συνομιλήσουμε με τους ανθρώπους που μένουν εκεί. Επισκεφθήκαμε το σωφρονιστικό κατάστημα Χανίων με σκοπό να γνωρίσουμε και να βοηθήσουμε με την κοινωνικοποίηση της, την ευάλωτη ομάδα των κρατούμενων. Προσεγγίσαμε τους κρατούμενους δίχως να μας επηρεάζουν οι όποιοι λόγοι, αιτίες, λάθη που τους οδήγησαν σε αυτή την κατάσταση, αλλά αντιθέτως τους πλησιάσαμε ως ανθρώπινες οντότητες. Βρισκόμασταν εκεί για να γνωρίσουμε τα άτομα αυτά και όχι να κατακρίνουμε τα λάθη τους, παριστάνοντας τους δικαστές.

Φτάνοντας έξω από τις φυλακές η εικόνα που αντίκρισα ήταν ακριβώς αυτή που περίμενα. Αρκετά ψηλοί άσπροι τοίχοι, μια πόρτα ασφαλείας και συρματοπλέγματα. Στην γωνία του ψηλού τοίχου υπήρχε ένα θεωρείο και μέσα ένας φρουρός που μας κοίταζε επίμονα. Είχε ένα περίεργο ύφος, ίσως λίγο καχύποπτο, ίσως λίγο παραξενεμένο. Τον δικαιολογούσε βέβαια κάπως η θέση του όπου έπρεπε να είναι συνεχώς σε επαγρύπνηση και να παρατηρεί ό,τι γίνεται. Πάντως σίγουρα το ύφος του δεν περνούσε απαρατήρητο. Κάποια στιγμή πέρασε άλλος ένας φρουρός με το αμάξι του ο οποίος είχε εντελώς διαφορετικό ύφος. Σταμάτησε με το όχημα του δίπλα μας και μας μίλησε με αρκετά φιλική διάθεση και έσπασε κατά κάποιο τρόπο την αρνητική ατμόσφαιρα που υπήρχε.

Μόλις ολοκληρώθηκε η ολομέλεια της ομάδας περάσαμε την πρώτη πόρτα, και πήγαμε σε ένα χώρο όπου μας έγινε σωματικός έλεγχος. Οι φρουροί μας κράτησαν τις ταυτότητες και μας έδωσαν καρτελάκι επισκέπτη. Οι συγκεκριμένοι φάνηκαν αποστασιοποιημένοι πίσω από τη στολή τους, δεν ανταλλάξαμε ιδιαίτερες κουβέντες και μείναμε στο τυπικό κομμάτι.

Μετά τον έλεγχο περάσαμε σε ένα προαύλιο όπου γνωρίσαμε τον διευθυντή του σωφρονιστικού «καταστήματος», τον «καταστηματοάρχη». Ένας άνθρωπος γεροδεμένος και ταυτόχρονα τροφαντός, χωρίς στολή, με αθλητική περιβολή, μας υποδέχτηκε με αρκετά φιλική διάθεση. Στα λόγια. Διότι το σώμα μετέφερε ακριβώς

τα αντίθετα μηνύματα. Μας έλεγε για το πόσο χαρούμενος είναι που βρισκόμασταν εκεί μα η γλώσσα του σώματος μας έδειχνε το αντίθετο, ότι χαλούσαμε την ομαλότητα. Μας ανέφερε για το πόσο δημοκρατική είναι η φυλακή του, όπου κάθε κρατούμενος αντιμετωπίζεται το ίδιο, ανεξαρτήτως εθνικότητας ή ποινής. Η ουτοπική εικόνα για την δημοκρατική φυλακή που σέβεται τον άνθρωπο ως οντότητα που μας δημιούργησε, διαλύθηκε γρήγορα. Πιο συγκεκριμένα φανερώθηκε το πρόσωπο του όταν ρωτήθηκε στο τι γίνεται όταν κάποιος κρατούμενος κάνει κάποια παρασπονδία. Τότε έπεσε το προσωπίο που φορούσε και απάντησε γεμάτος ευχαρίστηση ότι υπάρχει αντίστοιχη τιμωρία και καυχήθηκε ότι υπάρχει ακόμα και απομόνωση, «και πολύ αυστηρή μάλιστα» όπως χαρακτηριστικά ανέφερε με ένα χαμόγελο στα χείλη. Ο τόνος της φωνής, η χαρά στο πρόσωπο του, αλλά και η αλαζονική του έκφραση υπέκρυπτε την ιδεολογία του, το πόσο ευχαριστιόταν όταν η φυλακή γινόταν τιμωρητική. Άλλωστε όπως χαρακτηριστικά δήλωσε «έχουν διαπράξει ένα έγκλημα και έχουν έρθει εδώ να τιμωρηθούν».

Η γνωριμία μου μαζί του με έβαλε σε σκέψεις. Ο σκληρός χαρακτήρας του που γινόταν φανερός από την γλώσσα του σώματος ίσως μπορούσε να δικαιολογηθεί. Έκανε μία αρκετά δύσκολη δουλειά που απαιτεί αρκετή πειθαρχία και σκληραγώγηση. Χρειάζεται να είναι αρκετά πειθαρχημένος κάποιος έτσι ώστε να καταφέρει να τιμωρήσει κάποιον για κάποιο έγκλημα. Αν κάποιος ήταν λίγο «μαλθακός» ίσως να μην είχε θέση σε ένα τιμωρητικό σύστημα όπως το σωφρονιστικό σύστημα της χώρας μας. Διότι το σύστημα των φυλακών έχει σκοπό, κατά την γνώμη μου, πρώτα απ' όλα να απομονώσει τα ταραχοποιά στοιχεία από την κοινωνία και έπειτα να τα τιμωρήσει για το έγκλημα που έκαναν. Σε καμία περίπτωση δεν έχει πρόθεση να σωφρονίσει αυτά τα άτομα, να τους μάθει πράγματα και βγαίνοντας από το κατάστημα κράτησης να μπορούν να ενταχθούν ξανά στην κοινωνία έχοντας εφόδια. Οπότε τελικά ο χαρακτήρας του ήταν ο ιδανικός για την θέση που είχε, όμως σε ένα ιδεατό σύστημα που πραγματικά σωφρόνιζε δεν θα είχε κανένα ρόλο κατά την άποψη μου.

Μετά την συζήτηση με τον «καταστηματάρχη» μπήκαμε στο κύριο μέρος της φυλακής όπου διασχίσαμε δύο μεγάλους διαδρόμους και περάσαμε από πέντε ή έξι διαφορετικές πόρτες ασφαλείας, όπου για να ανοίξει η μία έπρεπε πρώτα να κλείσει η άλλη. Σε αυτό το σημείο πιστεύω όλοι αντιληφθήκαμε στο μέγιστο το που

βρισκόμαστε. Οι υπερβολικά πολλές πόρτες μέσα στο δικό μου μυαλό συμβόλιζαν ότι περνούσαμε σε έναν άλλο κόσμο, σε μία άλλη πραγματικότητα, όπου είναι πολύ δύσκολη η πρόσβαση και για να μπει και βγει χρειάζεται να περάσεις πολλές δυσκολίες-πόρτες.

Οι διάδρομοι που διασχίζαμε, μύριζαν «κλεισούρα» και υγρασία, αφού δεν υπήρχαν παράθυρα. Ήταν σαν να μπαίνουμε μέσα στη γη, σα να διασχίζουμε ένα τούνελ. Η ατμόσφαιρα θύμιζε και το γκαράζ ενός πλοίου στην μυρωδιά και όπως ένα πλοίο μας μεταφέρει από ένα μέρος σε ένα άλλο το ίδιο και αυτός ο διάδρομος μας μετέφερε από την «ελευθερία» στην «κράτηση»-«ομηρία».

Καθώς όμως διασχίζαμε έναν διάδρομο το βλέμμα μου πλανήθηκε στον χώρο και αντίκρισε έναν κρατούμενο. Μας κοίταζε που περνούσαμε. Ο χώρος που βρισκόταν ήταν πάρα πολύ σκοτεινός και ίσα-ίσα διέκρινες την πορτοκαλί μπλούζα του και λίγο το πρόσωπο του. Έμοιαζε αρκετά θλιμμένος. Τον κοιτούσα και ευχόμουν να μπορούσα να πάω εκεί, να πούμε δυο κουβέντες, να μου πει την ιστορία του, έδειχνε να χει πολύ ανάγκη να πει μια κουβέντα με κάποιον εκείνη τη στιγμή.

Οι πόρτες και οι διάδρομοι έμοιαζαν ατελείωτοι, αλλά κάποια στιγμή φτάσαμε στον προορισμό μας. Ήταν μία μεγάλη αίθουσα, με πολλές ζωγραφιές, βιβλία, πίνακες, καρέκλες αλλά και ανθρώπους. Καθόντουσαν στις καρέκλες και μόλις μας είδαν σηκώθηκαν μηχανικά, όλοι μαζί. Με μια κίνηση με χαρακτηριστική παραστατικότητα και θεατρικότητα (όπως χαρακτηρίστηκε αργότερα από μία συμφοιτήτρια). Οι άνθρωποι αυτοί μόλις μας είδαν σηκώθηκαν. Γιατί όμως; Ίσως από ένδειξη φιλοξενίας για να μας υποδεχτούν. Ίσως από ένδειξη σεβασμού προς τους «ανθρώπους των γραμμάτων» ίσως και από αίσθημα «κατωτερότητας», ίσως και από φόβο. (Θα επιλέξω την πρώτη επιλογή καθώς μετά την γνωριμία φάνηκαν πραγματικά φιλόξενα άτομα και πολύ καλοσυνάτα.)

Μετά την είσοδο μας στην αίθουσα επικρατούσε στην ατμόσφαιρα μια αμηχανία. Ζητήθηκε –στο κοινό, κρατούμενοι και φοιτητές- να κάτσουμε στις καρέκλες και να ακούσουμε την μουσική που θα μας έπαιζαν δύο συμφοιτητές μας. Οι καρέκλες ήταν λίγες, και δεν γινόταν να κάτσουν όλοι. Όμως παρατήρησα ότι δυστυχώς έκατσαν μόνο φοιτητές. Οι κρατούμενοι παρέμειναν όρθιοι περιμετρικά της αίθουσας ακουμπισμένοι στον τοίχο. Η μη λεκτική επικοινωνία αναλύει αυτή την κίνηση ως μια κίνηση ανασφάλειας. Όταν κάθεται με την πλάτη ακουμπισμένη

προς τον τοίχο είσαι εξασφαλισμένος από τους κινδύνους που θα ερχόταν από πίσω και ενδεχομένως να μην τους έβλεπες. «Έχεις καλυμμένα τα νώτα σου».

Η διαπίστωση αυτή, με έκανε να σκεφτώ ότι ίσως ακόμα και εμείς είχαμε ακόμα προκαταλήψεις μέσα μας. Ίσως ασυνείδητα να νιώσαμε ανώτεροι (που είχαμε την ελευθερία μας ενώ αυτοί όχι, ή που ήμασταν άνθρωποι των γραμμάτων κλπ) γι αυτό και αυτοί που έκατσαν στις καρέκλες να ήμασταν μόνο εμείς, οι φοιτητές και οι καθηγητές. Αυτή η διαπίστωση μου έφερε μία ιδέα. Αν όντως μπήκαμε με προκατάληψη και στερεότυπα μήπως φεύγοντας θα καταφέρουμε να τα έχουμε διαλύσει; Μήπως θα παραχωρήσουμε τη θέση αυτή στον συνάνθρωπο μας χωρίς ασυνείδητα να τον θεωρούμε κατώτερο και ότι δεν την αξίζει; Το θεώρησα ως μία καλή ευκαιρία για να διεξαχθεί ένα πείραμα και ανυπομονούσα να ξαναγυρίσουμε στην ίδια αίθουσα και να παρατηρήσω ποιοι θα κάτσουν στις καρέκλες.

Εγώ, προσωπικά, στεκόμουν όρθιος ανάμεσα στις καρέκλες και τους ανθρώπους αυτούς και τους παρατηρούσα. Είχαν σχηματίσει μικροομάδες και συζητούσαν μεταξύ τους, σχολιάζοντας και ίσως απολαμβάνοντας τη στιγμή. Εμφανισιακά ήταν απλοί καθημερινοί άνθρωποι, που τους συναντάς στο δρόμο, στην κοινωνία, στη δουλειά σου και στην καθημερινή ζωή. Δεν είχαν εμφάνιση που θα τρόμαζε κάποιον, κάπως άγρια ή κάτι σχετικό. Ήταν απλοί «καθημερινοί» άνθρωποι που δεν ξεχώριζαν ιδιαίτερα ανάμεσα στους φοιτητές.

Η μουσική ξεκίνησε, όλοι μαζί τραγουδούσαμε τον Ερωτόκριτο. Το αποτέλεσμα ήταν εκπληκτικό και πολύ αρμονικό. Το τραγούδι μας ένωσε από το πρώτο λεπτό. Η μουσική άλλωστε ενώνει. Κάνει το μυαλό να ταξιδεύει, να φεύγει από τα δεσμά των τεσσάρων τοίχων και σε πηγαίνει σε άλλους τόπους. Η μουσική σε κάνει ελεύθερο γιατί σε βοηθάει να ονειρεύεσαι, να «ξεφεύγεις».

Αυτή την «ψευδαίσθηση» ελευθερίας προσπάθησε να την χαλάσει ο ασύρματος των φρουρών που παρέμβαινε και χαλούσε την αρμονία του τραγουδιού. Δημιούργησε μία τεράστια αντίθεση. Από την μία η μουσική, ένα σύμβολο ελευθερίας, και από την άλλη ο ασύρματος των φρουρών, ένα σύμβολο εξουσίας, κράτησης, δεσμών, εντολών. Είχαν όμως ένα κοινό. Ήταν και οι δύο ήχοι, και ο συνδυασμός που έφτανε στα αφτιά του ακροατή τον έκανε να νοιώθει που βρίσκεται. Σε μια φυλακή, με δεσμευμένα σώματα αλλά με ελεύθερα μυαλά.

Η μουσική κατάφερε να μας ενώσει από το πρώτο λεπτό. Παράλληλα κατάφερε να σπάσει και την αμηχανία που επικρατούσε. Γι αυτό και όταν αλλάξαμε αίθουσες και

σχηματίσαμε υποομάδες (αποτελούμενες από 14 φοιτητές και 10 κρατούμενους) νοιώθαμε ήδη οικία. Αυτό ενήργησε θετικά στο να δημιουργηθεί ένα ζεστό κλίμα και βοήθησε την συζήτηση να διεξαχθεί με εξωστρέφεια και ειλικρίνεια.

Η ανταλλαγή απόψεων ξεκίνησε κατευθείαν, κατά τη διάρκεια της γνωριμίας και των συστάσεων. Από την πρώτη στιγμή καταλάβαινε κάποιος ότι οι συνομιλητές μας ήταν άτομα αρκετά συνειδητοποιημένα και φιλοσοφημένα. Μας μίλησαν για το πως βλέπουν την ζωή τους μέσα στην φυλακή, με το πως βλέπουν την ίδια την φυλακή, αλλά και πως θεωρούν ότι οι «έξω» βλέπουν την φυλακή. Ακούστηκαν αρκετά ενδιαφέρουσες απόψεις και αρκετές ταυτιζόντουσαν με τις δικές μου.

Ένας κρατούμενος μας είπε ότι μέσα σε μία μέρα και μέσα σε λίγες ώρες δεν είναι σε θέση κάποιος να αντιληφθεί τι είναι στην πραγματικότητα η φυλακή. Διότι εμείς πήγαμε κάτσαμε κάποιες ώρες και μετά φύγαμε, ενώ κατά την άποψη του φυλακή είναι η επανάληψη. Να ζεις κάθε μέρα, την ίδια μέρα. «Είναι σαν να ακούς το ίδιο τραγούδι σε επανάληψη, σαν να βλέπεις την ίδια ταινία ξανά και ξανά. Όσο και σ' αρέσει η ταινία η το τραγούδι μετά από ένα σημείο δεν μπορείς άλλο, κουράζεσαι.» Βέβαια σύμφωνα με αυτή την άποψη δεν χρειάζεται να χεις κάνει κάποιο έγκλημα για να μπεις σε αυτή τη «φυλακή». Είναι αρκετοί οι συνάνθρωποί μας που νομίζουν ότι έχουν την ελευθερία τους, αλλά κάθε μέρα ζουν την ίδια μέρα, ύπνος-δουλειά-σπίτι-ύπνος-δουλειά-σπίτι.

Ο δικός μου αντίλογος σε αυτή την διατύπωση του κρατούμενου είναι ότι κάθε φορά που ακούς το ίδιο τραγούδι είναι διαφορετική. Την πρώτη (ίσως) ακούσεις την μουσική. Την δεύτερη (ίσως) δώσεις έμφαση στον στίχο, την τρίτη (ίσως) επικεντρωθείς στην φωνή του τραγουδιστή, την επόμενη φορά μπορεί ακόμα και να αντιληφθείς κάποιο κρυφό μήνυμα. Το ίδιο ισχύει στο παράδειγμα με τις ταινίες αλλά και στο παράδειγμα με τις φυλακές. Μπορεί επιφανειακά πάντα να ναι ίδια η κάθε μέρα αλλά στην πραγματικότητα ποτέ δεν είναι. Συναναστρέφονται με ανθρώπους και οι άνθρωποι δεν παραμένουν ίδιοι ούτε μια μέρα. Κάθε στιγμή δέχονται διαφορετικά ερεθίσματα. Βλέπουν, ακούν, σκέφτονται, ανταλλάσσουν απόψεις. Μπορεί το περιβάλλον να μην αλλάζει αλλά καθημερινά βλέπουν διαφορετικές εικόνες μέσα σε αυτό. Συνεπώς τα ερεθίσματα που δέχονται είναι λιγότερα από ένα μέσο άνθρωπο διότι δεν αλλάζουν περιβάλλον, όμως υπάρχουν και κάνουν την κάθε μέρα να είναι διαφορετική.

Το «βαρύ» κλίμα της συζήτησης αρκετά συχνά έσπαγε από το χιούμορ. Σε αρκετά σημεία οι κρατούμενοι έκαναν χιουμοριστικά σχόλια, με αρκετά φιλική διάθεση χωρίς προσβολές. Αυτό φανέρωνε ότι η ομάδα ήταν ενωμένη, ότι ένιωθαν άνετα στον χώρο που βρίσκονταν και με τα πρόσωπα που είχαν απέναντι τους. Από την άλλη το χιούμορ και ο αυτοσαρκασμός να χρησίμευαν ως άμυνα για να νιώσουν καλύτερα με την κατάσταση τους. (Π.χ. Ένας κρατούμενος σχολίασε: «μπορούμε να συζητάμε για όση ώρα θέλετε, άλλωστε έχουμε άπειρο χρόνο.»)

Ξαφνικά το όμορφο κλίμα της συζήτησης σταμάτησε για λίγο, όταν πήρε τον λόγο ένας κρατούμενος και μίλησε με ένα ίσως επιθετικό τόνο. Έκανε μια παρατήρηση. Μια φοιτήτρια είχε γράψει στο τετράδιο της τον όρο «φυλακή» και όχι τον όρο «σωφρονιστικό σύστημα». Της είπε, έπειτα, ότι είχε απόλυτο δίκιο σε αυτό που έγραφε διότι έτσι είναι η πραγματικότητα. Βρισκόντουσαν εκεί χωρίς να μαθαίνουν πράγματα, χωρίς να αποκτούν κάποια ικανότητα ώστε βγαίνοντας να ασχοληθούν με κάποιο επάγγελμα. Τέλος, μόλις βγουν δεν ενδιαφέρεται κανείς γι αυτούς, για να ενταχθούν στην κοινωνία. Αντίθετα δέχονται στιγματισμό και «ρετσινιά» ότι έχουν κάνει φυλακή και δεν μπορούν να γίνουν αποδεκτοί από καμία δουλειά, από κανένα φίλο, ούτε καν από την οικογένεια τους. Ήταν αρκετά εκνευρισμένος αλλά σε καμία περίπτωση με την φοιτήτρια, ήταν θυμωμένος με το σύστημα που δεν τους σκέφτεται και δεν μεριμνεί γι αυτούς καθόλου.

Την άποψη του αυτή συμμερίστηκαν όλοι οι συγκρατούμενοι του και ένας πρόσθεσε ότι το «σωφρονιστικό» σύστημα όχι μόνο δεν σωφρονίζει αλλά αντίθετα σε βάζει σε ένα φαύλο κύκλο. Πιο συγκεκριμένα ανέφερε «είμαι φυλακή από το '92 και όλα αυτά τα χρόνια συναντάω μπροστά μου τα ίδια άτομα, σε διαφορετικές φυλακές, όποιος βγαίνει μετά από λίγο καιρό ξαναμπαίνει».

Κατά την άποψή μου αυτό δικαιολογείται και αποδεικνύει πόσο νοσεί το σύστημα. Αρκετοί άνθρωποι οι οποίοι είναι για χρόνια μέσα, μαθαίνουν στην ζωή της φυλακής και συνηθίζουν μέσα σε αυτή. Όταν αποφυλακιστούν έρχονται αντιμέτωποι με ένα νέο τρόπο ζωής, με μία άλλη καθημερινότητα στην οποία πρέπει να προσαρμοστούν για να επιβιώσουν. Η παροχή δωρεάν βιοποριστικών προϊόντων (σίτιση, νερό, στέγη κ.ά.) δεν υφίσταται πλέον και πρέπει να παλέψουν για να τα αποκτήσουν Ξαφνικά πρέπει να μάθουν να ζουν σε ένα διαφορετικό ρυθμό ζωής και σε μια νέα πραγματικότητα από αυτή που είχαν συνηθίσει. Έτσι αναγκάζονται-αποφασίζουν να στραφούν ενάντια στον νόμο ώστε να γυρίσουν στην

ασφάλεια του ιδρύματος. Το φαινόμενο αυτό ονομάζεται ιδρυματισμός και είναι τρανή απόδειξη ότι το σύστημα νοσεί.

Βέβαια δεν είναι όλα μαύρα και απαισιόδοξα. Μέσα στο σκοτάδι της φυλακής υπάρχει μία ακτίνα φωτός. Αυτή, είναι το σχολείο δεύτερης ευκαιρίας που δίνει μόρφωση, ελπίδα και ένα ζευγάρι καινούρια μάτια. Οι κρατούμενοι μας μίλησαν για το ΣΔΕ με τα καλύτερα λόγια εν αντιθέσει με το σχολείο τους στα παιδικά τους χρόνια. Η πλειοψηφία τους είχε αρκετές τραυματικές εμπειρίες από το σχολείο που τους οδήγησαν αργά ή γρήγορα στο να το εγκαταλείψουν.

Μετά την ανταλλαγή απόψεων, περάσαμε σε ένα πιο δημιουργικό κομμάτι, όπου μας ζητήθηκε να εκφράσουμε τα συναισθήματα μας με ένα δημιουργικό τρόπο: με μια ζωγραφιά, με ένα ποίημα ή με κάποιο κείμενο. Η πλειοψηφία των κρατουμένων επέλεξε να εκφραστεί μέσω της ζωγραφικής. Αρκετές ζωγραφιές θύμιζαν αντίστοιχες παιδιών, τα χρώματα, η τεχνική κλπ. Ένας κρατούμενος μου τράβηξε την προσοχή διότι είχε δημιουργήσει μία πολύ όμορφη εικόνα με αρκετά ζωντανά χρώματα και αρμονία στο σύνολο. Επίσης είχε μία περίεργη τεχνική καθώς κρατούσε την ξυλομπογιά ξαπλωμένη πάνω στο χαρτί. Του είπα ότι αυτό που φτιάχνει μου άρεσε αρκετά και μου απάντησε απαισιόδοξα «σιγά δεν είναι ωραίο». Ωστόσο, επειδή το θεώρησα εντυπωσιακό επέμεινα με σκοπό να τον ενθαρρύνω και του ανέφερα ότι εγώ ο ίδιος σε καμία περίπτωση δεν θα μπορούσα να ζωγραφίσω κάτι αντίστοιχο. Τότε, χαλάρωσε το σφιγμένο του πρόσωπο και χαμογελώντας αποκρίθηκε ότι η τεχνική που χρησιμοποίησε δεν ήταν κάποια τυχαία, αλλά του την είχε διδάξει η κόρη του.

Μετά την δημιουργική μας απασχόληση, αποχαιρετιστήκαμε με αρκετά ανάμεικτα συναισθήματα. Με χαρά διότι η γνωριμία μας ήταν αρκετά εποικοδομητική και για τις δύο πλευρές. Από την άλλη επικρατούσε και το συναίσθημα της λύπης καθώς εμείς θα φεύγαμε και θα συνεχίζαμε την ζωή μας ενώ εκείνοι θα παρέμεναν εκεί. Επίσης το ήδη φορτισμένο κλίμα γινόταν αρκετά πιο στενάχωρο στη σκέψη ότι ίσως να μην ξανασυναντηθούμε ποτέ.

Η συζήτηση κύλησε αρκετά όμορφα, και ο χρόνος πέρασε δίχως να το αντιληφθούμε. Αναγκαστήκαμε να αποχωριστούμε την μικροσμάδα μας και να επιστρέψουμε στην ολομέλεια στην μεγάλη αίθουσα που βρεθήκαμε και προηγουμένως. Στην αίθουσα με τις καρέκλες. Όλα ήταν έτοιμα για να φανούν τα αποτελέσματα του «πειράματος» που προαναφέρθηκε. Κατάφεραν να διαλυθούν

τα στερεότυπα μέσα μας μετά από την συνάντηση με τους κρατούμενους; Ή θα αντικρίζαμε την ίδια εικόνα όπως έγινε στην πρώτη μας επαφή;

Η απάντηση δεν είναι ξεκάθαρη. Από την μία στις καρέκλες δεν έκατσε κανένας κρατούμενος. Όμως αρκετοί φοιτητές προτίμησαν να μην κάτσουν παραχωρώντας έτσι άτυπα την «θέση τους». Έτσι αρκετές καρέκλες παρέμειναν κενές αλλά όλοι οι κρατούμενοι παρέμειναν όρθιοι. Αυτό φανέρωσε ότι οι φοιτητές νίκησαν τις προκαταλήψεις και το αίσθημα ανωτερότητας (αν πράγματι υπήρχαν) αλλά μας έδειξε επίσης ότι ίσως το πρόβλημα να υπήρχε από τους κρατούμενους. Ίσως αυτοί δεν έκατσαν από την πρώτη στιγμή από αίσθημα κατωτερότητας και ανασφάλειας και να μην ήταν το πρόβλημα στις αντιλήψεις των φοιτητών.

Στη συνέχεια αποχωρήσαμε από την αίθουσα μέσα σε αρκετά βαρύ και φορτισμένο κλίμα και κατευθυνθήκαμε προς τους διάδρομους με τις πολλές πόρτες. Το βλέμμα μου πλανιόταν στον χώρο και αναζητούσε τον κρατούμενο με την πορτοκαλί μπλούζα μέσα στο κελί του. Ξαφνικά περάσαμε από εκεί, όπου μας περίμενε κρατώντας τα σίδερα του κελιού του. Φαινόταν ότι αναζητούσε ένα βλέμμα, μια κουβέντα, μια συντροφιά και αυτός. Αισθάνθηκα άσχημα που υπήρχαν άνθρωποι μέσα στη φυλακή που ήθελαν και αυτοί να μιλήσουν με κάποιον αλλά δεν τους δόθηκε η ευκαιρία.

Τελικά, μετά την επίσκεψη μου στην φυλακή και την γνωριμία μου με τους ανθρώπους εκεί, αντιλήφθηκα ότι η εικόνα που είχα για τα χρώματα της φυλακής ήταν λανθασμένη. Δεν υπάρχει μόνο το γκρι και το μαύρο εκεί. Υπάρχουν όλα τα χρώματα. Όμως δεν είναι ευδιάκριτα για όλους, διότι δεν έχουν όλοι την ευκαιρία να τα «δουν» μιλώντας με τα άτομα εκεί. Διότι εκεί κρύβονται τα πιο φωτεινά χρώματα. Μέσα τους, στις σκέψεις, στα όνειρα τους και στην ζωή που ονειρεύονται για «μετά».

Αντί επιλόγου: ένας στίχος από ένα τραγούδι πρώην κρατούμενου:

**«Φτιάχνω δικιά μου φυλακή που να μπορώ μέσα εκεί ελεύθερος να 'μαι,
Ξέρω καλά την μοναξιά κι ίσως αυτό είναι τελικά το μόνο που φοβάμαι»**

(Να έρθεις απόψε να με βρεις, Βέβυλος)

<https://www.youtube.com/watch?v=5tplT8Qglgk>

25. Μπακαλάρου Χριστίνα, Φιλολόγος (chrisbac04@gmail.com)

Φτάνοντας έξω από τις φυλακές η επίσκεψη είχε ήδη ξεκινήσει! Τι θα πάρω; Τι θα αφήσω; Τσάντα παίρναμε, τσάντα αφήναμε, ζακέτα βάζαμε, ζακέτα βγάζαμε...μέσα έξω στο λεωφορείο.. να προλάβουμε να φάμε και το κολατσιό στα γρήγορα! Μήπως ένα κομμάτι του μυαλού μας ήταν ήδη «μέσα» και δεν το ξέραμε; Το χιούμορ είχε επιστρατευτεί για να κρύψει την αμηχανία!

Μετά τον έλεγχο και τις πληροφορίες από τους υπευθύνους, πόρτα άνοιγε- πόρτα έκλεινε...οι διάδρομοι φάνταζαν ατέλειωτοι και το οξυγόνο άρχισε να λιγοστεύει. Μα οι πόρτες είναι με κάγκελα... πώς γίνεται να λιγοστεύει το οξυγόνο; Στη μεγάλη αίθουσα τα μάτια των κρατουμένων άρχισαν να μας χαιρετάνε πριν το κάνουν τα λόγια. Στη συνέχεια στην ομάδα η αμηχανία είχε φύγει μακριά και η οικειότητα είχε απλωθεί στο χώρο. Τα λόγια τους βέβαια γροθιά στο στομάχι: « Τι ήρθατε να μάθετε και να δείτε από εμάς; Την κατάντια μας;», «Ποιος θα σ' αγκαλιάσει;», «Φυλακή θα πρέπει να τη λέμε, κι όχι σωφρονιστικό ίδρυμα», «Σε πέντε χρόνια σε έχουν ξεχάσει όλοι». Και αναρωτιέσαι εσύ τι έχεις κάνει για να εξαλειφθούν τα στερεότυπα και οι προκαταλήψεις; Για να γίνει πιο ομαλά η επανένταξη τους; Μήπως δεν τους ξεχνάνε μόνο οι δικοί τους αλλά και μια ολόκληρη κοινωνία;

Η επίσκεψή μας φτάνει στο τέλος γιατί ο χρόνος μας τελειώνει...ο χρόνος που μας δώσαν με το σταγονόμετρο...ο χρόνος μας πιέζει.... «μα μη φεύγετε εμείς έχουμε άπειρο χρόνο» μας λέει ένας κρατούμενος. Δύο διαστάσεις και ο χρόνος, ο μέσα και ο έξω!

Τα μάτια συγκρατούν την τελευταία εικόνα πρόσωπα και χειραψίες πίσω από κάγκελα για να βουρκώσουν στρίβοντας στη γωνία του διαδρόμου! Μα γιατί ενώ βγήκαμε στο φως του ήλιου το οξυγόνο μου είναι ακόμα λιγοστό; Τα μάτια του Ιμπραήμ, του Κώστα, του Μανόλη...κόμποι στο λαιμό μου!

26. Μπατζιογιώργος Κωνσταντίνος, Σωφρονιστικός υπάλληλος (egaleraki@yahoo.gr)

Παρατηρείται τα τελευταία χρόνια μια διάθεση να ενισχυθούν τα εκπαιδευτικά προγράμματα στα καταστήματα κράτησης της χώρας, να ενδυναμώσουν το ρόλο των σχολείων δεύτερης ευκαιρίας δίδοντας έτσι στους κρατούμενος τη δυνατότητα

απόκτησης γνώσεων, προσφέροντάς τους κατ' αυτόν τον τρόπο μια άλλη οπτική, την οποία και έχουν ανάγκη.

Στα πλαίσια του μεταπτυχιακού προγράμματος, είχαμε τη δυνατότητα να επισκεφθούμε το κατάστημα κράτησης Χανίων, γνωρίζοντας από κοντά πως εφαρμόζεται στην πράξη η Εκπαίδευση Ενηλίκων μέσα στα καταστήματα κράτησης. Επιχειρώντας να κάνω μια αποτίμηση της επίσκεψής μας, θα ήθελα να επισημάνω ότι ξεκίνησα με διαφορετική αφετηρία σε σχέση με τους συμφοιτητές μου, καθ' ότι για εμένα η πραγματικότητα των φυλακών είναι μια πραγματικότητα που ζω τα τελευταία 19 χρόνια, αφού αποτελεί για εμένα τον εργασιακό μου χώρο.

Η αλήθεια είναι ότι μια επίσκεψη σε ένα κατάστημα κράτησης, για κάποιον που ποτέ δεν έχει βρεθεί σε κάποιο ανάλογο περιβάλλον, μπορεί να χαρακτηριστεί εμπειρία ζωής, αφού γνωρίζει έναν κόσμο εντελώς διαφορετικό από αυτόν που έχει συνηθίσει, και έρχεται σε επαφή με ανθρώπους που ποτέ δε θα φανταζόταν ότι θα είχε τη δυνατότητα να συνομιλήσει.

Στο άκουσμα ότι θα επισκεπτόμασταν τις φυλακές, δε σας κρύβω ότι άρχισαν να με διακατέχουν κάποιες ανησυχίες οι οποίες είχαν να κάνουν ακριβώς με το γεγονός ότι εργάζομαι εκεί. Δεν ήξερα αν θα συναντούσα κάποιον κρατούμενο τον οποίο θα γνώριζα ή με τον οποίο ενδεχομένως στο μέλλον θα ερχόμουν σε επαφή. Η φύση της δουλειάς μας και ο μεγάλος βαθμός επικινδυνότητας που ενέχει, εκ των πραγμάτων μας αναγκάζει να έχουμε μια απόμακρη και αυστηρή στάση απέναντι στους κρατούμενους.

Από την άλλη ξεκίνησα την επίσκεψη με υψηλές προσδοκίες, αφού η εκπαίδευση μέσα στα καταστήματα κράτησης είναι κάτι που προσωπικά με ενδιαφέρει και είναι και ένας από τους λόγους που με ώθησαν να συμμετάσχω στο συγκεκριμένο μεταπτυχιακό πρόγραμμα. Έως τώρα δεν είχα τη δυνατότητα, παρά το γεγονός ότι εργάζομαι 19 χρόνια στις φυλακές να γνωρίσω από κοντά πως εφαρμόζεται η εκπαίδευση μέσα στα καταστήματα κράτησης, ποιο είναι το πρόγραμμα σπουδών, πως ανταποκρίνονται οι κρατούμενοι, ποιες είναι οι προσδοκίες που έχουν και γενικά πως λειτουργεί προς όφελος των κρατούμενων αλλά και του σωφρονιστικού συστήματος και της ίδιας της κοινωνίας.

Η επίσκεψη ξεκίνησε με τους απαραίτητους ελέγχους και την υποδοχή του διευθυντή, ο οποίος συνοδεύονταν από την κοινωνική λειτουργό. Αφού μας μίλησε γενικά για το πρόγραμμα των κρατούμενων, μας συνόδευσε στη βιβλιοθήκη, όπου

μας περίμεναν οι κρατούμενοι μαζί με τους σωφρονιστικούς. Στην αρχή ήταν αρκετά απόμακροι και επιφυλακτικοί απέναντί μας. Αυτό άλλαξε όταν μπήκαμε στη διαδικασία γνωριμίας και συζήτησης με την ομάδα μας. Αυτό που προσωπικά μου έκανε πολύ εντύπωση ήταν το γεγονός ότι σηκώθηκαν από τις καρέκλες που κάθονταν για να καθίσουμε εμείς και γενικά ήταν ευγενικοί και φιλικοί απέναντί μας. Σε αντίθεση με όταν συναναστρέφομαι μαζί τους είτε σε μεταγωγές είτε σε φυλάξεις, όπου είναι πολύ οξύθυμοι και αντιδραστικοί.

Αν και ήμουν λίγο επιφυλακτικός για το πώς θα κυλούσε το όλο εγχείρημα, πρέπει να πω ότι όλα πήγαν καλώς και γενικά ήταν μια πολύ ευχάριστη εμπειρία. Η αλήθεια είναι ότι πρώτη φορά βρέθηκα σε θέση να μιλώ σε άλλους για τον εαυτό μου, σε ένα παιχνίδι γνωριμίας. Με προβλημάτιζε πολύ τις προηγούμενες μέρες αν θα έπρεπε να πω στους κρατούμενους ότι εργάζομαι στις φυλακές, αλλά τελικά έτσι όπως κύλησε η όλη διαδικασία, αβίαστα και αυθόρμητα το ανέφερα όταν ήρθε η σειρά μου και μάλιστα κάποιος αστειεύτηκε μαζί μου λέγοντας ότι έχουν πρόβλημα με εμάς τους έξω φύλακες γιατί δεν τους επιστρέφουμε πάλι πίσω τις μπάλες που πετάγονται στη νεκρή ζώνη.

Ο χρόνος κύλησε πολύ γρήγορα και ευχάριστα. Οι κρατούμενοι έδειξαν διάθεση να συνεργαστούν μαζί μας και μάλιστα τελειώνοντας μας ευχαρίστησαν και μας παρότρυναν να τους επισκεφθούμε ξανά.

Μέσα από τις εξομολογήσεις των κρατούμενων φάνηκε ότι όλοι τους έχουν την ανάγκη για μια δεύτερη ευκαιρία. Ίσως και αυτός είναι και ο λόγος που μπήκαν στη διαδικασία να παρακολουθήσουν τα προγράμματα που τους προσφέρει το κατάστημα κράτησης. Αναγνωρίζουν ότι έσφαλαν, ωστόσο έχουν σημαντικά παράπονα από τη δικαιοσύνη, κυρίως σε ότι αφορά τη διάρκεια της ποινής τους. Επισήμαναν το πόσο εύκολο είναι κάποιος που μέχρι πρότινος είχε μια φυσιολογική ζωή στον έξω κόσμο να βρεθεί σε μια ανάλογη θέση με αυτούς.

Κλείνοντας, θα ήθελα να επισημάνω κάποια πράγματα τα οποία ήρθαν στη σκέψη μου κάνοντας μια αναδρομή στην επίσκεψη, σε συνδυασμό με τα τόσα χρόνια εμπειρίας που έχω με τα καταστήματα κράτησης.

Δεν είναι όλοι οι κρατούμενοι ίδιοι και αυτό φαίνεται ξεκάθαρα και από τον τρόπο με τον οποίο εκφράζονται και συμπεριφέρονται. Κάποιοι μπορεί να βρέθηκαν τη λάθος στιγμή στο λάθος μέρος, όπως ο κρατούμενος που εν βρασμό ψυχής σκότωσε με ένα χτύπημα αυτόν που πείραξε την αδελφή του. Κάποιοι να βρέθηκαν σε

απόγνωση και αδιέξοδο, όπως ο 25χρονος που αναγκάστηκε να κλέψει για να συντηρήσει τη μητέρα του και την αδελφή του. Κάποιοι ονειροπόλοι και ρομαντικοί όπως ο Γιάννης, που έγραφε ποιήματα, ποιος ξέρει τι ήταν αυτό που κάποια στιγμή στη ζωή του έγινε η αφορμή να στερηθεί την ελευθερία του.... Πάντως ήταν αυτός που μου έκανε και τη μεγαλύτερη εντύπωση. Πιστεύω ότι ήταν ο πιο ειλικρινής από όλους. Είναι αυτός που με περίσσια ειλικρίνεια εξομολογήθηκε ότι ο πραγματικός λόγος που σχεδόν όλοι βρίσκονται μέσα στη φυλακή είναι τα ναρκωτικά. Κι εδώ είναι και η μεγάλη μου ένσταση και απορία. Το κατά πόσο όλα αυτά που ειπώθηκαν είναι πραγματικά ειλικρινοί. Ήταν αυθόρμητες εξομολογήσεις ή επιτηδευμένες και καλά προετοιμασμένες κουβέντες.... Ίσως και η φύση της δουλειάς να με έχει κάνει πιο καχύποπτο από τους άλλους... ωστόσο για εμένα αποτελεί μια πρόκληση να το διερευνήσω καλύτερα και εις βάθος και μέσα από τα πλαίσια του μεταπτυχιακού αυτού προγράμματος.

27. Πανταζής Γιώργος, Καθηγητής Εικαστικών (pandazisgeorge@outlook.com)

Το μοναδικό πράγμα που με ταρακούνησε ήταν η όψη της φυλακής εξωτερικά. Η δύναμη της εικόνας που έχει η φυλακή ήταν κάτι πολύ δυνατό και ομολογώ πως εξωτερικά η φυλακή είχε μια εικονική δύναμη και σοβαρότητα σε σημείο να σε τρομοκρατεί. Που δεν είχε το εσωτερικό γιατί από τον έλεγχο και μετά ένιωσα σχεδόν, ότι ένιωθα και στα στρατιωτικά μου χρόνια. Αυτός ο έλεγχος, αυτή η συνεχής παρατήρηση των στελεχών απέναντι σου, που πολλές φορές ήταν αρνητικά κριτική σε οτιδήποτε έκανες και οτιδήποτε παρέκκλινε από την αργκό ή από το τρόπο συμπεριφοράς που έπρεπε να ακολουθείς. Όταν συναντηθήκαμε με τους κρατούμενους ένιωσα μια ηρεμία. Μια ήρεμη μελαγχολία και αυτό ήταν το κυρίαρχο συναίσθημα που μου έχει μείνει από την επίσκεψη. Θα μπορούσα με αυτή τη φράση να περιγράψω όλη την επίσκεψη. Διέκρινες στους κρατούμενους μια πικρία καμουφλαρισμένη, γιατί προφανώς δεν ήθελαν και αυτοί να ανοιχτούν πάρα πολύ σε μας. Αλλά ήθελαν να περάσουν το χρόνο τους δημιουργικά, κάτι το οποίο δεν έχουνε την ευκαιρία να το κάνουν κάθε μέρα. Γιατί για τους η λέξη εγκλεισμός δεν είναι απλά μια λέξη, είναι τρόπος ζωής πλέον, οπότε το ότι ήρθε ένας κρατούμενος μόλις έμαθε ότι είμαι ζωγράφος και ήθελε να του ζωγραφίσω ένα

καναρίνι δεν το βρίσκω τυχαίο. Γιατί μόλις μου το είπε αυτό θυμήθηκα έναν συνταξιούχο αστυνόμο τον οποίο είχα γνωρίσει στα χρόνια των σπουδών μου. Που ο ίδιος αφού πήρε σύνταξη, μεγάλη του αγάπη ήτανε να εκτρέφει καναρίνια, βρήκε ένα υποκατάστατο ώστε να συνεχίσει να ζει την ζωή του με αυτό που του άρεσε να κάνει ως επαγγελμα. έτσι βρήκα μια κοινή σύνδεση ανάμεσα στα καναρίνια του κύριου Γιώργου και το καναρίνι πλέον που είναι ο κρατούμενος, ο οποίος θέλει να κάνει τατουάζ το ζωγραφισμένο καναρίνι που θα του έφτιαχνα. Μεγάλη σύμπτωση σε ολη την ιστορία είναι ότι την περίοδο αυτή δούλευα μια σειρά έργων που η θεματική τους ήταν τα παραδείσια πουλιά, τα καναρίνια και τα πουλιά που ζουν σε εγκλεισμό. Παρατήρησα ότι ποτέ δεν τα ζωγραφίζουμε σε εγκλεισμο, ακόμα και ο Matisse είχε περιστέρια και καναρίνια. Όπως και ο Πικάσο είχε περιστέρια, ποτέ όμως δεν τα ζωγράφιζαν μέσα στον εγκλεισμό τους. Αλλά πάντα με ένα κλαδί ελιάς ή έξω από το κλουβί. Πάντα σοφρωνισμένα.

28. Παντελίδης Σάββας, Εκπαιδευτικός (savvaspantelidis4@gmail.com)

Η επίσκεψή μας στις φυλακές την προηγούμενη εβδομάδα ήταν μια πραγματικά πρωτόγνωρη εμπειρία που ο αντίκτυπός της εξακολουθεί να είναι πολύ έντονος.

Στο άκουσμα της επίσκεψής μας τα συναισθήματα που κυριαρχούσαν ήταν η αγωνία και ο φόβος της συνάντησης με άτομα περιθωριοποιημένα. Κατά τη διάρκεια της συνύπαρξής μου όμως μαζί τους το κυρίαρχο συναίσθημα ήταν η περιέργεια, το ενδιαφέρον και η ανάγκη κατανόησης από πλευράς μου των κινήτρων και των αιτιών των πράξεων που οδήγησαν τους κρατούμενους στον εγκλεισμό. Από την άλλη πλευρά, η επιθυμία των έγκλειστων να μας ανοίξουν τον εσωτερικό τους κόσμο και να μας μιλήσουν για την έλλειψη δικαιοσύνης που βιώνουν, καθώς και την αδήριτη ανάγκη για δεύτερη ευκαιρία ώστε να ξεκινήσουν μια νέα ζωή, ήταν πραγματικά συγκινητική. Ακούσαμε απόψεις και τεκμηριωμένες προτάσεις που πραγματικά δε φανταζόμουν προτού περάσουμε το κατώφλι των φυλακών.

Η αλήθεια είναι πως ενώ ανάμενα να διατηρήσουν απόμακρη και συντηρητική στάση απέναντί μας συνέβη το ακριβώς αντίθετο. Επιθυμούσαν με περισσό ζήλο να ανοιχτούν σε εμάς για οτιδήποτε τους ρωτούσαμε και ενώ οι τρεις

ώρες φάνταζαν πολλές, εξαντλήθηκαν τόσο γρήγορα που πραγματικά δεν το περίμενα. Αξίζει να σημειωθεί πως αυτό οφείλεται και στην προετοιμασία της οργάνωση της επίσκεψής μας όλη την εβδομάδα.

Θα ήθελα να προσθέσω πως με μεγάλη δυσκολία(συναισθηματική φόρτιση, έλεγχος, αναμονή) πέρασα τις πύλες των φυλακών όταν εισήλθα σε αυτές, όμως με περισσή ευκολία και χωρίς ιδιαίτερο κόπο εξήλθα από αυτές κάτι που με τους έγκλειστους ισχύει το ακριβώς αντίστροφο και αυτό είναι το ειρωνικό- μοιραίο χαρακτηριστικό.

Θα ήθελα να κλείσω τη σύντομη περιγραφή μου με ένα τετράστιχο ενός ρεμπέτικου τραγουδιού το οποίο έχει ερμηνεύσει ο Μάρκος Βαμβακάρης: «Το σκότος και η φυλακή θέλουν μεγάλο λακριντί».

29. Παπαδάκης Μιχάλης, Κοινωνικός Λειτουργός (mpapadakis125@gmail.com)

Κατά τον σχεδιασμό και τις συζητήσεις για την επίσκεψη στις φυλακές δεν υπήρχε κάποιο σχέδιο για τον ρόλο μου ως πρακτικογράφος. Ήταν κάτι που προέκυψε αργότερα κατά ανάγκη λόγω απουσίας της ορισμένης πρακτικογράφου της ομάδας. Αυτή η θέση όμως ,παρόλο που αρχικά με φόβιζε, μου έδωσε την ευκαιρία να πάρω το ρόλο του παρατηρητή της ομάδας και να μάθω πολλά.

Αρχικά χωρίς να υπάρχει προηγούμενη εμπειρία με έγκλειστα άτομα και με τη ζωή στη φυλακή, είχα να παρατηρήσω ότι η φυλακή, παρά τη φύση της ως σωφρονιστικό ίδρυμα/ κατάσταση με αυστηρούς κανόνες ασφαλείας, απαγορεύσεις και περιορισμούς καθώς και τιμωρίες, λειτουργούσε με ένα κλίμα κατανόησης και σεβασμού στους κανόνες, τουλάχιστον εκ μέρους την μερίδας των κρατουμένων με τους οποίους υπήρξε συναναστροφή, που επέτρεπε και προωθούσε την αλληλεπίδραση τόσο με εμάς αλλά και με τους φρουρούς ασφαλείας και τις κοινωνικές λειτουργούς.

Οι έγκλειστοι συναντήθηκαν μαζί μας στο χώρο όπου λειτουργούσε η βιβλιοθήκη της φυλακής, ένα χώρο με ερεθίσματα σε μορφή λογοτεχνικών βιβλίων και πινάκων ζωγραφικής όπου οι φυλακισμένοι είχαν ένα μέρος για να χαλαρώσουν και να εκφραστούν με όποιο τρόπο θέλουν αλλά και να μελετήσουν τα μαθήματα τους για το σχολείο του σωφρονιστικού ιδρύματος.

Οι ίδιοι, μέσα από τη συζήτηση που έγινε σε μία από τις τάξεις, επέδειξαν μεγάλη προθυμία τόσο στο να πάρουν πληροφορίες από εμάς για τον έξω κόσμο που αυτοί δεν βλέπουν αλλά και να μοιραστούν τις δικές τους εμπειρίες. Η ανταλλαγή πληροφοριών νιώθω ότι έγινε με γνήσιο ενδιαφέρον αλλά και ανάγκη να μοιραστούν τις εμπειρίες τους, χωρίς να εκφράζουν κάποιο αρνητικό συναίσθημα ή παράπονο τόσο για τις ζωές τους όσο και τις δικές μας. Στο χώρο αυτό επετράπη η συζήτηση σε πιο χαλαρό επίπεδο και σύντομα είχε δημιουργηθεί ένα ευχάριστο και φιλικό κλίμα όπου κάθε θέμα είχε τη θέση του και το χρόνο που του άρμοζε για να αναπτυχθεί. Άλλοι έγκλειστοι ήταν περισσότερο ντροπαλοί από άλλους, ίσως λόγω της καχυποψίας τους προς τη φύση της επίσκεψης, κατάφεραν όμως με κάποια ώθηση και ενθάρρυνση να συμμετάσχουν στις δημιουργικές δραστηριότητες. Αυτό φάνηκε να συμβαίνει καθώς δεν είχαν συνηθίσει να εκθέτουν τον εαυτό τους στους άλλους, παράλληλα όμως είχαν την ανάγκη να ακουστούν αυτά που είχαν να πουν. Οι περισσότεροι ήταν παιδιά που δεν είχαν την ευκαιρία, το χρόνο και την όρεξη να δεχτούν σωστή και συνεχιζόμενη μόρφωση, τόσο από το σχολείο όσο και από το περιβάλλον στο οποίο ζούσαν. Είναι όμως πολύ ευχάριστο και αισιόδοξο που κάποιοι άδραξαν την ευκαιρία να συνεχίσουν αυτό που άφησαν και να το τελειοποιήσουν, έχοντας το χρόνο και τη στήριξη σε ένα περιβάλλον που πολλοί βρίσκουν ξένο, εχθρικό και πάνω από όλα εντελώς αντισυμβατικό για το σκοπό αυτό. Κάτι τέτοιο με βοήθησε να καταλάβω ότι με τα σωστά ερεθίσματα και το χρόνο για να τα απορροφήσεις είναι δυνατό για τον οποιοδήποτε να αγκαλιάσει τη μόρφωση που του αρμόζει και που τον εκφράζει, κάνοντας τον να νιώθει συμπληρωμένος και ελεύθερος να την αναζητήσει.

Τέλος, είναι λογικό ότι οι ζωές των ίδιων καθώς και των κοντινών προσώπων τους, ειδικά σε ένα τέτοιο περιβάλλον, είναι ένα ιδιαίτερα λεπτό θέμα, το οποίο αν θιχθεί με λάθος τρόπο και χωρίς την προσοχή που του αναλογεί μπορεί να προκαλέσει τα αρνητικών συναισθημάτων. Είναι ένα θέμα που είχε συζητηθεί πριν την επίσκεψη επανειλημμένα αλλά είναι σημαντικό να θυχτεί ότι ενώ είναι πραγματικά ωφέλιμο να πάρουμε κάτι από αυτούς τους ανθρώπους, εφόσον μια τέτοια ευκαιρία είναι πραγματικά σπάνια, οφείλουμε όμως να σεβαστούμε και την ιδιωτικότητα τους και το είναι τους, που ήδη παραβιάζεται σε ένα βαθμό με την παραμονή τους σε ένα περιβάλλον εγκλεισμού. Παρόλα αυτά ακόμα και σε αυτή την περίπτωση, οι

έγκλειστοι έδειξαν ένα εξαιρετικό επίπεδο χαρακτήρα, κάνοντας με να πιστεύω ότι έχουν δουλέψει αρκετά με τις σκέψεις αυτές ώστε να μπορούν να τις διαχειριστούν.

30. Παραδείσης Γιώργος, Ψυχολόγος (paradeises@gmail.com)

Η επίσκεψη μας στις φυλακές στα πλαίσια του μεταπτυχιακού προγράμματος σπουδών ξεκίνησε ουσιαστικά μια εβδομάδα πριν την επίσκεψη, από την ημέρα της ανακοίνωσης της ημε-ρομηνίας την οποία θα πραγματοποιούταν. Με την άφιξη της πληροφορίας, ξεκινήσαμε μαθήματα γύρω από το θέμα της φυλακής και της επιτήρησης, διαβάσαμε κείμενα γύρω από τον Φουκό και μπήκαμε μεταξύ μας σε διάλογο γύρω από το συγκεκριμένο θέμα. Σε συνδυασμό με τα γεγονότα που συμβαίνουν τον τελευταίο μήνα στα Εξάρχεια στην Αθήνα, η παραπάνω διαδικασία έβαλε ολόκληρη την ομάδα σε ένα πολύ συγκεκριμένο κλίμα πριν ακόμη μπούμε στο λεωφορείο.

Φτάνοντας έξω από το κτίριο το πρώτο συναίσθημα που ένιωσα ήταν άγχος ανάμεικτο με φόβο. Σε πολλούς από την ομάδα έκανε εντύπωση το ύψος που είχαν τα τείχη. Προσωπικά δεν μου δημιούργησε κάποιο ιδιαίτερο συναίσθημα, είχε τύχει πολλές φορές να περάσω έξω από «καταστήματα κράτησης» και τα τείχη μου φάνηκαν ίδια. Αυτό το οποίο άγγιξε, τρόμαξε, ψυχοπλάκωσε εμένα, άμεσα, ήταν η ερημιά. Περίμενα να δω πιο πολλούς φρουρούς στον ε-ξωτερικό χώρο, πάνω στα τείχη, στο προαύλιο της εισόδου, δεν ξέρω τι ακριβώς περίμενα, πάντως αυτή η ερημιά, αυτά τα άδεια τείχη με τα κουβούκλια με τα φιμέ τζάμια -που λίγο με-τράει αν είχαν μέσα άνθρωπο ή όχι αφού δεν μπορείς να τον δεις -η άδεια αυλή, με έφερε σε μία κατάσταση απόγνωσης άμεσα.

Η αμέσως επόμενη δυσκολία και συνειδητοποίηση προέκυψε από την είσοδο μας στον χώρο της φυλακής, εκεί όπου έπρεπε να περάσουμε από έλεγχο. Υπήρχε πρόβλημα με την έλλειψη ταυτότητας μου, που δεν έπρεπε να υπάρχει αφού είχα δίπλωμα, αλλά ήθελαν να κα-ταγράψουν τον αριθμό της ταυτότητας, η είσοδος γινόταν σε πεντάδες και σε συνδυασμό με την πληροφορία που ήρθε από την καθηγήτρια ότι το να καταφέρουμε να μπούμε συμπερι-λάμβανε μία διαδικασία διαπραγματεύσεων 8 μηνών με έκανε να συνειδητοποιήσω ότι όσο δύσκολο είναι να βγεις από τη φυλακή, άλλο τόσο δύσκολο είναι να μπεις εάν δεν είσαι κρα-τούμενος. Αυτός ο απόλυτος διαχωρισμός των μέσα με τους έξω, αυξάνει την

τρομακτική διάσταση του θέματος. Για το κράτος τα πάντα είναι ορατά εντός και εκτός των δομών του, αλλά για τους πολίτες τα πράγματα είναι αθέατα. «Θα μαθαίνεις μόνο όσα χρειάζεται να ξέρεις», ήταν μία φράση από μία παλιά ταινία που μου ήρθε στο μυαλό.

Επόμενο μεγάλο σοκ το μέγεθος του διαδρόμου κατά την είσοδο στην πτέρυγα. Τεράστιος, άδειος πιο μακρύς απ' ότι χρειάζεται αλλά κυρίως πιο φαρδύς απ' ότι χρειάζεται. Σκύβω στον διπλανό μου καθώς περπατάμε και του ψιθυρίζω «αντιλαμβάνεσαι ότι είναι τόσο φαρδύς για να χωράει μια διμοιρία και τόσο μακρύς για να μπορείς να πυροβολήσεις από την άλλη άκρη;». Κουνάει το κεφάλι και προχωράμε ακόμα πιο μέσα.

Οι κρατούμενοι σηκώνονται να καθίσουμε. Στέκομαι όρθιος και παρατηρώ ενώ κάνουν ησυχία. Γνωριζόμαστε στην αίθουσα και ξεκινάμε τη δράση. Τους συμπαθώ πάρα πολύ. Έρχεται η ώρα για το διάλειμμα και μας λένε ότι πρέπει να κάνουμε διάλειμμα ομάδα - ομάδα. Ανοίγουν το παράθυρο και αρχίζουν να καπνίζουν και τότε τους ρωτάω και μαθαίνω ότι μπο-ρούν ελεύθερα να καπνίσουν σε αυτόν τον χώρο. Συνειδητοποιώ ότι επί δύο ώρες που κάναμε τη δράση, επιτρεπόταν να καπνίσουν αλλά κανείς δεν ζήτησε να ανάψει τσιγάρο.

Έχοντας περάσει από ψυχιατρεία στη Λέρο και στην Θεσσαλονίκη, το πρώτο πράγμα που έκανα ήταν να παίρνω τσιγάρα, γιατί πάντα οι έγκλειστοι χαίρονται να σου κάνουν τράκα και εγώ χαίρομαι να τους δίνω. Εδώ μας κερνάνε τσιγάρα και επιμένουν να πάρουμε από τα δικά τους. Η αξιοπρέπεια, η τιμή, η ανθρωπιά τους με αφήνει άναυδο.

Γυρνάω σε μία συμφοιτήτρια και λέω. «Έχει περάσει μία ώρα. Θυμάσαι πως είναι ο διά-δρομος και όλα όσα υπάρχουν μέχρι το έξω;». Όχι, απαντάει. Ούτε εγώ. Αν σε απορροφάει αυτό το πλαίσιο τόσο πολύ σε μία ώρα, πως να είναι όταν είσαι εδώ για μέρες, μήνες, χρόνια; «Μετά από λίγο ξεχνάς και τους δρόμους» σχολιάζει κάποιος από την ομάδα λίγο μετά.

Στο διάλειμμα καπνίζω μαζί τους. Νιώθω να επικοινωνώ καλύτερα απ' όσο επικοινωνώ με γνωστούς στο Ρέθυμνο. Νιώθω πάρα πολλά πράγματα ταυτόχρονα, δεν είναι δυνατό να τα καταγράψω όλα, ούτε και θέλω. Νιώθω επίσης πολύ μικρός δίπλα σε αυτούς τους ανθρώπους. Εκτιμώ την εμπειρία τους, θαυμάζω την γνώση που έχουν χωρίς να το ξέρουν καν ότι αυτό το πράγμα είναι γνώση. Είχε πει κάποιος στην αρχή της συνάντησης «είμαι 21 χρόνια μέσα, δε ξέρω να κάνω τίποτα» και από

εκείνη την ώρα σκέφτομαι ότι γνώση είναι αυτό που έχεις ζή-σει, και ότι αυτός ο άνθρωπος είναι σχεδόν σοφός. «Είναι μεγάλο σχολείο η φυλακή» μου λέ-ει ο Γιώργος ενώ καπνίζουμε παρέα. «Χρήσιμο σχολείο. Πολύ», συνεχίζει «Μα μέχρι δύο χρόνια. Μετά αρχίζει να βαραίνει...» και χάνεται σε σκέψεις.

Έρχεται η ώρα να αποχωρήσουμε. Κανείς μας δεν έχει καταλάβει πως διάολο πέρασαν τέσσερις ώρες. Δε θέλω να φύγω, νιώθω ότι δεν τους έχω χορτάσει αυτούς τους ανθρώπους. Θέλω να τους πάρω μαζί μου στο πανεπιστήμιο, θέλω να μείνω εκεί μαζί τους, σκέφτομαι ότι τίποτα από τα δύο δεν το «θέλω πραγματικά», σε άλλο πλαίσιο άλλες σχέσεις λέει η θεωρία και από τη στιγμή που δε θέλω να τους αποχωριστώ αρχίζω να αναρωτιέμαι τι σκατά θα πει «πραγματικά». Πάω και τους αποχαιρετώ έναν, έναν και πιάνω τον εαυτό μου να είναι τόσο ένθερμος που με ξαφνιάζει.

Βγαίνοντας ο διάδρομος μου φαίνεται πολύ πιο μικρός σε μήκος -πράγμα επίσης τρομα-κτικό -αν και δεν έχω αποφασίσει ακόμη γιατί. Στέκομαι στον προαύλιο χώρο, έξω πλέον από το κτήριο της φυλακής όπου μαζεύονται οι ομάδες γύρω από τους καθηγητές.

Σκέφτομαι αυτούς τους ανθρώπους. Που με κέρασαν τσιγάρα, που μου μίλησαν λες και μπορώ να καταλάβω χωρίς να το έχω ζήσει. Που μου είπαν να ξαναέρθεις. Που όταν έβγαινα να πάω τουαλέτα και ήταν μόνο αστυνομικοί στον χώρο ένιωθα ανασφάλεια και στο διάλειμ-μα που ήταν κ αυτοί ένιωθα ήσυχος. Αυτούς τους ανθρώπους που ένιωσα στο διάλειμμα που καθόμασταν «έξω» ότι μετακινούνταν τάχα καθώς μιλούσαμε και έμπαιναν διακριτικά ανάμε-σα στον αξιωματικό υπηρεσίας και σε μένα.

Σκέφτομαι εμάς. Που αυτούς τους ανθρώπους τους έχουμε κλειδώσει, τους έχουμε πέ-ταξει σε μια φουκοϊκή ετεροτοπία, που τους έχουμε κάνει απόβλητους του Μπάουμαν.

Έχω χάσει και τα τελευταία ψήγματα εκτίμησης για την ανθρωπότητα.

Έχω κερδίσει μία απεριόριστη εκτίμηση για τον άνθρωπο.

Μικρές συλλογικότητες σκέφτομαι αποχωρώντας .

Μικρές.

Συλλογικότητες.

31. Πατάτα Ελένη, Πατάτα (lenakp@gmail.com)

Σχολείο!!

Για κάποιους αδιάφορο, για άλλους σπουδαίο!

Σίγουρα κανείς από τους τους τρόφιμους που συναντήσαμε δε θεωρούσε το σχολείο ως κάτι σημαντικό όταν ήταν παιδί. Ήταν απλώς μια υποχρέωση για εκείνους.

Για τους ντόπιους που ήταν εκεί, πρώτη τους δουλεία, αγάπη, υποχρέωση ήταν η εξοχή και σε δεύτερη μοίρα έμπαινε το σχολείο.. Κανείς τους δεν το ήθελε πραγματικά..

".. εμείς πρόβατα είχαμε.. το πρωί πρωί βοηθούσα τον πατέρα μας και μετά πήγαινα στο σχολείο, κουρασμένος, οπότε τη μια μέρα πήγαινα και την άλλη όχι. Στο τέλος έμεινα από απουσίες. Ο διευθυντής την άλλη χρονιά με πέρασε ..."

".. η αγάπη μου είναι η εξοχή. Το σχολείο ήταν αγγαρεία και η μάνα μας τα βράδια με τη βίτσα μπροστά μας για να διαβάσουμε.."

Άλλος ήρθε μόνος του, από την Αλβανία, 13 χρονών οπότε δεν υπήρχε χρόνος για μάθηση παρά μόνο για επιβίωση..

Υπήρχε βέβαια και εξαίρεση τρόφιμου που πριν ενηλικιωθεί πάλευε στο νυχτερινό σχολείο, εκεί βέβαια είχε παράπονο από καθηγητή που του έβαλε απουσία γιατί είχε ξεχάσει το βιβλίο του αντί όπως μας είπε να σεβαστεί και να σκεφτεί ότι για να πηγαίνει στο νυχτερινό, το πρωί θα δουλεύει και ίσως δεν είχε προλάβει να πάρει σπίτι του να πάρει την τσάντα του..

Το άτομο αυτό παρότι μπήκε στη φυλακή, πάλεψε στα σχολεία δεύτερης ευκαιρίας, έβγαλε ξανά το λύκειο μέσα στη φυλακή, " .. τα γράμματα δεν είναι κακά", έχει εκδόσει και βραβευτεί για ποιητικές συλλογές, το Μάιο έδωσε πανελλήνιες και τώρα περιμένει τη μεταφορά του στον Κορυδαλλό, για να μπορεί να πηγαίνει τρεις φορές την εβδομάδα στη σχολή που πέρασε..

Κάποιοι έλεγαν πως αν είχαν τότε το μυαλό που έχουν τώρα, θα κοιτούσαν τα γράμματα και ίσως δεν έμπλεκαν. Είναι στα Σχολεία Δεύτερης Ευκαιρίας, κοκορεύονται για τους βαθμούς τους και ζητούν στο λύκειο καθηγητές να τους κάνουν μάθημα. Άλλοι πηγαίνουν εκεί απλώς για τα "μεροκάματα", άλλοι για να περάσουν την ώρα τους και άλλοι για να κάνουν κάτι στη ζωή τους..

Γενικά σαν εμπειρία σίγουρα ανεκτίμητη.. και αυθεντική... Σε κάνει να σκέφτεσαι σαν κοινωνία τι θα μπορούσες να κάνεις, τι θα μπορούσες να αλλάξεις .. τι πρέπει

να αλλάξεις σαν εκπαιδευτικός για να μην αφήσουν και άλλα παιδιά τα "γράμματα"..

32. Περιστερίδη Μαρία, Φιλολόγος (mperisteridi@gmail.com)

Κύριε καθηγητά, όταν μας ανακοινώσατε ότι θα επισκεφθούμε τις φυλακές στα Χανιά, είχα ανάμεικτα συναισθήματα. Από τη μια πλευρά σκεφτόμουν ότι είναι μια εμπειρία που δεν τη ζει κάποιος κάθε μέρα αλλά από την άλλη ένιωθα μια προκατάληψη –ίσως κι ένα φόβο- για το τι είδους ανθρώπους θα συναντούσα εκεί και τι είδους επικοινωνία θα μπορούσαμε να έχουμε μεταξύ μας. Είχα ανυπομονησία, ιδιαίτερα όσο πλησίαζε η στιγμή που φτάναμε στις φυλακές. Η αλήθεια είναι ότι, όταν αντικρίζεις τα κάγκελα, τα συρματοπλέγματα και τους ψηλούς τοίχους, νιώθεις ένα σφίξιμο στο στομάχι για το πώς μπορεί να είναι ένα περιβάλλον αποκομμένο από την κοινωνία.

Η πρώτη εντύπωση, όταν μπήκαμε μέσα στη φυλακή, ήταν ένα θετικό συναίσθημα βλέποντας τους κρατούμενους με όλους εμάς μαζί στη μεγάλη αίθουσα να τραγουδάμε Ερωτόκριτο. Αυτό, όμως, που με στενοχώρησε ήταν ότι αμέσως αντίκρισα κρατούμενους- άτομα πολύ νεαρής ηλικίας.

Όταν μπήκαμε στην αίθουσα με την ομάδα των κρατουμένων, μου έκανε θετική εντύπωση το γεγονός ότι μας υποδέχτηκαν θερμά και με χαρά. Ήταν περισσότερο «ανοιχτοί» απ' ό,τι περίμενα. Ένιωσα ότι είχαν μεγάλη ανάγκη για επικοινωνία και ήθελαν να μοιραστούν τις σκέψεις τους μαζί μας, πράγμα που δεν σε αφήνει ασυγκίνητο.

Ακούσαμε πολλές και συγκινητικές ιστορίες, άλλες πραγματικές και με διάθεση μεταμέλειας, άλλες υπερβολικές και με διάθεση δικαιολογίας ή ωραιοποίησης καταστάσεων και περιστατικών που συνέβησαν. Συναντήσαμε και μιλήσαμε με ανθρώπους που έδειχναν διάθεση εξομολόγησης-μετάνοιας για όσα διέπραξαν στο παρελθόν. Είναι άνθρωποι που παλεύουν να ξορκίσουν τα φαντάσματα του παρελθόντος και νιώθεις ότι προσβλέπουν σε ένα μέλλον χωρίς φορτία.

Υπήρξαν βέβαια και αρκετοί που δεν έδειχναν να έχουν κατανοήσει ή μετανιώσει για τις πράξεις τους και παρατήρησα ότι προσπαθούσαν να δικαιολογηθούν ή και να παρουσιάσουν κάποια γεγονότα ωραιοποιημένα του τύπου «μια τράπεζα λήστεψα, δεν έγινε και κάτι φοβερό». Κατανοώ, βέβαια, ότι οι άνθρωποι αυτοί είναι

πιεσμένοι, έχουν να εκτίσουν βαρύτερες ποινές και σε τέτοιες περιπτώσεις νιώθεις ότι θες να δικαιολογήσεις και να αιτιολογήσεις τις πράξεις σου. Άλλωστε εμείς δεν πήγαμε εκεί ούτε ως εξομολογητές ούτε ως κριτές.

Αυτό πάντως που με λύπη μου διαπίστωσα είναι ότι και οι μεν και οι δε, δεν πιστεύουν ότι στη φυλακή μπορεί κάποιος να σωφρονιστεί. Επίσης, κοινή τους πεποίθηση είναι ότι «δεν υπάρχει δικαιοσύνη» και ότι είναι δύσκολο έως αδύνατο να έχουν δεύτερη ευκαιρία στη ζωή με την ουσία της λέξης (κυρίως οι ισοβίτες).

Τα συναισθήματα και οι σκέψεις μου μετά την επίσκεψη στη φυλακή συνεχίζουν να είναι ανάμεικτα. Τι εννοώ; Σκέφτομαι ότι αναμφισβήτητα το δικαίωμα στη μετάνοια και την αλλαγή δεν μπορεί να το στερεί κανείς από κανένα. Βίωσα έντονα συναισθήματα που κανένα έντυπο μέσο και καμία διαδικτυακή πηγή δε θα μπορούσε να μου προσφέρει. Δε θεωρώ ότι είμαι τόσο καχύποπτη ή επιφυλακτική, όσο ήμουν πριν την επίσκεψη, αλλά δε θεωρώ ότι έφτασα στο σημείο της ενσυναίσθησης γι' αυτούς τους ανθρώπους.

Αυτό που συνειδητοποίησα όμως και κατάλαβα ότι είναι υψίστης σημασίας –και το οποίο δεν είχα σπουδαιολογήσει πριν- είναι πόσο σημαντικό είναι γι' αυτούς τους ανθρώπους το Σχολείο Δεύτερης Ευκαιρίας. Ένα συμπέρασμα που έβγαλα είναι ότι για τους περισσότερους η έλλειψη παιδείας, η ελλιπής εκπαίδευση και βέβαια και οι συνθήκες ζωής τους οδήγησαν σε πράξεις που ενδεχομένως να είχαν αποφύγει (όχι όλοι αλλά ίσως αρκετοί).

Θα σας εξομολογηθώ ότι αυτό που δεν περίμενα να μου συμβεί ήταν το γεγονός ότι θα επιθυμούσα –και ως πρόκληση- να δουλέψω σε ΣΔΕ φυλακών, πράγμα το οποίο δυο εβδομάδες πριν δε θα μπορούσα να διανοηθώ. Επομένως, θεωρώ ότι παρά την αρχική μου επιφυλακτικότητα, κέρδισα πράγματα και κυρίως το γεγονός ότι «μπήκα» σε μια λογική ότι οι άνθρωποι αυτοί έχουν περισσότερη ανάγκη την εκπαίδευση απ' ό,τι μπορούσα να φανταστώ. Άλλωστε κατά Freire –για να είμαστε και στο πνεύμα της Κ.Π.- «η εκπαίδευση δεν είναι το ανώτατο στάδιο του αγώνα για τον κοινωνικό μετασχηματισμό, αλλά χωρίς αυτήν η κοινωνία δεν μπορεί να μετασχηματιστεί».

Επίσης συνειδητοποίησα –ομολογουμένως με τρόπο- ότι τελικά «ο παράδεισος από την κόλαση απέχει κάποια λεπτά, όσο η απόσταση από ένα σχολείο σε ένα κελί φυλακής».

Κύριε καθηγητά, θα είμαι απόλυτα ειλικρινής λέγοντάς σας ότι δεν κατάφερα να φτάσω στο σημείο της ενσυναίσθησης –που ίσως επιδίωκα/επιδιώκατε- αλλά όσα σας προανέφερα είναι μια κατάθεση ψυχής χωρίς ωραιοποιήσεις και μελοδραματισμούς.

Υ.Γ. Με συγκίνησαν κυρίως δυο κρατούμενοι: το νεαρό παιδί από την Κυψέλη –που ήταν στη φυλακή για κλοπές- όταν αναφερόμενος στην ιστορία του και κάνοντας ίσως την αυτοκριτική του είπε τη φράση «καλώς είμαι μέσα, είμαστε αλήτες». Ήταν, κατά τη γνώμη μου μια συγκλονιστική «απολογία» από ένα νέο 24 ετών που υποδηλώνει, νομίζω, ότι έχει συνειδητοποιήσει τις πράξεις του και πιστεύω και εύχομαι ολόψυχα να επανενταχθεί σύντομα στην κοινωνία.

Ο δεύτερος κρατούμενος –ισοβίτης, για έγκλημα τιμής, όπως είπε- με συγκίνησε, όταν στο διάλειμμα μου είπε «είπες ότι ήσουν προκατελιημμένη, πριν έρθεις. Είσαι ειλικρινής». Κατάλαβα ότι οι άνθρωποι αυτοί δε θέλουν τον οίκτο μας. Επιθυμούν να τους μιλήσουμε ξεκάθαρα και να επικοινωνήσουμε ουσιαστικά μαζί τους.

33. Πετράκη Ελευθερία, Καθηγήτρια Μαθηματικών (e_petraki@yahoo.com)

Η εμπειρία αυτή δεν περιγράφεται με λόγια ,αυτό θα μπορούσε να είναι ένας τίτλος της επίσκεψης μας στις φυλακές υψίστης ασφαλείας στην Αγυιά Χανίων.

Πολλές φορές όταν ακούμε για φύλακές και φυλακισμένους σκεφτόμαστε ότι είναι κάτι πολύ μακριά από εμάς γι' αυτό και αρχικά τα συναισθήματα μας ήταν φόβος και ανησυχία για το τι θα συναντήσουμε. Τα συναισθήματα αυτά τα διαδέχτηκαν αρχικά η αμηχανία όταν μπήκαμε σε μια μεγάλη αίθουσα για να συναντηθούμε όλοι μαζί και στη συνέχεια, η ηρεμία, η συμπάθεια και η αποδοχή, όταν τελικά μιλήσαμε με τους ανθρώπους αυτούς που ζουν έγκλειστοι στις φυλακές, αναλογιζόμενοι τις αιτίες που τους οδήγησαν σε αυτή τη θέση. Κάποια πράγματα τα ακούμε και αποστασιοποιούμαστε από αυτά και νομίζουμε ότι είναι μόνο ποσοστά και αριθμοί αλλά διαπιστώσαμε ότι το βίωμα είναι πολύ πιο ισχυρό από οποιαδήποτε είδηση ή συζήτηση. Μάθαμε για τη ζωή των ανθρώπων εκεί, την καθημερινότητα τους, τα όνειρά τους, την ανάγκη τους για μάθηση και την όρεξη τους για ζωή παρά το γεγονός ότι είναι έγκλειστοι.

Μέσα από τη συζήτηση και τη δική μας παρότρυνση, οι κρατούμενοι ανοίχτηκαν και μας έδωσαν πολυτιμότερες συμβουλές ο καθένας ανάλογα με την εμπειρία του.

Πόνος, συγκίνηση και θαυμασμός ήταν μερικά μόνο από τα συναισθήματα που νιώσαμε σ' αυτή τη φορτισμένη ατμόσφαιρα.

Διαπιστώσαμε ότι η κοινωνική προέλευση παίζει πολύ σημαντικό ρόλο σε όλα ακόμα και στη ζωή στη φυλακή αφού ένας φυλακισμένος ζει καλύτερα όταν έχει χρήματα ακόμα και μέσα εκεί. Μας είπαν για την απογοήτευση τους για το γεγονός όπως είπαν ότι «δεν υπάρχει δικαιοσύνη». Αλλά και για το γεγονός ότι όταν ένας άνθρωπος δεν περιμένει τίποτα από την κοινωνία η οποία συνεχώς τον απορρίπτει τελικά αυτός προσπαθεί να την εξαπατήσει για να επιβιώσει με αποτέλεσμα τις περισσότερες φορές να γυρνά ξανά και ξανά στην φυλακή.

Κάτι άλλο που διαπιστώσαμε είναι ότι τα όνειρά υπάρχουν παντού ακόμα και πίσω από τα κάγκελα της φυλακής γι' αυτό και οι άνθρωποι εκεί συνεχίζουν να ονειρεύονται. Επίσης διακρίναμε τη μεγάλη σημασία που θα μπορούσε να παίξει στη ζωή τους το σχολείο, το οποίο όλοι, κατά κοινή ομολογία αν είχαν συνεχίσει, η ζωή τους θα είχε πάρει διαφορετική τροπή. Γι' αυτό και ένας μεγάλος αριθμός από αυτούς το συνεχίζουν μέσα στην φυλακή είτε με μορφή Σ.Δ.Ε. είτε διαβάζοντας μόνοι τους για το απολυτήριο λυκείου αλλά και για την εισαγωγή τους στη τριτοβάθμια εκπαίδευση πράγμα που δείχνει ποσό πολύ έχουν αναγνωρίσει την αξία της εκπαίδευσης και ποσό λάθος έκαναν που αφήσαν το σχολείο.

Τέλος αναγνώρισαν την αξία ενός καλού δάσκαλου που θα κατάφερνε να τους κρατήσει εκεί (στο σχολείο) και η ζωή τους να ήταν τελείως διαφορετική, αλλά και το γεγονός ότι αξίζουν μια δεύτερη ευκαιρία για να μπορέσουν να ενταχθούν ομαλά στην κοινωνία και να μην οδηγηθούν για άλλη μια φορά πίσω στη φυλακή.

Φεύγοντας από εκεί και αναλογιζόμενοι αυτά που είδαμε μια ευχή μονάχα μπήκε στο μυαλό όλων μας, στο μέλλον τα παιδιά μας να ζήσουν σε μια ειρηνική κοινωνία χωρίς φυλακές αλλά μόνο με σχολεία.

34. Ραμουτσάκη Ιωάννα, Φιλολόγος (ioannar@hotmail.com)

Η επίσκεψη στις Φυλακές Χανίων (Δεκέμβριος 2019), στο πλαίσιο του Μεταπτυχιακού Προγράμματος <<Κριτική Παιδαγωγική και Εκπαίδευση Εκπαιδευτικών>> ήταν μια πολύ θετική εμπειρία, η οποία μας επέτρεψε να προσεγγίσουμε μια ευάλωτη κοινωνική ομάδα, να συνομιλήσουμε με τα μέλη της και να δούμε πώς μπορούν να μετασηματιστούν τυχόν αρνητικές, στερεοτυπικές

αντιλήψεις, μέσα από τη συγκεκριμένη βιωματική εμπειρία. Παράλληλα, μέσα από την επίσκεψη αυτή, αναδείχτηκε, για μία ακόμα φορά, η αναγκαιότητα υπεράσπισης του Ανθρώπου, σε κάθε επίπεδο.

Πριν από την επίσκεψη

Η οργάνωση της επίσκεψης ήταν πολύ καλή, ο χώρος και οι υποδομές ανθρώπινες, όπως και η συμπεριφορά του προσωπικού των φυλακών. Όλοι οι υπάλληλοι μας υποδέχτηκαν και μας μίλησαν με φιλική και καλή διάθεση. Το ίδιο και οι κρατούμενοι, στις ομάδες εργασίας, τις οποίες δημιουργήσαμε.

Παρόλ' αυτά, πριν από την επίσκεψη, υπήρχε ένας διάχυτος φόβος και μια ανησυχία για το άγνωστο, η οποία ενισχυόταν από την επίγνωση του ότι η φυλακή, την οποία επισκεπτόμασταν, ήταν μια φυλακή για <<βαρυποινίτες>>. Το άγχος αυτό υποχώρησε, ήδη από τα πρώτα λεπτά της συνάντησης και τις πρώτες κουβέντες που ανταλλάξαμε με τους ανθρώπους αυτούς. Η αρχική συνάντηση έγινε σε μια μεγάλη αίθουσα των φυλακών. Οι κρατούμενοι σηκώθηκαν, για να καθίσουμε και ένα μουσικό άκουσμα εγκαινίασε την έναρξη της επικοινωνίας μας μαζί τους. Το στοιχείο αυτό και η δυναμική της ομάδας, στις ομάδες εργασίας που δημιουργήθηκαν, στη συνέχεια, στις αίθουσες της Βιβλιοθήκης, επέτρεψαν να δημιουργηθεί, σταδιακά, ένα κλίμα εμπιστοσύνης και συναισθηματικής ασφάλειας, ώστε η ομάδα (επισκέπτες και κρατούμενοι) να περάσει στο έργο (συζήτηση, επικοινωνία, δραστηριότητες).

Κατά τη διάρκεια της επίσκεψης

Κατά τη διάρκεια της επίσκεψης και, ειδικότερα, της συζήτησής μας με τους κρατούμενους, υπήρξε ανθρώπινο πλησίασμα, το οποίο επέτρεψε να αναδειχτούν συναισθήματα, ιδέες και προβληματισμοί. Παρατηρήθηκε, επίσης, σταδιακή μεταστροφή τυχόν αρνητικών συναισθημάτων, όπως του άγχους και της ανησυχίας, σε κάτι θετικό (ανακούφιση, συγκίνηση, ικανοποίηση από την κατάθεση χρόνου και ψυχής σε ανθρώπους, που είχαν ανάγκη από λίγη ζεστασιά, λίγη παρέα, ένα λόγο συμπόνιας και ενθάρρυνσης).

Κι αυτό το κλίμα <<διαλεκτικής>> και όχι υλικής αλληλεγγύης, το οποίο δημιουργήθηκε, ήταν αποτέλεσμα ουσιαστικής επικοινωνίας και συνεργασίας, σε ένα πλαίσιο διαλόγου, αλληλοσεβασμού και ανθρωπιάς. Η δυναμική της μικρής ομάδας βοήθησε στο συναισθηματικό άνοιγμα του ενός προς τον άλλο και στην

ελεύθερη έκφραση συναισθημάτων, ιδεών, προβληματισμών και από τις δύο πλευρές.

Μετά την επίσκεψη

Η ικανοποίηση όλων από τη συζήτηση ήταν εμφανής και εκφράστηκε και κατά τη διάρκεια, αλλά και μετά το πέρας της συνάντησης. Δεν ήταν μόνο το ότι κρατήσαμε λίγη συντροφιά σε ανθρώπους, που είχαν απόλυτη ανάγκη από επικοινωνία και παρέα, αλλά και το ότι τους αντιμετωπίσαμε ως ισότιμους συνομιλητές, ως συνανθρώπους μας, τους οποίους ακούσαμε και κατανοήσαμε. Δεν τους αντιμετωπίσαμε ως άτομα, τα οποία μας εμπνέουν, απλώς και μόνο, τον οίκτο. Λειτουργήσαμε ως ενιαία ομάδα, ανταλλάξαμε απόψεις, συναισθήματα και προβληματισμούς.

Η ανθρώπινη αυτή προσέγγιση ήταν αισθητή και στους κρατούμενους. Αυτό φάνηκε από τις ευχαριστίες τους και από την ικανοποίηση, την οποία βλέπαμε στα πρόσωπά τους. << Μας βοηθήσατε και μόνο που ήρθατε>> μας είπαν. Ήταν πολύ συγκινητικό το ότι κάποιος από τους κρατούμενους μας πρόσφερε ένα μικρό χειροποίητο δωράκι, το οποίο έφτιαξε ο ίδιος και μας το πρόσφερε από καρδιάς, όπως, επίσης, και το ότι, καθώς προχωρούσαμε, για να φύγουμε, αφού είχαμε τελειώσει τη συζήτηση μαζί τους, οι κρατούμενοι μας χαιρετούσαν, κατά μήκος των διαδρόμων, ενώ φεύγαμε.

Ακολούθησε αναπλαισίωση της επίσκεψης, υπό το πρίσμα της Κριτικής Παιδαγωγικής και αναστοχασμός, στο προαύλιο των φυλακών και, στη συνέχεια, στο Πανεπιστήμιο. η αναστοχαστική αυτή διαδικασία βοήθησε, από τη μια, στη συνειδητοποίηση της ανάγκης για περαιτέρω ευαισθητοποίηση της κοινωνίας μας απέναντι στις ευάλωτες κοινωνικές ομάδες και, από την άλλη, υπογράμμισε, για ακόμα μία φορά, την αναγκαιότητα για την καλλιέργεια σωστών Ανθρώπων, για τη δημιουργία του Ανθρώπου-Πολίτη, που διαθέτει, εκτός από γνώση και την απαιτούμενη κοινωνική μόρφωση και ευαισθησία, τη συναισθηματική ωριμότητα και ενσυναίσθηση, για να μπορεί να κάνει πράξη <<το συμπάσχειν και το συμπονείν>>, για να μπορεί να συμπαραστέκεται, να μπαίνει στη θέση του άλλου και να τον κατανοεί, με μια λέξη, να μπορεί να στηρίζει και να νοιάζεται για τον άλλο.

Μέσα από τέτοιες δράσεις και βιωματικές εμπειρίες, η Εκπαίδευση των Εκπαιδευτικών, η Εκπαίδευση Ενηλίκων, αλλά και Ανηλίκων (μαθητών και

μαθητριών) μπορεί να αποκτήσει άλλη διάσταση, συμβάλλοντας στην ολόπλευρη καλλιέργεια της προσωπικότητας, μέσω της αναπλαισίωσης των βιωματικών εμπειριών, υπό το πρίσμα του κριτικού στοχασμού.

Θέματα

Ειδικότερα, σε σχέση με την Κριτική Παιδαγωγική, η επίσκεψη αυτή βοήθησε να συζητηθούν τα παρακάτω θέματα:

- 1) Το θέμα της δικαιοσύνης και της αδικίας εν γένει
- 2) Το θέμα της υπερβολής, σε σχέση με την τιμωρία και το γενικότερο σύστημα της Δικαιοσύνης
- 3) Το θέμα μιας νέας ευκαιρίας στη ζωή για τους ανθρώπους αυτούς
- 4) Το θέμα της τωρινής τους κατάστασης (οι ασχολίες, η εκπαίδευσή τους και άλλες πτυχές της καθημερινότητάς τους) και της μετέπειτα πορείας τους,
- 5) Συναισθήματα, σκέψεις, όνειρα- αναστοχασμός
- 6) Η ευθύνη των πολιτών για την πρόληψη τέτοιων φαινομένων
- 7) Η αλληλεγγύη προς τις ευπαθείς κοινωνικά ομάδες του πληθυσμού κ.ά.

Οι αφηγήσεις ζωής

Από τις αφηγήσεις των κρατουμένων για τη ζωή τους, προκύπτει ότι η έλλειψη αγάπης και κατανόησης από το στενότερο ή το ευρύτερο περιβάλλον, η έλλειψη σταθερότητας χαρακτήρα ήταν βασικές αιτίες για τη μετέπειτα πορεία τους. Στις αφηγήσεις τους καταγράφονται και οριακές καταστάσεις. Είναι χαρακτηριστική η φράση ενός από τους κρατούμενους: <<Δεν είμαστε οι χειρότεροι, αλλά εγκλωβισμένοι στην ψυχή και στο σώμα>>. Αξιοσημείωτο ήταν ότι οι περισσότεροι, αλλά και οι γονείς τους, διέθεταν κάποια εκπαίδευση και μόρφωση, όπως μας είπαν, αναγνωρίζοντας τα λάθη τους. Διάχυτη ήταν η λαχτάρα για επιστροφή στην οικογένεια, για μια νέα ευκαιρία, για μια κανονική ζωή.

Υποστηρίξαμε την ενδυνάμωση και το άκουσμα όλων <<των φωνών>>, δίνοντας το λόγο σε όλους. Μάλιστα, λόγω του καλού κλίματος, οι περισσότεροι ήθελαν να μιλήσουν αρκετές φορές.

Η βιωματική προσέγγιση

Η βιωματική προσέγγιση βοήθησε το ανθρώπινο πλησίασμα, την ανάδειξη ποικίλων θεμάτων, το αυθεντικό μοίρασμα συναισθημάτων, σκέψεων, ελπίδων. Μέσα από αυτή την κατάθεση ψυχής, δόθηκε η ευκαιρία αφενός στους κρατούμενους να αναστοχαστούν τη ζωή και την πορεία τους, να την κατανοήσουν καλύτερα, να

σκεφτούν με ένα πιο δημιουργικό και θετικό τρόπο για το μέλλον, αποφεύγοντας αρνητικές συμπεριφορές και ανάλογα λάθη. Αφετέρου, μέσα από τις βιωματικές αυτές αφηγήσεις των κρατουμένων, δόθηκε και σε εμάς η ευκαιρία να τους υποστηρίξουμε συναισθηματικά, να τονώσουμε την αυτοπεποίθηση και τη δημιουργικότητά τους, να ενδυναμώσουμε τη φωνή τους, να τους δώσουμε κουράγιο και δύναμη, να τους κάνουμε να αντιμετωπίσουν με αισιοδοξία, με θετική και δημιουργική διάθεση την επανένταξή τους στην κανονική ζωή, μετά την αποφυλάκισή τους, καλλιεργώντας περαιτέρω την ενσυναίσθηση και την κοινωνική μας ευαισθησία.

Μέσα από τη συζήτηση μαζί τους αναδείχτηκε η μεγάλη παιδαγωγική πρόκληση, η σημασία της Παιδαγωγικής της αγάπης και της ελπίδας, η σημασία της Παιδαγωγικής για την ανακούφιση των καταπιεσμένων, η σημασία της αξιοποίησης της δημιουργικότητας των κοινωνικά ευάλωτων και ευπαθών ομάδων, της μεταστροφής του αρνητικού σε θετικό, σε θετική στάση και κατάφαση ζωής.

Μέσα από αυτή την επικοινωνία, ο ένας έμαθε από τον άλλο και αναδείχτηκε εντονότερα η σημασία της κοινωνικής μας ευθύνης ως ανθρώπων, ως σκεπτόμενων και κοινωνικά ευαίσθητων πολιτών, καθώς και η μεγάλη σημασία της διαλεκτικής αλληλεγγύης στο σύγχρονο, συνεχώς δοκιμαζόμενο κόσμο, μέσα από την πραγματική συνάντηση ανθρώπου με άνθρωπο.

35. Ρες Καλλιόπη, Νηπιαγωγός (kalliopi.res@gmail.com)

Φτάνοντας έξω από τις φυλακές των Χανίων με την ομάδα μας, το στομάχι μου είχε σφιχτεί μόνο στην ιδέα της επερχόμενης συνάντησης που θα είχαμε, καθώς φανταζόμουν πως πολλά επόκειτο να αλλάξουν μέσα μου. Αργότερα, βγαίνοντας από εκείνο το μέρος: "κατάστημα κράτησης" όπως ονομάζεται (μια ονομασία που μου φαίνεται τόσο περίεργη όποτε τη διαβάζω), η πρώτη σκέψη μου είχε επιβεβαιωθεί. Είναι πραγματικά πρωτόγνωρο συναίσθημα οι καινούριες συνειδητοποιήσεις που καλείσαι να αναγνωρίσεις στον εαυτό σου. Μια τέτοια ήταν και η εντύπωση που είχα περί της προοδευτικής και ανοιχτής σκέψης που θεωρώ πως με διακατέχει γενικά. Παρ' όλα αυτά ξαφνικά είδα πως τόσο καιρό καταλάμβανε το μυαλό μου ένα ακόμα μεγάλο στερεότυπο, αυτό που αφορά τον εγκλεισμό. Άπειρες φορές έχω περάσει έξω από τις φυλακές Αλικαρνασσού. Σχεδόν

πάντα τα ίδια συναισθήματα: απορία, απέχθεια, ίσως φόβος και σίγουρα πολύ αρνητικά προϋδρασμένα τόσο για το χώρο, όσο και για τα "λουλούδια" (όπως συνηθίζαμε να αποκαλούμε τους ενοίκους περιπαιχτικά). Ευτυχώς, έφτασε η ώρα όλες αυτές οι σκέψεις να φιλτραριστούν καλύτερα και εντέλει να γκρεμιστούν.

Μπαίνοντας εκεί μέσα νομίζω πως όλοι περιμέναμε πως κάτι θα μάθουμε. Μα το κέρδος για μας ήταν τελικά ανέλπιστα μεγαλύτερο. Όταν σου δίνεται η ευκαιρία να βιώσεις για λίγο κάτι που υπό κανονικές συνθήκες δεν είναι εφικτό, όταν κάθεστε δίπλα δίπλα, συνομιλάτε και καταφέρνεις για λίγο να μπεις στη θέση του άλλου και άσχετα από το τι "έγκλημα" έχει διαπράξει που τον έχει οδηγήσει στην τωρινή πραγματικότητα, εσύ να νιώθεις την ανάγκη να αλλάξεις το σαθρό σύστημα παιδείας, σωφρονισμού, νομίζω πως είναι το πρώτο σημαντικό βήμα της έννοιας της Κριτικής Παιδαγωγικής.

Ποτέ δε θα ξεχάσω την ανάγκη για επικοινωνία, το αίσθημα ευθύνης, τη δίψα για ένα "άλλο σχολείο" που απέπνεαν αυτοί οι άνθρωποι. Σε έφερναν αντιμέτωπο με τις πιο απλές και βασικές εκφράσεις των πιο πολυσυζητημένων και βαρυσήμαντων εννοιών, όπως ελευθερία, δικαιοσύνη, αγάπη, σχολείο, παιδεία, ειλικρίνεια. Τελικά, ίσως φτάνεις να αναρωτιέσαι όντως ποια φυλακή είναι πιο υψίστης ασφαλείας' αυτή με τα πραγματικά συρματοπλέγματα ή αυτή που υψώνουμε μες το κεφάλι μας.

Υ.Γ. Παραθέτω μια φωτογραφία από ένα τοίχο σε κεντρικό δρόμο των Χανίων που θυμήθηκα καθώς έγραφα το κείμενο.

36. Σουνάπογλου Χριστίνα, Απόφοιτη Τμήματος Ιστορίας και Φιλοσοφίας της Επιστήμης (christina_sou@outlook.com)

«Όταν θα βγω από δω θέλω να πάω στο Φεγγάρι»

Φράση κρατούμενου φυλακών Αγιάς

Λίγες μέρες μετά την επίσκεψη στις φυλακές η εμπειρία είναι ακόμα έντονη..και φαίνεται πως έτσι θα μείνει για αρκετό καιρό.. Τώρα που έχει κυλίσει λίγος χρόνος και οι ώρες που περάσαμε αρχίζουν να θαμπώνουν στη μνήμη μας, έχουν αρχίσει να ξεχωρίζουν κάποιες στιγμές από εκείνες τις ώρες, εκείνες που ίσως θα μείνουν πιο έντονα χαραγμένες στη μνήμη.

Η δική μου επίσκεψη στις φυλακές ξεκίνησε με αμφιβολίες για αυτό που πάμε να κάνουμε, για το πόσο έτοιμες/έτοιμοι είμαστε, για το αν θα βοηθήσουμε τους κρατούμενους ή θα τους δυσκολέψουμε παραπάνω. Μέσα από συζητήσεις, όμως, με συναδέλφους και καθηγήτριες/ές που είχαν παρόμοιες εμπειρίες καθησυχάστηκα σε μεγάλο βαθμό, και κατάλαβα ότι μόνο αν πιστέψω πως θα κάνουμε κάτι όμορφο, θα πετύχει. Με αυτή την ησυχία μέσα μου ξεκίνησε η διαδρομή προς τις φυλακές. Ωστόσο το μεγαλύτερό μου άγχος παρέμενε η ύπαρξη ανταπόκρισης από τους κρατούμενους στο χρόνο που θα περνούσαμε μαζί και συμμετοχής τους στις δράσεις που είχαμε οργανώσει.

Όταν φτάσαμε έξω απ' το κτήριο των φυλακών όλα άρχισαν να αλλάζουν.. Όσο περνούσε η ώρα και ήξερα ότι πλησιάζουμε στους κρατούμενους η ηρεμία χανόταν και γεννιόταν μια ταραχή που λίγο πριν περάσουμε το σωματικό έλεγχο δεν μπορούσα πια να διαχειριστώ και ξέσπασε σε κλάμα.. Σκέφτηκα πως θα ναι καλύτερο να μην μπω.. Η κυρία Καλογιαννάκη με βοήθησε να ανακτήσω την ψυχραιμία μου και να μπω αποφασισμένη μέσα. Η ταραχή συνέχισε να υπάρχει σε όλη τη διάρκεια της επίσκεψης, αλλά ήταν κατευνασμένη. Οι παλμοί μου ήταν επί τέσσερις περίπου ώρες λίγο πιο γρήγοροι απ' ότι είναι πάντα. Κι αυτό όχι γιατί ένιωθα κάποια απειλή ή είχα κάποια ανησυχία για τη σωματική μου ακεραιότητα. Δεν ένιωσα ούτε μια στιγμή κάτι τέτοιο. Απλώς λόγω του γεγονότος ότι, αρχικά σκεφτόμουν κι έπειτα έβλεπα, τους έγκλειστους και τις μέρες που περνάνε εκεί μέσα.

Οι στιγμές που μου έχουν μείνει τώρα είναι κυρίως εκείνες που κουβεντιάζαμε κατειδιάν με τους κρατούμενους. Οι κουβέντες ενός κρατουμένου που μου είτε πως τον κατηγορήσαν χωρίς να έχει κάνει τίποτα σχετικό με την κατηγορία του ποτέ, με γέμισαν προβληματισμό. Γιατί ξέρω πως μπορεί να έλεγε ψέματα ή αλήθεια, μπορεί ακόμα να έλεγε τη δική του αλήθεια, ή το δικό του ψέμα, αλλά δεν τον διέκρινα από τους άλλους για το ότι μπορεί όντως να είναι αθώος. Το ίδιο μου έκανε αν είχαν διαπράξει κάποιο έγκλημα ή όχι.

Υπήρξαν βέβαια, προς έκπληξή μου, εκείνοι που με έκαναν να τους συναισθανθώ περισσότερο από άλλους. Ήταν οι νεότεροι. Τα νεαρά παιδιά κοντά στα είκοσι.. Για αρκετούς ακούστηκαν στις κουβέντες μας οι κατηγορίες τους.. Άλλος μετέφερε ναρκωτικά, άλλον τον πήρε ο πατέρας του μαζί του για να σκοτώσουν κάποιον.. Όλα αυτά μου φαίνονταν απλώς απερισκεψίες και χειρισμοί άλλων, σε μια περίοδο

νεότητας του ανθρώπου, που τον έφεραν να περνά τα υπόλοιπα νεαρά του χρόνια μέσα σε εκείνους τους τοίχους.

Είπαμε πολλά. Ρώτησα δύο κρατούμενους με καταγωγή από τα χωριά της Κρήτης, αν έχει έρθει κάποιος/α να τους επισκεφτεί που δεν περίμεναν να έρθει. Μου απάντησαν ότι τα επισκεπτήρια στις φυλακές υψίστης ασφαλείας δεν επιτρέπουν στον/ στην οποιαδήποτε να περάσει τις πόρτες της. Είπαν όμως, φανερά απογοητευμένοι, ότι περίμεναν ανθρώπους που δεν εμφανίστηκαν ποτέ.

Φράσεις των κρατουμένων από την κουβέντα μας στην ομάδα θα μείνουν στο μυαλό μου για αρκετό καιρό. «Μπορείς κάθε μέρα να βλέπεις την ίδια ταινία; Να ακούς το ίδιο τραγούδι; Αυτό είναι φυλακή», «Φυλακή θα πρέπει να τη λέμε, κι όχι σωφρονιστικό ίδρυμα», ήταν μερικές από εκείνες που είπε ο Α.

Οι μέρες περνάνε και σκέφτομαι συχνά τα ωράριά τους.. Τις ώρες που εγώ βγαίνω για βόλτα με το σκύλο μου, όταν τρώω ή όταν κάνω μπάνιο, σκέφτομαι τι κάνουν εκείνοι.

Είναι θλιβερό που κλείνουμε ανθρώπους εκεί μέσα. Νιώθω τώρα πιο πολύ από ποτέ ότι τους κλείνουμε εμείς, όλες και όλοι μας. Αλλά είναι και θαυμαστό το ότι εκείνοι δημιουργούν κοινότητα και διαμορφώνουν την πραγματικότητά τους με αυτούς τους όρους. Οστόσο η δική τους κοινωνική δομή, απ' ό,τι κατάλαβα συζητώντας μαζί τους, διέπεται από σκληρούς κανόνες και μορφές καταπίεσης πολύ βαρύτερες από εκείνες που βιώνουμε εμείς έξω. Αυτό φάνηκε τόσο από τις σχέσεις υπεροχής και άσκησης ελέγχου μεταξύ τους, οι οποίες εκδηλώθηκαν κατά τη διάρκεια των δράσεών μας όσο κι από την αφήγηση περιστατικών βίας εντός των φυλακών.

Στο χρόνο που περάσαμε με τους κρατούμενους περίμενα να νιώσω τα δυσάρεστα συναισθήματα λύπης και στενοχώριας. Δεν περίμενα όμως να χαρώ για το ότι θέλουν να μιλήσουν και να δουν κόσμο απ' έξω. Αυτός είναι κι ο σημαντικότερος λόγος για τον οποίο περιμένω την επόμενη συνάντηση μαζί τους. Γέμισα όμως και προβληματισμούς. Ποιοι/ες είναι μέσα και ποιοι/ες έξω; Είναι εκείνοι ή εμείς; Πώς θα ήταν αν ξαφνικά όλες/οι μας κλεινόμασταν σε φυλακές; Τι θα συνέβαινε; Τι είναι το δίκαιο και τι το άδικο; Ερωτήματα που ίσως φαίνονται κοινότυπα και επιφανειακά, αλλά που πραγματικά δημιουργούνταν αυτόματα κατά την επίσκεψή μας και μετά το πέρας της.

Στο τέλος της επίσκεψης, όταν η πόρτα έκλεισε πίσω μας, εκείνοι έμειναν μέσα. Ή έξω. Δεν ξέρω. Η επίσκεψή μου τέλειωσε όπως είχε αρχίσει, με προβληματισμό και δάκρυα στα μάτια.

37. Τζανακάκη Χρύσα, Νηπιαγωγός (amas55@otenet.gr)

Η επίσκεψη στις φυλακές υπήρξε για μένα μια μοναδική εμπειρία από διάφορες απόψεις. Δεν κρύβω πως στο άκουσμα της δράσης αυτής κυριεύθηκα από ένα αίσθημα αμηχανίας και φόβου που έφτανε σε σημείο να αναρωτιέμαι αν όντως θέλω να συμμετέχω στην πρωτοβουλία αυτή. Τελικά υπερίσχυσε η περιέργειά μου και η επιθυμία να εκμεταλλευτώ μια δυνατότητα που δε δίνεται καθημερινά σε κάποιον.

Την πρώτη στιγμή που αντίκρυσα το κτίριο κατακλύστηκα από όλα τα αρνητικά-αγχωτικά συναισθήματα που μπορεί να κρύβει ένας άνθρωπος μέσα του και όσο κι αν κάναμε χιούμορ με τους συμφοιτητές-τριες δεν μπορούσα να κρύψω. Στο ίδιο μήκος κύματος κινήθηκε η αίθουσα που γινόταν ο έλεγχος, το προαύλιο και εκείνοι οι ατελείωτοι διάδρομοι με όλα τα στερητικά α που τους αποδίδω (ανεκδιήγητοι, αχαρακτήριστοι, ανελήητοι, άχρωμοι, απάνθρωποι).

Η κατάληξή μας στην αίθουσα εκδηλώσεων ήταν ανακουφιστική για μένα καθώς σήμαινε το τέλος του φρικτού διαδρόμου και οδηγούσε σε μια μεγάλη βιβλιοθήκη, κάτι που μου φάνηκε παρήγορο και ελπιδοφόρο. Στην πρώτη μας επαφή με τους έγκλειστους βοήθησε στο «σπάσιμο του πάγου» ο ήχος των μουσικών οργάνων που έπαιξαν οι συμφοιτητές μας καθώς και το γεγονός ότι τραγουδήσαμε όλοι μαζί ένα απόσπασμα από τον Ερωτόκριτο του Βιτσέντζου Κορνάρου.

Στη συνέχεια χωριστήκαμε σε τρεις μικτές ομάδες και από κει και πέρα η ώρα πέρασε χωρίς να το καταλάβω. Σταμάτησα να βλέπω και να σκέφτομαι τον χώρο και επικεντρώθηκα στους ανθρώπους και την αλληλεπίδραση που πιστεύω πως αναπτύχθηκε μεταξύ μας. Αντίκρυσα ανθρώπους με άγριο βλέμμα που γλύκαινε όταν μιλούσαν για τα παιδιά τους που μεγαλώνουν χωρίς εκείνους, νέα παιδιά που προσπαθούν να συμβιβαστούν με την ιδέα πως θα χάσουν τη νιότη τους στη φυλακή αλλά ονειρεύονται τη ζωή τους μετά. Ανθρώπους που με το ζόρι ολοκλήρωσαν τη φοίτησή τους στο δημοτικό σχολείο αλλά τώρα αναθεωρούν και προχωρούν στο γυμνάσιο και στο λύκειο.

Άκουσα τις ιστορίες που είχαν να μας διηγηθούν οι τρόφιμοι των φυλακών από τα σχολικά τους χρόνια, εξομολογήσεις παρακινούμενες από την εσωτερική ανάγκη τους για έκφραση και επικοινωνία, ένιωσα θυμό, συμπόνια, προβληματίστηκα πολύ. Θύμωσα με εμάς τους γονείς και τον τρόπο που μεγαλώνουμε τα παιδιά μας, για τα λάθος πρότυπα-παραδείγματα-αξίες, συμπόνεσα τους έγκλειστους για τον χαμένο χρόνο που περνούν σε έναν χώρο που κατά την ομολογία τους δεν είναι σωφρονιστικός αλλά τιμωρητικός. Θαύμασα τη δουλειά των κοινωνικών λειτουργών που προσφέρουν ουσιαστικό έργο στη διαμόρφωση ανθρώπινων συνθηκών διαβίωσης στη φυλακή και χαίρουν της εκτίμησης όλων των κρατούμενων που συνάντησα.

Για το τέλος κράτησα τον προβληματισμό που αποδείχτηκε το πιο κυρίαρχο θέμα στη σκέψη και την ψυχοσύνθεσή μου. Προβληματισμός απέναντι στα αίτια που οδηγούν έναν άνθρωπο πίσω από τα κάγκελα, προβληματισμό απέναντι στις ενέργειες σωφρονισμού και, κυρίως, απέναντι στη δική μας στάση και αντιμετώπιση των ανθρώπων αυτών που υπήρξαν παραβατικοί. Αν αναλογιστούμε πως οι τρόφιμοι των φυλακών έχουν διαπράξει από πολύ μικρά έως πολύ μεγάλα αδικήματα συμπεραίνουμε πως δεν είναι αδύνατο να βρεθεί κάποιος σε αντίστοιχη θέση. Καλό είναι, επομένως, να σπάσουμε κάποια στερεότυπα που έχουμε απέναντι σε κάποιες δομές, να επιδιώξουμε να επισκεφτούμε ιδρύματα όπως οι φυλακές, τα ψυχιατρεία, οι καταυλισμοί και ας αναστοχαστούμε μετά πώς μπορούμε να βοηθήσουμε ουσιαστικά και από παθητικοί θεατές να γίνουμε ουσιαστικοί υποστηρικτές μιας αλλαγής που θα βοηθήσει όλους να συνεχίσουν να ονειρεύονται.

Θα κλείσω τον απολογισμό αυτόν τονίζοντας πως η επίσκεψη στη φυλακή ήταν σημαντική όχι μόνο για εμάς, τους «ελεύθερους» αλλά και για τους κρατούμενους.

Γνωρίζουμε νέους ανθρώπους

μας γνωρίζουν και αυτοί

και ξεφεύγουμε μαζί τους

από αυτήν τη φυλακή.

Διαβάζοντας πάλι το τετράστιχο του ποιήματος που έγραψε ένας έγκλειστος κατά την ολοκλήρωση της δράσης αυτής, καταλήγω στο συμπέρασμα πως οι επισκέψεις αυτές λειτουργούν ευεργετικά τόσο στην ευαισθητοποίηση των επισκεπτών όσο και στη βελτίωση της ψυχολογίας των κρατούμενων.

38. Τσουκνάκη Μαρία, Καθηγήτρια Θεατρικής Αγωγής (mtsouknaki@yahoo.gr)

Φυλακές υψίστης ανασφάλειας

Είσαι έξω. Ένα Σάββατο πρωί. Θα πας μαζί με άλλους μέσα. Μέσα από τα τείχη. Μέσα στη φυλακή.

Ένα μεγάλο τείχος με συρματοπλέγματα στην κορφή του εμφανίστηκε. Στη στροφή για Γολγοθά.

Είσαι ακόμα έξω. Αλλά η καρδιά σφίχτηκε. Σκιάχτηκε. Δυο κεφάλια εμφανίστηκαν από το φυλάκιο. Κι έπειτα τα σώματα. Φύλακες της φυλακής.

Κι οι χαιρετούρες άρχισαν. Καλώς ήρθατε. Περάστε.

Οι πόρτες άνοιξαν, αλλά μη βιάζεστε. Αφήστε πρώτα ότι έχετε μεταλλικό. Μπιμπ-μπιμπ... Ποτέ δεν ξέρεις. Όλοι είναι εν δυνάμει ύποπτοι. Εσείς ανήκετε στους έξω. Καρτελάκια για να σας διακρίνουμε. Μη γίνει κάποιο λάθος. Δεν θα πάρετε τίποτα μαζί σας μέσα. Τίποτε που ν' ανήκει στον έξω κόσμο.

Τα μουσικά όργανα όμως να περάσουν. Ευτυχώς η μουσική περνάει ελεύθερα.

Μεγάλο χαμόγελο από τον διευθυντή, που δεν έμοιαζε με διευθυντή. Δεν είναι όπως τον φανταζόμασταν. Ξερακιανός με αυστηρό βλέμμα και ανήσυχο ύφος. Είναι αλλιώς. Και η κοινωνική λειτουργός. Η μόνη γυναίκα σε μια φυλακή ανδρών.

Όλα καλά. Τριανταφυλλιές, περιποιημένο προαύλιο, φιλικά βλέμματα κι ένα μικρό φτερούγισμα στην καρδιά.

Είσοδος προς τα μέσα.

Βαριές οι πόρτες. Μια μυρωδιά κλεισούρας, υγρασίας μας υποδέχεται. Ο αέρας σα να πύκνωσε ξαφνικά. Πόρτες ανοίγουν, πόρτες κλείνουν πίσω μας. Περιπατάμε στο διάδρομο και μετά πάλι πόρτα και πάλι διάδρομος. Κάγκελα στα παράθυρα. Όλα τα παράθυρα με κάγκελα. Όλα τα παράθυρα σιδερένια.

Περίεργο. Δεν θυμάμαι κανένα χρώμα. Μπλε σκούρο; Το χρώμα των ένστολων. Ίσως.

Και μια ματιά έξω. Αφρόντιστες πρασιές που μόνο ξερόχορτα έχουν. Και μια πεσμένη κουβέρτα. Μα πως βρέθηκε εκεί αυτή η κουβέρτα; Και τείχη στο βάθος, με συρματοπλέγματα.

Τώρα είμαστε μέσα.

Τελευταία πόρτα. Ένστολος πάλι. Σοβαρός αλλά με χαμόγελο. Ε... τόσα κορίτσια ξαφνικά εδώ μέσα δεν έχει ξαναδεί. Πρώτη συνάντηση. Άνθρωποι χωρίς στολές, στέκονται στην είσοδο. Μας περιμένουν.

Μπαίνουμε στη μεγάλη αίθουσα. Με τις ζωγραφιές και τα βιβλία. Επιτέλους λίγο χρώμα.

Κάποιοι κρατούμενοι κάθονται στις καρέκλες. Τι να κάνουμε; Αμηχανία.

Μα καθίστε! Καθόμαστε. Αυτοί σηκώνονται. Μας δίνουν τις θέσεις τους. Μια χορογραφία μυστική, σαν συμφωνημένη από πριν, επιτελείται. Η μια ομάδα κάθεται, η άλλη έρχεται. Η πρώτη σηκώνεται, η άλλη κάθεται. Αμηχανία.

Καλώς ήρθατε, καλώς σας βρήκαμε.

Κάπως να σπάσει ο πάγος. Μα πως; Με τις νότες. Η μουσική σε ρόλο λυτρωτή. Ο Ερωτόκριτος. Βαθιά ανάσα. Χειροκρότημα.

Ωραία! Και τώρα πάμε. Σε ομάδες. Θα πάμε στις αίθουσες, στις τάξεις, εν τάξει.

Να κάτσουμε, αλλά όχι στα θρανία. Τα τραπέζια μας χωρίζουν, μπαίνουν ανάμεσά μας. Τα κάνουμε στην άκρη. Γύρω -γύρω. Όλοι μια παρέα. Ποιος είσαι; Ποια είσαι; Να μιλήσουν όλοι, να ακουστούν όλοι.

Πάμε πίσω, στην αρχή. Στο σχολείο, στον δάσκαλο, στη Εκπαιδευτικός, στη θύμηση. Στην πληγή αλλά και στη χαρά. Αχ! το σχολείο. Κάποτε ήμασταν όλοι μικρά παιδιά. Κάποτε.

Τώρα φυλακή.

Όλοι κουβαλάμε τις φυλακές μας.

Καλά το 'γραψες κοπελιά. Φυλακή όχι σωφρονιστικό ίδρυμα. Σκέτο φυλακή.

Εδώ βλέπεται την καλή πλευρά, η αλήθεια είναι άλλη. Ευτυχώς που υπάρχει το σχολείο εδώ μέσα. Δεν τα 'παιρνα τα γράμματα, δεν τα 'θελα, αλλά τώρα μ' αρέσει αυτό με το DNA. Η βιολογία. Μαθαίνω πράγματα που δεν ήξερα.

Πιάστε το νήμα. Το νήμα που μας ενώνει. Να το κάνουμε ένα γερό πλέγμα. Όσο αντέξει. Μέχρι να φύγετε. Γιατί εσείς θα φύγετε κι εμείς θα μείνουμε. Να περιμένουμε. Κάποιοι θα βγούμε αλλά θα ξαναμπούμε. Έτσι γίνεται. Μπες βγες. Δεν μας θέλουν εκεί έξω. Έχουμε τη στάμπα. Το κίτρινο χαρτί. Αυτό που φέρνει αλλεργία.

Στο καλό.

Και να ξαναρθείτε.

Αποσπάσματα μνήμης από μια επίσκεψη μέσα.

Inside out

39. Φαραντάκη Ξένια, Εκπαιδευτικός (xeniafarantaki@hotmail.com)

Η επίσκεψή μας από τις φυλακές της Αγυιάς ήταν μια εξαιρετική εμπειρία, ιδιαίτερα συναισθηματικά φορτισμένη, που ανέδειξε και επέκτεινε πολλά φιλοσοφικά και κριτικά ερωτήματα που είχαμε ως άτομα. Για μένα προσωπικά, θίχτηκαν δηλαδή πολλά από θέματα περί δικαιοσύνης και συνθηκών διαβίωσης που συνηγορούν σε διάφορες επιλογές ζωής, τα οποία ούτως ή άλλως με προβλημάτιζαν. Συγκεκριμένα, η ιδέα ότι όλοι μας μπορούμε εν δυνάμει να διαπράξουμε κάποιο αδίκημα και να οδηγηθούμε στη φυλακή με βρίσκει απόλυτα σύμφωνη. Όλοι μπορεί να φτάσουμε -λόγω συναισθηματικής φόρτισης, λάθος κρίσης, επιπολαιότητας και απουσίας ενός υποστηρικτικού πλαισίου- σε ένα εσφαλμένο μονοπάτι και η διαχωριστική γραμμή ανάμεσα σε μια «σωστή» και «λάθος» απόφαση μπορεί τελικά να είναι πολύ λεπτή. Έτσι, για μένα είχε ιδιαίτερο ενδιαφέρον η προσπάθεια που έγινε στο να εντοπιστούν οι επιβαρυντικοί παράγοντες που συνέβαλαν στα αδικήματα των συγκεκριμένων ανθρώπων.

Προσωπικά κατάλαβα ότι το χαμηλό κοινωνικοοικονομικό υπόβαθρο των οικογενειών τους δεν ήταν «ικανό», ώστε να τους προστατέψει και τους στηρίξει αρκετά, ώστε να αποφύγουν το «εύκολο» χρήμα και τα οικονομικού τύπου εγκλήματα (μιας και αναφέρθηκαν οι περισσότεροι στις ληστείες που διέπραξαν). Αντίστοιχα, το εκπαιδευτικό σύστημα φαίνεται να απέτυχε και αυτό, καθώς δεν κατάφερε να μεταλαμπαδεύσει τις κατάλληλες γνώσεις και δεξιότητες στους περισσότερους κρατούμενους, οι οποίοι φάνηκε να έχουν κακές αναμνήσεις από τα σχολικά τους χρόνια. Είναι πιθανό πολλοί από αυτούς να αντιμετώπιζαν μαθησιακές δυσκολίες, δεν βρέθηκαν όμως αντιμετώποι με τις κατάλληλες παιδαγωγικές μεθόδους (ίσως και με τους κατάλληλους εκπαιδευτικούς), ώστε να συνδεθούν και να αγαπήσουν τη μαθησιακή διαδικασία, να εξελιχθούν περαιτέρω μέσω αυτής και ενδεχομένως να αποκτήσουν καλύτερες δεξιότητες ζωής και επαγγελματικής αποκατάστασης. Παράλληλα, ενδεχομένως να επέτυχε το εκπαιδευτικό σύστημα και σε έναν άλλο σημαντικό ρόλο, όπως το να εφοδιάσει αυτούς τους άντρες με τις κατάλληλες δεξιότητες συναισθηματικής και κοινωνικής νοημοσύνης (π.χ. δεξιότητες αυτορρύθμισης και αυτοδιαχείρισης, ηθική συνείδηση, κριτική σκέψη και κριτικός στοχασμός, δεξιότητες επίλυσης προβλημάτων κ.α.), εφόσον θεώρησαν στην ανάλογη στιγμή ότι η μοναδική ή καλύτερή τους επιλογή ήταν η εμπλοκή στο αντίστοιχο αδίκημα. Συμπερασματικά, ένιωσα ότι στερήθηκαν πολλές ευκαιρίες να

αναδείξουν και να εξελίξουν στο μέγιστο το δυναμικό τους και η ευρύτερη κοινωνία, η πολιτική και η εκπαίδευση είχε μεγάλο μέρος συνευθύνης σε αυτό.

Βάσει όλων των παραπάνω ένας -όχι διαφορετικός- ίσως θα έλεγα παράλληλος προβληματισμός που αναδύθηκε είναι για το αν τελικά λειτουργεί σωστά το σύστημα δικαιοσύνης μας. Πιστεύω όλοι συμπονέσαμε τους κρατούμενους για τα παράπονά τους σε σχέση με τον τρόπο λειτουργίας και εκτέλεσης της «δικαιοσύνης». Μου έκανε καταρχήν εντύπωση που όλοι είχαν ένα αίσθημα δικαίου σε σχέση με την φυλάκισή τους, δεν φάνηκε δηλαδή να νιώθουν αδικημένοι για την παρουσία τους στην φυλακή. Ωστόσο, τα έντονα παράπονα για την έλλειψη ενός σωφρονιστικού συστήματος (θυμάμαι χαρακτηριστικά ότι το χαρακτήρισαν τιμωρητικό όχι σωφρονιστικό), που δεν δίνει εύκολα δεύτερες ευκαιρίες και που επιβάλλει μακροχρόνιες και βαριές ποινές (όπως ανέφερε ένας κρατούμενος ότι οι δικαστές μοιράζουν τα ισόβια λες και είναι καραμέλες), δημιουργούν προβληματισμούς για το αν όντως υπάρχει μια «δίκαιη» εφαρμογή στο σωφρονιστικό μας σύστημα και τι θα μπορούσε να αλλάξει προς αυτή την κατεύθυνση. Αν ισχύουν πράγματι τα παράπονά τους, όσον αφορά στις βαριές ποινές οι οποίες επαφίενται στη διάθεση των δικαστών και των προκαταλήψεων των ατόμων στα πολιτικά δικαστήρια, οι οποίες επηρεάζονται μεταξύ άλλων από την εθνικότητα των κρατούμενων και την οικονομική τους κατάσταση (π.χ. όσον αφορά στην επιλογή του δικηγόρου), όχι στην αντικειμενική εξέταση των στοιχείων, είναι επιτακτική η ανάγκη να αλλάξει κάτι προς αυτήν την κατεύθυνση.

Συνολικά πάντως τα συναισθήματα μας ήταν έντονα καθ'όλη τη διάρκεια της επίσκεψης. Αρχικά ήμουν κάπως επιφυλακτική, καθώς ήταν αρκετά επιβλητική η φυλακή σαν κτήριο και σου προκαλούσε ένα άγχος (χωρίς όμως να αισθάνομαι φόβο και επιφυλακτικότητα για τους ίδιους τους κρατούμενους). Μπαίνοντας μέσα στους στενούς διαδρόμους που κλείδωναν και από τις δυο πλευρές αισθάνθηκα μια δυσφορία και δύσπνοια, η οποία όμως σταδιακά υποχώρησε. Τώρα όσον αφορά τα συναισθήματά μου απέναντι στους άνδρες της ομάδας, ήταν αυτά που περίμενα και «φοβόμουν» και πριν την επίσκεψη. Αισθάνθηκα συγκίνηση για τις εμπειρίες τους και απογοήτευση απέναντι ποινικό σύστημα της χώρας μας. Έφυγα έντονα συναισθηματικά φορτισμένη, ταραγμένη, αλλά και πολύ ικανοποιημένη από την αλληλεπίδρασή μας και την εμπειρία μας στις φυλακές.

40. Φασουλάς Χάρης, Καθηγητής Μαθηματικών (charisfasoulas1982@gmail.com)

Η επίσκεψή μου στις φυλακές ήταν μία από τις πιο ιδιαίτερες και δυνατές εμπειρίες της ζωής μου.

Ολόκληρη την εβδομάδα, πριν την επίσκεψη, είχαν αρχίσει ήδη οι σκέψεις που σκάλιζαν το νου και δημιουργούσαν διάφορα ερωτήματα και απορίες.

Με το που βρεθήκαμε έξω από τις φυλακές και αμέσως μετά την είσοδό μας στον πρώτο χώρο (στο προαύλιο επισκεπτών) ήδη είχε αρχίσει μια αγωνία, μια περιέργεια και κάποιοι φόβοι-δικαιολογημένα νομίζω- που απασχολούσαν το μυαλό.

Οι πρώτοι έλεγχοι που περάσαμε και η απαγόρευση στις τσάντες μας, έδιναν έτσι ένα αυστηρό κλίμα στο όλο περιβάλλον, αν και ο Διευθυντής των φυλακών που μας μίλησε πριν την είσοδό μας στους διαδρόμους έδειχνε ευδιάθετος, καλός, ευγενικός και θύμιζε περισσότερο διευθυντής του ΚΤΕΛ από ότι της φυλακής.

Τα πρώτα μας βήματα ξεκίνησαν στους διαδρόμους τους σκοτεινούς, που ήταν αρκετά όμοιοι, όπως σε κάποιες ταινίες (αν και δεν έχω δει πολλές). Υπήρξε κάμποση φασαρία από όλους τους φοιτητές -λογικό νομίζω- αφού η συναισθηματική ένταση και η αγωνία μεγάλωνε καθώς πλησιάζαμε στο σημείο που θα συναντούσαμε τους κρατούμενους. Μετά από λίγο επικράτησε σιωπή. Προχωρήσαμε στο χώρο όπου μας περίμεναν.

Δεν θα ξεχάσω ποτέ τα πρώτα βλέμματα που συνάντησα καθώς μπήκαμε μέσα. Βλέμματα σκοτεινά , κάποια με φόβο , κάποια με μίσος, κάποια με ερωτηματικά, κάποια στεναχωρημένα και κάποια απελπισμένα. Την στιγμή της εισόδου μας στο χώρο, υπήρξε μια γενική αμηχανία. Συγκεκριμένα εγώ περπατούσα γύρω γύρω παρατηρώντας πρόσωπα, έχοντας το μαντολίνο στην πλάτη, διστάζοντας να κάτσω σε καρέκλα, ενώ είχε κενή θέση.

Η εμπειρία μου εκείνη τη στιγμή να παίξω μουσική στους φυλακισμένους, ήταν επίσης μοναδική και μεγάλη. Ενώ καν δεν είχα προσαρμοστεί στον χώρο και προσπαθούσα να βρω τα πατήματά μου, μου ζητήθηκε να παίξω. Το πρώτο τραγούδι που μου βγήκε στα δάχτυλα ήταν ο Ερωτόκριτος και συγκινήθηκα πολύ βλέποντας τους ανθρώπους εκεί μέσα με αυτά τα “ζόρικα” βλέμματα που ανέφερα παραπάνω, να τραγουδάνε περήφανα και ντροπαλά ταυτόχρονα. Ήταν μάλλον

ανάγκη ψυχής. Το ζεστό τους χειροκρότημα ήταν για μένα πολύ σημαντικό και ενθαρρυντικό .

Μετά από αυτό, κάπως έσπασε ο πάγος και όλα κυλούσαν ομαλά. Μπήκαμε στις αίθουσες και υπό την καθοδήγηση του καθηγητή μας Γιάννη Ιερωνυμάκη και τη συμμετοχή όλων των φοιτητών, κάπως θα έλεγα “ξεκλειδώσαμε” και αγγίξαμε τις ψυχές των κρατουμένων. Το σημαντικό είναι ότι φαίνονταν τόσο απλοί άνθρωποι, που πολλοί από αυτούς δεν θύμιζαν καν ότι είχαν κάνει κάποιο μεγάλο κακό για να είναι εκεί. Τα βλέμματα εκείνα τα σκληρά μαλάκωσαν και άρχισαν λες και ήταν μικρά παιδάκια, να μας μιλούν για την παιδική τους ηλικία, τα σχολικά τους χρόνια, τις ανησυχίες τους, τις νοσταλγίες τους, τα επαγγελματικά τους σχέδια, τις σπουδές τους και γενικά τα όνειρά τους.

Γενικά, το περιβάλλον ήταν φιλικό προς εμάς, τα συναισθήματα έντονα από όλους και ανάμεικτα με όσα είδαμε και όσα ακούσαμε.

Μεγάλη εντύπωση μου έκανε η προσωρινή χαρά και ευτυχία που πήραν από την επίσκεψή μας και ο τρόπος που μας αποχαιρέτησαν, καθώς φαινόταν ότι ήταν ικανοποιημένοι αν και στα μάτια τους κάπου βαθιά, υπήρξε μια μικρή θλίψη και στεναχώρια κατά την αποχώρησή μας, αφού εκείνοι θα έμεναν ξανά μέσα, ακολουθώντας την ίδια ακριβώς καθημερινή “διαδρομή”.

Στις φυλακές κάτι πολύ ζωντανό που ένιωσα ήταν η ΕΛΠΙΔΑ. Παντού φυτεμένη. Λόγος ύπαρξης και επιβίωσης.

Ακολουθώντας το δρόμο της επιστροφής γεννήθηκαν μέσα μου πολλά αναπάντητα ερωτήματα, πολλά “γιατί”, έντονα συναισθήματα τα οποία έχουν φωλιάσει βαθιά στην μνήμη της ψυχής.

Ευχαριστώ πολύ για την εμπειρία!

Όποιος τα πάθη φυλακής , μπει και τα κατοικήσει

εκείνος είναι που μπορεί , τη ζήση να εκτιμήσει...

Και το πιο άγριο θηριό , σε φυλακή αν ζήσει

καρδιά που δε σιμώνει φως , σκοτάδια θα γεμίσει...

Μα είναι καρδιές που οι φυλακές , ποτίζουν τσι με πόνο

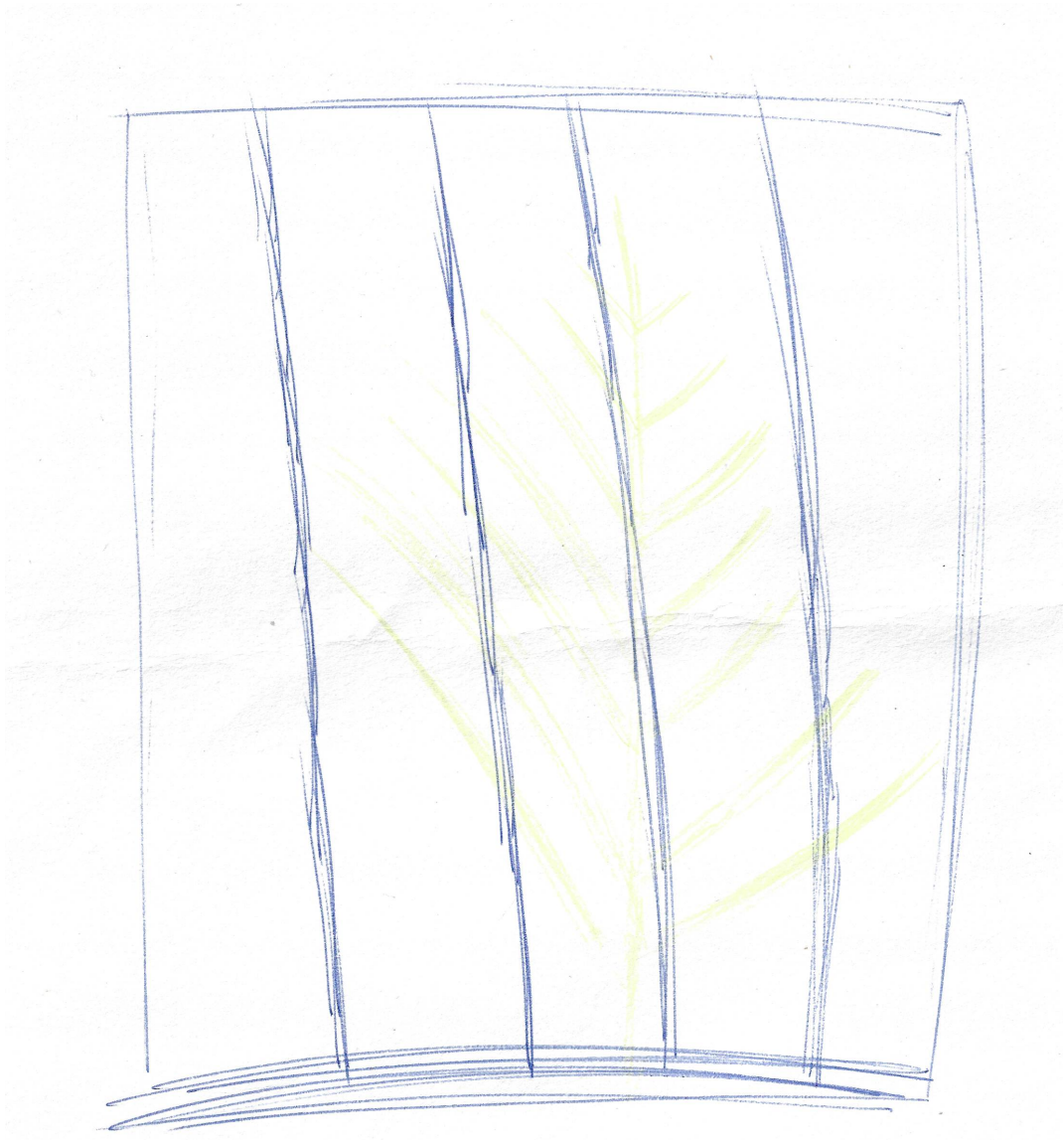
κι αντί να παραδίνονται , γεμίζουν Φως στο χρόνο..

41. Χειμωνάκη Γεωργία, Εκπαιδευτικός (gewrgitsareth@hotmail.com)

Το προηγούμενο Σάββατο το μεταπτυχιακό μας πραγματοποίησε μία επίσκεψη που θεωρώ έμεινε στις ψυχές όλων μας. Επισκεφτήκαμε τις φυλακές στην Αγιά Χανίων και μπορώ να ομολογήσω ότι ήταν μια πολύ ενδιαφέρουσα και ξεχωριστή εμπειρία. Από την αρχή που έμαθα γ' αυτή τη δράση, ήθελα να επισκεφτώ ένα σωφρονιστικό κατάστημα γιατί ήξερα ότι θα προσκομίσω πολλά εφόδια που ενδεχομένως να μου άλλαζαν ακόμα και τον τρόπο σκέψης. Όπως και έγινε. Μάθαμε πάρα πολλά πράγματα ως προς τον τρόπο που λειτουργούν αυτά τα σωφρονιστικά καταστήματα, που μέχρι πρότινος τα βλέπαμε μόνο σε αμερικάνικες ταινίες. Σίγουρα πριν μπούμε σε αυτόν τον χώρο, υπήρχε μια ανασφάλεια ως προς τι θα συναντήσουμε, πώς δηλαδή θα μας αντιμετωπίσουν οι ίδιοι; Με θετική ή αρνητική διάθεση; Πώς θα είναι ο χώρος; Όπως τον βλέπουμε σε μία ταινία π.χ. Παρ' όλα αυτά ο πάγος έσπασε πολύ γρήγορα με τη βοήθεια του μουσικού μας, Χάρη, οπότε αυτό συνετέλεσε ως καταλύτης.. Μπαίνοντας στο ΣΔΕ είδα πόσα πολλά ωραία πράγματα μπορεί να δημιουργήσει ένας κρατούμενος. Και γιατί όχι σκέφτηκα. Και εκείνοι άνθρωποι δεν είναι; Ζούσαν πριν μπουν εκεί μέσα. Ήταν και εκείνοι όπως όλοι εμείς. Ζούσαν κανονικά. Χωριστήκαμε σε ομάδες. Στην αρχή ήμουν μαγκωμένη. Όχι επειδή φοβόμουν ότι θα μου κάνουν κάτι κακό απαραίτητα. Το μόνο που δεν ήθελα(το σκεφτόμουν από το σπίτι) ήταν άθελά μου να πω κάτι που ενδεχομένως να προσβάλει , να τους φέρω σε δύσκολη θέση, να δείξω οίκτο κτλπ. Ελπίζω να το κατάφερα. Μέσα μου ένιωσα πολύ όμορφα! Συνειδητοποίησα πιο πολύ από ποτέ νομίζω, πως λειτουργεί τελοσπάντων η **ενσυναίσθηση** που την ακούω από τις προπτυχιακές μου σπουδές και τότε δεν καταλάβαινα και πολλά. Μπήκα στη θέση του άλλου. Και νομίζω ακόμα και μέχρι σήμερα σκέφτομαι αυτόν τον άλλον που είναι εκεί μέσα και με ποιον τρόπο όλοι εμείς μπορούμε να βοηθήσουμε ουσιαστικά. Στην πράξη τι κάνουμε όλοι εμείς που είμαστε εδώ έξω όμως; Προβληματίστηκα αρκετά μετά τη συνάντησή μας αυτή και μακάρι όλοι μας να μπορέσουμε κάποια στιγμή να κάνουμε κάτι για να αλλάξουν αυτές οι συνθήκες διαβίωσης των εγκλείστων.

Μοιράστηκαν πολλά πράγματα μαζί μας και εμείς μαζί τους. Γρήγορα καταφέραμε -όσο γίνεται-την αλληλοαποδοχή .Γελάσαμε ,πέρασε η ώρα πολύ ωραία και δημιουργικά και ήρθαμε και εμείς κοντά με συμφοιτητές που δεν είχαμε προλάβει να γνωριστούμε!

Θα ήθελα να επισκεφτούμε τις φυλακές και είμαι σίγουρη και οι εκείνοι το ίδιο! Να κάνουμε πράγματα μαζί τους και εκείνοι μαζί μας. Ενδεχομένως και να κάνω και μάθημα 2-3 φορές στο ΣΔΕ.Γιατί όχι.

Ζωγραφιά Κρατούμενου

III. Συμπερασματικά

Μια αποτίμηση στο πλαίσιο της Κριτικής Παιδαγωγικής

Μια γενικότερη αποτίμηση της επίσκεψης σχετίζεται με τα παρακάτω:

- την οργάνωση, το χώρο και τις υποδομές των Φυλακών
- τη διοίκηση/προσωπικό των φυλακών (διευθυντής, κοιν. λειτουργός και φύλακες)
- με τους κρατούμενους (ομάδες μεταπτυχιακών φοιτητών)
- με την ατμόσφαιρα (στην αρχή, κατά τη διάρκεια, στο τέλος της επίσκεψης)
- με τα προβλήματα (στο πλαίσιο των φυλακών και της κοινωνίας)
- με τα συναισθήματα που δημιουργήθηκαν (κρατούμενοι και επισκέπτες).

Μια πιο στοχευμένη αποτίμηση της επίσκεψης επί της ουσίας αφορά την Κριτική Παιδαγωγική και συγκεκριμένα οι παρακάτω άξονες/εννοιολογικές προσεγγίσεις οι οποίες με τη σειρά τους αποτελούν και βασικές παραμέτρους προβληματισμού στο χώρο της Κριτικής Παιδαγωγικής:

- ✓ οι κρατούμενοι ως ευπαθής ομάδα (vulnerable group)
- ✓ οι οριακές καταστάσεις (boundary states)
- ✓ οι αφηγήσεις ζωής (narratives)
- ✓ η βιωματική προσέγγιση (experiential approach)
- ✓ η ενσυναίσθηση (empathy)
- ✓ η ανάπτυξη συναισθημάτων (emotional education)
- ✓ η δημοκρατική συζήτηση (democracy)
- ✓ η ενδυνάμωση 'φωνών' (missing voices)
- ✓ η κατανόηση (understanding)
- ✓ η ανάπτυξη δημιουργικότητας (creativity)
- ✓ τα γεγονότα της πραγματικότητας (reality)
- ✓ η παιδαγωγική της ελπίδας (pedagogy of hope)
- ✓ η παιδαγωγική για την ανακούφιση των καταπιεσμένων (oppressed)
- ✓ η προοδευτική εκπαίδευση, τυπική και άτυπη (progress)

- ✓ η έννοια του 'δίκαιου' (justice)
- ✓ η έννοια της 'τιμωρίας' (punishment)
- ✓ η παιδαγωγική πρόκληση (challenge)
- ✓ η κατανόηση της ζωής (understanding)
- ✓ η παιδαγωγική αγάπη (love)
- ✓ ο άνθρωπος-πολίτης (human citizen)
- ✓ η δημιουργικότητα εντός και εκτός (creativity)
- ✓ το σύστημα (the system)
- ✓ οι ταυτότητες και οι ετερότητες (identities –alterities)
- ✓ η διαλεκτική αλληλεγγύη (dialectical solidarity)

Η απόψεις των μεταπτυχιακών φοιτητών και φοιητριών που εντάσσονται στην παρούσα ηλεκτρονική έκδοση δίνει την αφορμή για έντονο προβληματισμό και προσέγγιση καταστάσεων και ανθρώπων που σε μια κανονικότητα είναι δύσκολο να έχει κανείς πρόσβαση ενώ παράλληλα καταγράφει και βασικές σκέψεις και προβληματισμούς για το ρόλο της κοινωνίας, της οικογένειας, του σχολείου.

Στο πλαίσιο αυτό- όπως φαίνεται και από τα κείμενα που παρατίθενται- οι φυλακές αποτελούν πράγματι ένα χώρο 'εγκλεισμού και κοινωνικού αποκλεισμού', 'εξαθλίωσης και περιθωριοποίησης' Τα κίνητρα που υπάρχουν ελάχιστα (με εξαίρεση ίσως το σχολείο δεύτερης ευκαιρίας), ενώ η αμηχανία, η ανασφάλεια και ο φόβος είναι μερικά από τα έντονα συναισθήματα που μπορεί να βιώσει κανείς εκεί. Σημαντικό προς αυτή την κατεύθυνση μπορεί κανείς να θεωρήσει την ανάγκη για 'επαναπροσδιορισμό' των σκοπών και στόχων μας, είτε προσωπικών, είτε ευρύτερων (σκοποί και στόχοι στο πλαίσιο της οικογένειας, του σχολείου, της κοινωνίας γενικότερα κλπ.).

Η ανάγκη μάλιστα για μια 'δεύτερη ευκαιρία' ύστερα από σκληρές συνθήκες διαβίωσης, στερήσεις και δυστυχίας θεωρείται επιτακτική. Άνθρωποι κυριευμένοι από το άγχος, την αγωνία, άνθρωποι απόμακροι, πρόσωπο μιας σκληρής κοινωνίας όπως τονίζουν οι μεταπτυχιακοί φοιτητές και φοιητήτριες, δίνουν 'τροφή για σκέψη' και προβληματισμό για πολλά πράγματα σε προσωπικό, εκπαιδευτικό και κοινωνικό επίπεδο. Όπως φαίνεται από τα συναισθήματα που προκύπτουν από την επίσκεψη,

έντονη φαίνεται να είναι μια 'εσωτερική μάχη με τον ίδιο μας τον εαυτό', μία έντονη ανάγκη για επαφή και ένας βαθύς 'αναστοχασμός για το ρόλο του σχολείου', την κοινωνική ενσωμάτωση αυτών των ανθρώπων, για τον περιορισμό της φαντασίας τους. Τα δάκρυα 'όχι από λύπηση', προέρχονται από αμηχανία, από την 'εσωτερική μάχη' με τον εαυτό μας τονίζεται.

Ιδιαίτερη αναφορά γίνεται στη μεγάλη διάσταση 'θεωρίας και πράξης' που είναι ένα από τα αίτια της κοινωνικής αδιαφορίας και της περιθωροποίησης αυτών των ανθρώπων, των ανθρώπων 'χωρίς ελπίδα μετά την αποφυλάκιση'. Ουσιαστικά μια τέτοια επίσκεψη χαρακτηρίζεται ως ένα 'μεγάλο μάθημα', όχι μία ανάγκη για ικανοποίηση της 'περιέργειας', της απόκτησης μιας 'ιδιαίτερης εμπειρίας'. Η θλίψη και η συγκίνηση είναι συναισθήματα που υπογραμμίζονται διότι αυτά συνδέονται με τα ανεκπλήρωτα όνειρα, με 'ιστορίες ζωής', με τις 'συνθήκες διαβίωσης', με το 'ρόλο της μάνας και του πατέρα στις ζωές των ανθρώπων'.

Η ελληνική νομοθεσία και ο ρόλος του κράτους έχει συγκεκριμένο πλαίσιο, οι ουσιαστικές ευκαιρίες επανένταξης μάλλον ανύπαρκτες, ο σωφρονισμός ή ο εγκλεισμός φαίνεται να αποτελούν βασικά κριτήρια και 'οδηγούς' για τους ανθρώπους που βρίσκονται στη φυλακή, δίκαια ή άδικα κάποιες φορές. Η ανάδειξη της αξίας της ελευθερίας και της ανθρώπινης αξιοπρέπειας αποτελούν μέγα ζητούμενο.

Το μοίρασμα των εμπειριών με τους μεταπτυχιακούς φοιτητές και φοιτήτριες του μεταπτυχιακού προγράμματος 'Επιστήμες της Αγωγής: Εκπαίδευση Εκπαιδευτικών και Κριτική Παιδαγωγική' σχετίζεται με πολλές και συχνά αλληλοσυγκρούμενες σκέψεις, φόβους και προσδοκίες. Συγκεκριμένα τους συμμετέχοντες/συμμετέχουσες απασχόλησαν –όπως φαίνεται και από τα κείμενά τους που προηγήθηκαν- τα σχέδιά τους για το μέλλον τους εκτός φυλακής, την ανυσυχία και τους φόβους τους σε σχέση με την αναζήτηση εργασίας τους, τον κυρίαρχο ρόλο της εκπαίδευσης και των εκπαιδευτικών και τον ρόλο του σχολείου. Ιδιαίτερα μάλιστα τονίστηκε η ευθύνη και ο ρόλος του 'αδιάφορου' σχολείου, ενός σχολείου που διαθέτει τα αναγκαία ερεθίσματα, δεν προστατεύει τις ελευθερίες και τα

δικαιώματα των μαθητών και των μαθητριών του και κυρίως την ελευθερία της σκέψης τους.

Σημαντικό θέμα επίσης που αξίζει να σημειωθεί στη παρούσα μελέτη είναι η θεσμική διαχείριση των κρατουμένων, το πλαίσιο της ζωής τους στις φυλακές, καθώς και οι 'ομοιότητες' των φυλακών με τα σχολεία (πειθαρχία, υπακοή, εξουσία, ποινές, κανόνες και κανονισμοί, ιεραρχία, κοινωνικός αποκλεισμός και βία και άλλα συναφή).

Γεγονός πάντως αδιαμφισβήτητο αποτελεί η διαπίστωση πως η επίσκεψη στις φυλακές Αγιάς Χανίων αποτελεί μια δυνατή εμπειρία ζωής και παιδείας, έναν διαφορετικό τρόπο κοινωνικοποίησης ανθρώπων που απέχει πολύ από την καθημερινότητα, όπως απέχει η θεωρία από την πράξη.

Αντί Επιλόγου

Οι 'φυλακισμένοι ήταν κάποτε παιδιά', 'μας έμαθαν περισσότερο αυτοί παρά το αντίστροφο', 'ζήσαμε κάτι δυνατό', 'ισοπεδώσαμε τις ταμπέλες'. Έτσι, το 'κουτί της ασφάλειας' της δικής μας καθημερινότητας κλονίστηκε, ξεκίνησε μια επανεκτίμηση/έναν επαναστοχασμός για τα δεδομένα μας, δόθηκε ουσιαστικά μια 'γροθιά' στην προκατάληψη, στις εδραιωμένες αντιλήψεις και στους 'ρόλους-κοστούμια' της καθημερινής ζωής. Η αδράνεια, η απουσία ερεθισμάτων, η έλλειψη ανθρωπισμού, η προκατάληψη και η εδραιωμένες νοοτροπίες, η έλλειψη πολιτικής βούλησης και η περιθωριοποίηση είναι ουσιαστικά τα μεγάλα εμπόδια για μια ουσιαστική ενσυναίσθηση και εποικοδομητική στάση. Εξάλλου, οι φυλακές μας είναι πολλές και 'μέσα και έξω' και είναι γεμάτες, τόνισαν οι συμμετέχοντες και οι συμμετέχουσες'. Τα σχολεία δεύτερης ευκαιρίας μπορούν και πρέπει –μαζί με άλλους φορείς- να διαδραματίσουν έναν σημαντικό ρόλο.

Η Κριτική Παιδαγωγική αγκαλιάζει με αγάπη και ενσυναίσθηση το πλαίσιο αυτό, γιατί οι φυλακισμένοι αποτελούν μια ομάδα ανθρώπων των οποίων 'λείπουν οι φωνές' που πρέπει και αυτές να ακουστούν και να αναδειχθεί η ευθύνη των

πολιτών, της Πολιτείας, του σχολείου ως αναγκαίες προϋποθέσεις και κριτήρια για αλλαγή, μετασχηματισμό και μετάβαση.

Ενδεικτική Βιβλιογραφία

1. Coyle Andrew (2012). Η διοίκηση των φυλακών, Μια θεώρηση Εκδόσεις Θέμις
2. Davis, Angela Y. (2008). Δημοκρατία χωρίς δεσμά, Αμερικανική αυτοκρατορία, φυλακές και η ανεκπλήρωτη κατάργηση της δουλείας: Συζητήσεις με τον Eduardo Mendieta, (μετάφραση Ράπτης Κ.), Εκδόσεις Άγρα.
3. Esperian, J.H. (2010). The effect of prison education programs on recidivism. In: The Journal of Correctional Education, 61(4), pp. 316-334.
4. Foucault, Michel (2017), Φυλακή. Κυβερνολογική. Δύο κείμενα, μετάφραση Κόρος Δ., Εκδόσεις Ακυβέρνητες Πολιτείες
5. Freire, P. (1994). Pedagogy of the oppressed. New York, NY: Continuum.
6. Freire, P. (1998). Pedagogy of freedom: Ethics, democracy, and civic courage. New York, NY: Rowman & Littlefield.
7. Γερούκη, Αριάδνη (2002). Εθνοπολιτισμικές συγκρούσεις στη φυλακή. Η περίπτωση της δικαστικής φυλακής Θεσσαλονίκης (Διαβατών), Εκδόσεις Σάκκουλας.
8. Γιαννακοπούλου, Σμάρω, Τα κάγκελα δεν τα βάζει η φυλακή. Εκδόσεις Ταξιδευτής
9. Giroux, H.A. (1988). Teachers as intellectuals: Toward a critical pedagogy of learning. Westport, CT: Bergin & Garvey.
10. Giroux, H.A. (1983). Theory and resistance in education. South Hadley, M.A: Bergin & Garvey Publishers, Inc.
11. Hartnett, S. J., Wood, J. K., & McCann, B. J. (2011). Turning silence into speech and action: Prison activism and the pedagogy of empowered citizenship. In: Communication and Critical/Cultural Studies, 8(4), 331-352.
12. Holt J., (1987). Το Σχολείο Φυλακή και η ελεύθερη μάθηση, Καστανιώτη.
13. Hooks, b. (1994). Teaching to transgress: Education as the practice of freedom. New York, NY: Routledge.
14. Καμαρινού, Κυριακή Α. (2005). Τα πέτρινα πανεπιστήμια, Ο αγώνας για τη μόρφωση στις φυλακές και τις εξορίες, 1924-1974 , Εκδόσεις: Σύγχρονη Εποχή

15. Kilgore J., (2011). Bringing Freire Behind the Walls: The Perils and Pluses of Critical Pedagogy in Prison Education, in: The Radical Teacher No. 90 (Spring 2011), pp. 57-66 University of Illinois Press
16. Λάγιος Θ., (επιμέλεια) (2019). Γιατί η φυλακή; Foucault, Michel, 1926-1984, Ζητήματα μεθόδου Εκδόσεις: Πλέθρον
17. Λάμπρου Π., (2019). Στη χώρα των κλουβιών, Μια περιπλάνηση στις ελληνικές φυλακές, Εκδόσεις Εύμαρος
18. Lockard Joe-Sherry Rankins-Robertson (2018). Prison Pedagogies: Learning and Teaching with Imprisoned Writers, Syracuse University Press
19. Μαυρή, Μιχάλης (2003). Το πανοπτικό του χρόνου, Η διαχείριση του χρόνου σε συνθήκες μακροχρόνιας στέρησης της ελευθερίας: Έρευνα στη φυλακή του Αγίου Στεφάνου Πατρών, Εκδόσεις: Τυπωθήτω
20. Παρασκευόπουλος, Νίκος Α. Νικολόπουλος, Γιώργος Π. και άλλοι, (Συλλογικό έργο), (2006). Εικόνες Φυλακής, επιμέλεια Κουκουτσάκη, Αφροδίτη , Εκδόσεις: Πατάκη 2006
21. Rand Corp. (2013). Evaluating the effectiveness of correctional education a meta-analysis of programs that provide education to incarcerated adults. Ανακτημένο: http://www.rand.org/content/dam/rand/pubs/research_reports/RR200/RR266/RAND_RR266.pdf
22. Sullivan, Dennis-Tiff, Larry (2017). Ο αγώνας για να είναι κανείς άνθρωπος. Έγκλημα, εγκληματολογία και αναρχισμός, Εκδόσεις Opportuna
23. Taylor, J.M. (1992). Post-secondary correctional education: An evaluation of effectiveness and efficiency. In: Journal of Correctional Education, 43(3), pp. 132-141.
24. Valle (do), A., Huang, V. & Spira, M. (2006). The prison industrial complex. In: International Feminist Journal of Politics, 8(1), pp. 130-144.